

Dynamiet onder de Dam

De rol van de anarchistische samenzwering bij de institutionalisering en professionalisering van Nederlands veiligheidsbeleid: 1881-1914

W.M. Klem

Thesis Research Master History, Universiteit Leiden

Dynamiet onder de Dam

De rol van de anarchistische samenzwering bij de institutionalisering en professionalisering van Nederlands veiligheidsbeleid: 1881-1914

W.M. Klem

Thesis Research Master
History of Societies and Institutions
Political Culture and National Identities

5 september 2013

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	vi
Studies naar anarchisme	viii
Definities en bronnen	xi
Het veiligheidsdispositief als raamwerk	xi
Periodisering en chronologie	xv
1 ‘Dynameters en oproermakers’, het socialisme op de veiligheidsagenda: 1881 – 1888	1
Vroege socialisten in de Nederlandse straten	1
Russische samenzweerders en Italiaanse kolonies van het Kwaad	5
Harde repressie en averechtse arrestaties	8
Tussenconclusie: een hard optreden tegen gevaarlijke socialisten	12
2 Agent Provocateurs en het begin van het ‘bommendecennium’: 1888 – 1894	14
Geweld en agent provocateurs in Nederland	15
Het begin van het internationale ‘bommendecennium’	21
Dynamiet en politiediensten	23
Internationale communicatie en –complotten	26
Tussenconclusie: de beginnende opkomst van het dispositief	28

3	Bescherming van het Vorstenhuis door politionele modernisering: 1894 – oktober 1898	30
	Rondreizende vreemdelingen als veiligheidsprobleem	31
	Het oog van de orkaan	35
	Modernisering in de opsporing van socialisten en vreemde anarchisten	36
	Tussenconclusie: modernisering in opsporing en toezicht	42
4	Definitieve vestiging van de Zwarte Internationale in Nederland: november 1898 – 1902	44
	De Conferentie van Rome	45
	Grensoverschrijdende samenzweringen in Nederland	49
	Signalementen van gevaarlijke vreemdelingen	54
	Gesteggel over geheime, internationale protocollen	59
	Tussenconclusie: samenwerking tegen de samenzwering	61
5	De complotten nog niet voorbij: van gevaar uit eigen land tot <i>Unendliche</i> Anarchisten: 1902 – 1908	63
	Nationale onrusten: spoorwegstaking en schietende anarchisten	64
	Domela Nieuwenhuis, de anarchistisch complotteur	68
	Gastvrijheid, tolerantie en modernere opsporing	72
	Tussenconclusie: open houding en een continuerend dreigingsbeeld	76
6	De uitholling van het veiligheidsdispositief: 1908 – 1914	78
	Nieuwe vraagstukken op de internationale veiligheidsagenda	79
	Zedeloosheid en zakkenrollers	82
	Tussenconclusie: de Zwarte Internationale in protocollen en gewoontes	85

Slotbeschouwing	87
Ontwikkelingen in het bedreigde en de dreiging	88
De dreigingsbeeldvorming bij een uitbreidend aantal actoren	91
Modernisering van het politieapparaat zonder wetgeving	92
Conclusie: de politiek-bestuurlijke omgang met het dreigingsbeeld van de Zwarte Internationale in Nederland, 1881-1914	95
Bronnen	98
Literatuur	100

ILLUSTRATIES

Politiefoto van de vermeende anarchist Joseph Schwaben in New York ¹	Voorblad
Spotprent van een stemrechterdemonstratie te Den Haag, 1885	3
De ‘helsche machine’ van sinterklaasavond, 1888	16
De koninginnen Emma en Wilhelmina tijdens hun bezoek aan Maastricht, 1895	32
De rijksveldwachters-rechercheurs	40
Voorbeeld van Franse politielessen in <i>bertillonage</i>	40
Vergadering van de Vrije Socialisten in Amsterdam	50
Portret van Ferdinand Domela Nieuwenhuis	70

¹ Politiefoto Joseph Schwaben, Nationaal Archief, ministerie van Justitie, geheim archief, 2.09.05 (vanaf nu NA, Justitie Geheim), inv.nr. 6507, 26 augustus 1902.

INLEIDING

De golf anarchistische aanslagen die Europa in de late negentiende eeuw teisterde, ging aan Nederland grotendeels voorbij. Er vonden bomaanslagen plaats op kerken en café's, presidenten en premiers werden doodgeschoten en vorsten neergestoken: een golf van terreur, gekenmerkt door een 'propaganda van de daad' zorgde ervoor dat staatshoofden en regeringsleiders hun leven niet langer zeker waren. Overall in de Westerse wereld vonden deze aanslagen plaats. Overall, behalve in Nederland. Toch was ook in ons land de dreiging van het internationale anarchisme merkbaar. Berichten kwamen binnen van rondreizende anarchisten met doorgeladen revolvers, op zoek naar de premier of vorstin. Of het nu ging om ideologische fanatici, misdadigers die een motief nodig hadden, volstrekt krankzinnigen of 'gewone' arbeidersmannen, in woord of daad konden ze allemaal gezien worden als gevaarlijke anarchisten in de *'first wave of modern terror'* of de eerste *'truly international terrorist experience in history'*.²

Deze aanslagen vonden plaats in een tijd van grote veranderingen op zowel maatschappelijk als technologisch gebied. In wat later bekend kwam te staan als de *belle époque* ontstond een mondiale markt, produceerden landen puur voor export en vond grote vooruitgang plaats in transport, communicatie en technologie: goederen, personen en geld konden zich vrijelijk over de wereld bewegen; auto's, fietsen en de eerste vliegtuigen werden

² D.C. Rapoport, 'The Four Waves of Modern Terrorism' in: Audrey Kurth Cronin en J. Ludes (red.), *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy* (Washington DC 2004) 46-73: 47, 50-52.

ontwikkeld; film, fotografie en de eerste massamedia verkleinden de belevingswereld aanzienlijk. Tegelijkertijd zorgden deze ontwikkelingen voor een vergroting van de tweedeling tussen rijk en arm, elite en arbeiders, waarbij de laatste het moesten rooien zonder stem en met weinig middelen.³ Veel mensen trokken van de landelijke handnijverheid richting machinale industrieën in de steden in de hoop op werk. Toen de werkloosheid in de jaren tachtig toenam, miste men door deze verhuizingen de sociale opvang die bij ambachtelijke verhoudingen wel te vinden was. Vooral geschoolde arbeiders werden hier de dupe van. In deze groep lag de kiem voor de jonge socialistische beweging.⁴

Naast een tijd van snelle en grote ontwikkelingen was het ook een tijd van waanvoorstellingen en imaginaire complotten. Maatschappelijke tegenstellingen werden benadrukt en groepen kwamen meer en meer tegenover elkaar te staan. Historicus Hans Rosenberg omschreef de sociaal-psychologische kenmerken van de late negentiende eeuw als een ‘tijdperk van tot waanvoorstellingen neigende neurose. Tot de meest in het oog springende kenmerken behoorden de groteske angst voor de “roden” en de “omwenteling” (...) en ver vertakte tendens tot radicalisering, zelfs bij de conservatieven.’⁵ Binnen deze waanvoorstellingen kwam een beeld op van een moeilijk identificeerbare anarchistische macht die de vernietiging van de complete maatschappelijke orde voor ogen had: de ‘Zwarte Internationale’.

Deze Zwarte Internationale stond voor een grensoverschrijdende anarchistische samenzwering die de maatschappelijke orde omver zou willen werpen. Rondreizende vreemdelingen wilden in de verbeelding in alle landen hun daden plegen. Hier zat zeker een kern van waarheid in: de meeste aanslagen die in de jaren negentig en daarna gepleegd werden, werden uitgevoerd door vreemdelingen, en voornamelijk Italianen. Zo versmolten de typeringen ‘Italiaan’ en ‘Anarchist’ met elkaar zoals we vandaag de dag ‘zelfmoordterrorist’ versmelten met ‘moslim’.⁶ Verreweg de meeste personen die rond de eeuwwisseling door heel Europa werden uitgewezen, zeker negentig procent, waren van Italiaanse komaf. Ook in Nederland werd in grensgemeentes niet alleen expliciet uitgekeken naar anarchisten, maar ook naar Italianen. Deze groep stond erom bekend gemakkelijk van grenzen te wisselen en gebrekkige middelen van bestaan te hebben. Daarmee werden ze snel een bedreiging van de ordelijke rust.

³ R. Coolsaet, *De mythe Al-Qaeda. Terrorisme als symptoom van een zieke samenleving* (Leuven 2004) 39-40.

⁴ P. van Horssen en D. Rietveld, ‘Socialisten in Amsterdam 1878-1898. Een sociaal profiel van de SDB- en SDAP- ahang’, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 16.4 (1990) 387-406: 389-392.

⁵ H. Rosenberg, *Große Depression und Bismarckzeit. Wirtschaftsablauf, Gesellschaft und Politik in Mitteleuropa* (Berlijn 1967), vertaling uit: Coolsaet, *De mythe Al-Qaeda*, 40-41.

⁶ A. Morelli, *Rubino. De aanslag op Leopold II* (Berchem 2009) 120.

Aanslagen werden toegeschreven aan samenzweringen, bommen aan complotten. Als dusdanig bestond de Zwarte Internationale alleen in de verbeelding van politiediensten en de pers.⁷ Ook in de algemene opinie begon ‘de anarchist’ zo ook synoniem te worden voor wanorde, geweld, en de vernietiger van publieke rust en maatschappelijke orde. Was de anarchist niet ‘*a person who throws bombs and commits other outrages, either because he is more or less insane, or because he uses the pretence of extreme political opinions as a cloak for criminal proclivities*’⁸, dan was hij wel ‘*an artist, because (...) he sees how much more valuable is one burst of blazing light, one peal of perfect thunder, than the mere common bodies of a few shapeless policemen*’.⁹ En inderdaad, de gewelddadige anarchisten bestonden echt. Ook waren er rondtrekkende terroristen die heen en weer reisden tussen verschillende landen en stonden verschillende anarchistische groepen met elkaar in contact of haalden inspiratie bij elkaar. Echter, van een internationaal netwerk, complot of samenzwering was behalve in de verbeelding nimmer sprake.¹⁰ Het idee dat dit wel bestond daarentegen, was voor politiediensten en regeringen in West-Europa en Rusland direct aanleiding om op verschillende niveaus verregaande maatregelen te nemen.

Studies naar anarchisme

Studies naar het anarchisme van de late negentiende eeuw hebben zich altijd geconcentreerd op twee verschillende richtingen. In verreweg de meeste literatuur is geprobeerd de gewelddadige kant van het anarchisme terzijde te leggen door de aandacht vooral te vestigen op de theoretische achtergrond van de politieke stroming of op de mensen die zich anarchist noemde. Begin twintigste eeuw – de periode waarin het gewelddadig anarchisme op haar hoogtepunt was – probeerde Paul Eltzbacher in zijn *Anarchismus* al om tot een algemene complete en werkbare definitie van de stroming te komen door zeven theoretici met elkaar te vergelijken. Hij kon echter weinig algemeenheden ontdekken, behalve een collectieve verwerping van de Staat.¹¹ Ook latere studies naar het anarchisme focusten de aandacht op de theorie of de theoretici met eenzelfde soort benadering. Hierbij werd de stroming losgemaakt

⁷ Coolsaet, *De mythe Al-Qaeda*, 39.

⁸ B. Russell, *Proposed Roads to Freedom. Socialism, Anarchism and Syndicalism* (1918) 49.

⁹ G.K. Chesterton, *The Man Who Was Thursday. A Nightmare* (New York 1908) 6.

¹⁰ Coolsaet, *De mythe Al-Qaeda*, 42; B. de Graaf, ‘Van “helsche machines” en Russische provocateurs. De strijd tegen het anarchisme in Nederland’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125.3 (2012) 314-331.

¹¹ Hij vergeleek Godwin, Proudhon, Stirner, Bakunin, Kropotkin, Tucker en Tolstoj, welke in zijn optiek de verscheidenheid aan anarchistische stromingen het beste vertegenwoordigden, zie: P. Eltzbacher, *Der Anarchismus* (Berlijn 1900) 244-257.

van het destructieve en chaotische beeld dat was ontstaan en puur beschouwd als een politieke ideologie.¹² Wanneer geweld wel beschreven werd, desnoods gekoppeld aan theoretici, werd dit weer niet gekoppeld aan veiligheidsdenken en –beleid.¹³

Binnen de Nederlandse geschiedschrijving komt de geschiedenis van het gewelddadig anarchisme bovendien weinig aan bod. Wanneer het anarchisme zelf wel aan bod komt, bijvoorbeeld in biografieën van Nederlands' belangrijkste anarchist Ferdinand Domela Nieuwenhuis, wordt de gewelddadige kant vrijwel opzij gezet. En als het anarchisme naar voren komt is het vrijwel altijd gekoppeld aan de ontwikkelingen van socialisme, zonder dat het veel aandacht krijgt.¹⁴ Dit is niet onlogisch, omdat de Nederlandse anarchistische beweging altijd marginaal is gebleven en er vrijwel geen aanslagen hebben plaatsgevonden. Desalniettemin werd de angst tegen deze politieke stroming, en zeker tegen de propaganda van de daad of het gewelddadig anarchisme, ook hier wel degelijk neergezet en gebruikt door politiediensten en de politiek.

Wanneer deze angst wel genoemd wordt, volgt vaak een oorzaak-gevolg geschiedenis waarbij voornamelijk gekeken wordt naar de institutionalisering van politiediensten. Neem bijvoorbeeld Cyrille Fijnauts' *Geschiedenis van de Nederlandse Politie*, een zeer uitgebreid en onderbouwd overzicht van de ontwikkelingen en transformaties in het Nederlandse politiebestedel.¹⁵ Het gaat echter niet in op de complexe ontwikkeling en interpretaties van het dreigingsbeeld. Hij ziet veel politionele veranderingen in de late negentiende eeuw als een reactie op angst voor anarchistisch geweld, zonder een verklaring te geven hoe het kan dat deze angst zo prominent was in Nederland, terwijl er geen aanslagen binnen de landsgrenzen voorkwamen en de dreiging slechts marginaal was. Eenzelfde benadering is die van de Britse

¹² Vgl. D. Novak, 'The Place of Anarchism in the History of Political Thought', *The Review of Politics* 20.3 (1958) 307-329; R.B. Fowler, 'The Anarchist Tradition of Political Thought', *The Western Political Quarterly* 25 (4) (1972) 738-752.

¹³ De historicus voor anarchisme bij uitstek, Paul Avrich, richt zich in zijn *Russian Anarchists* (Princeton 1967) voornamelijk op latere golven van anarchistisch geweld rond de revolutionaire pogingen in Rusland in 1905 en 1917, en geeft daarbij een feitelijke beschrijving van het geweld; zijn *Anarchist Portraits* (Princeton 1988) biedt korte biografische schetsen over tal van anarchisten en focust daarbij niet op het gebruik van geweld en de betekenis daarvan.

¹⁴ Zie bijvoorbeeld D. Bos, 'Waarachtige Volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894' (Amsterdam 2001); B. Bymholt, *Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland (1894)* dl. 1 en 2 (Amsterdam 1976); F. Domela Nieuwenhuis, *De geschiedenis van het socialisme* (Amsterdam 1902); A. de Jong, *Van Christen tot anarchist en ander werk van F. Domela Nieuwenhuis* (Utrecht 1970); J. Meyers, *Domela, een hemel op aarde. Leven en streven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis* (Amsterdam 1993); J.A. Nieuwenhuis, *Een halve eeuw onder socialisten. Bijdrage tot de geschiedenis van het socialisme in Nederland* (Zeist 1933); G. Rijnders, *Wie was Domela Nieuwenhuis* (Zandvoort 1931); J.W. Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair* (Amsterdam 2012); H. Vos, *Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader van zijn tijd* dl. 1 (Baarn 1976); S. de Wolff, *En toch...!: driekwart eeuw socialisme in vogelvlucht* (Amsterdam, 1951).

¹⁵ C. Fijnaut, *De geschiedenis van de Nederlandse Politie. Een staatsinstelling in de maalstroom van de geschiedenis* (Amsterdam 2007).

historicus Alex Butterworth in zijn *The World That Never Was. A True Story of Dreamers, Schemers, Anarchists and Secret Agents*.¹⁶ In dit goed onderbouwde maar rommelige werk beschrijft hij aan de ene kant de ontwikkelingen binnen het (West-Europese) gewelddadig anarchisme, en aan de andere kant de reacties van overheden en geheime diensten. Daarbij noemt hij vooral de Russische geheime dienst *Ochrana*, die door inzet van *agent provocateurs* en uitgelokte aanslagen probeerde het dreigingsbeeld tot mythische proporties op te blazen om zo gewenste maatregelen door te kunnen voeren. Ook bij dit boek ligt de focus voornamelijk bij concrete gebeurtenissen en daadwerkelijke aanslagen; het gaat in mindere mate in op de dreigingsbeelden en hij heeft bovendien geen onderzoek gedaan naar de situatie in Nederland.

Wat deze werken missen is een beschrijving van de ontwikkeling van het daadwerkelijke dreigingsbeeld van het gewelddadig anarchisme. Gewelddadige aanslagen, veiligheidsbeleid en ‘dreigingsbeeldvorming’ werden in de literatuur over het anarchisme van de late negentiende eeuw niet aan elkaar gekoppeld. Wanneer dit wel gebeurde, leverde dit een oorzaak-gevolg benadering op zonder veel oog voor de ontwikkeling en implicatie van de dreigingsbeelden, terwijl het in de beleving niet gaat om een aanslag of overtuiging zelf, maar om de mate waarin dit als dreigend ervaren werd. Waarom kon ook in Nederland bijvoorbeeld een politionele en justitiële strijd tegen het anarchisme gevoerd worden, zonder dat hier ooit een anarchistische aanslag heeft plaatsgevonden?

Het uitgangspunt in dit onderzoek zal dan ook een nieuwe plek innemen in de bovenstaande historiografie. Niet het ideologisch anarchisme, noch de institutionalisering staat centraal. In plaats daarvan kijk ik naar de complexe en langdurige opkomst en gebruik van het complotbeeld van een internationale, anarchistische Zwarte Internationale bij overheden, en professionele diensten – politie en justitie –, zoals dit in een eerste aanzet is getracht door historica Beatrice de Graaf in 2012 (zie hieronder). Het is daarbij niet zozeer relevant óf er in Nederland of omringende landen concrete aanslagen werden gepleegd, het is interessant te zien welke rol de verbeelding van de Zwarte Internationale speelde bij de institutionalisering en professionalisering van de overheden en justitie.

¹⁶ A. Butterworth, *The World That Never Was. A True Story of Dreamers, Schemers, Anarchists and Secret Agents* (Londen 2010).

Definities en bronnen

Dat de studies naar het anarchisme zich voornamelijk hebben gericht op de theorie zelf komt niet geheel overeen met de manier waarop er in de beeldvorming, in ieder geval die van de politiek en professionele diensten, aan gerefereerd werd. We zullen zien dat wanneer er gesproken werd over Nederlandse anarchisten ze inderdaad beschouwd werden beschouwd werden als aanhangers van een substroming van het socialisme. Beide benamingen werden voor deze anarchisten dan ook door elkaar gebruikt. De dreiging ging echter voornamelijk uit van de ‘gevaarlijke anarchisten’. Daarmee werden vreemdelingen bedoeld die over de internationale grenzen reisden om als anarchisten van de daad in verschillende landen aanslagen te plegen en daardoor door de veiligheidsdiensten als gevaarlijk werden beschouwd. Ook in Nederland werd begin 20^e eeuw maandelijks verslag uitgebracht aan de minister van Justitie over handelingen van deze ‘vreemde anarchisten’. Ondanks dat ook bij deze gevaarlijke vreemdelingen Justitie bleef vasthouden aan het politieke aspect mag dit geen reden zijn om slechts aandacht te hebben voor de politieke ideologie. Het waren immers (dreigingen rond) de anarchisten van de daad die de veiligheidsbeleidsmakers bezig hielden, niet de anarchisten van het woord.

Zoals gezegd zal dit onderzoek zich dan ook richten op de complotbeelden rond anarchistische samenzweringen die de politiek en professionele diensten bezighielden. Dit is gedaan door gebruik te maken van op het geheim archief van het ministerie van Justitie, waarin de vele briefwisselingen tussen politiecommissarissen, procureurs en de Minister van Justitie zijn opgenomen. Niet eerder is dit archief in de totaliteit gebruikt voor onderzoek en daardoor komen tal van nieuwe verklaringen, benaderingen, feiten en voorbeelden naar voren zoals niet eerder in de literatuur te vinden was. Daarmee neemt dit onderzoek op verschillende manieren een volledig nieuwe plaats in binnen de geschiedschrijving van zowel het anarchisme in Nederland als van de ontwikkeling van veiligheidsdiensten door het verbinden van de dreigingsbeelden met het veiligheidsbeleid.

Veiligheidsdispositieven als raamwerk

In de afgelopen jaren is er meer aandacht gekomen voor het verbinden van veiligheidsbeleid en dreigingsbeeldvorming in historisch perspectief dan voorheen. Een aanzet hiervoor werd in 2012 gegeven door De Graaf. In een methodologische handreiking voor een ‘historisering van

veiligheid' bepleit ze dat dreigingen en veiligheidsbeleid vooral draaien om verbeelding: in veel gevallen hebben gevaren zich nog niet gemanifesteerd, waardoor vooral de voorstelling van dreiging een belangrijke rol in de legitimatie van veiligheidsbeleid speelde.¹⁷ Een dergelijk proces van verbeelding werd door Foucault omschreven als dispositief: een *'thoroughly heterogeneous ensemble consisting of discourses, institutions, architectural forms, regulatory decisions, laws, administrative measures, scientific statements, philosophical, moral and philanthropic propositions – in short, the said as much as the unsaid'*.¹⁸ Zulke dispositieven kunnen expliciet of louter als onderliggend ordenend kader worden toegepast op veiligheid. Zoals De Graaf beargumenteert, wordt daarmee niet alleen de veiligheid op goede wijze in kaart gebracht, maar wordt ook duidelijk hoe en waarom dreigingen als dreigend 'gezien' werden. Veiligheid wordt voorgesteld als een intersubjectief proces in plaats van een vast gegeven. Met het onderzoek naar dispositieven als conceptueel kader kan dit proces in kaart gebracht worden. Het maken van een beleid gaat naast het invoeren en hanteren van middelen en maatregelen evenzeer om de ideeën, voorstellingen en belangen die daaraan ten grondslag liggen.¹⁹

Voor het in kaart brengen van historische veiligheidsdispositieven, of de manier waarop (imaginaire) dreigingen verbeeld werden – de dreigingsbeeldvorming – moet een vijftal elementen in ogenschouw genomen worden. Zo moet gekeken worden wie de securitiserende actoren zijn: wie bepaalde vraagstukken op de politieke veiligheidsagenda plaatsten (1); wie of wat dreigend waren (2); en wie of wat als bedreigd gezien werden (3); op welke manieren de dreiging gevisualiseerd, gerepresenteerd en verbeeld werd (4); en welke maatregelen, veiligheids- en risicomanagement, wetten en beleidsinstrumenten ingevoerd of ingezet werden (5).²⁰ In dit onderzoek zullen deze vragen in ieder hoofdstuk impliciet worden uitgewerkt.

In politiek opzicht kon de verbeelding van een dreiging gebruikt worden om tot een beleid te komen. Actoren die veranderingen wilden doorvoeren in bijvoorbeeld het

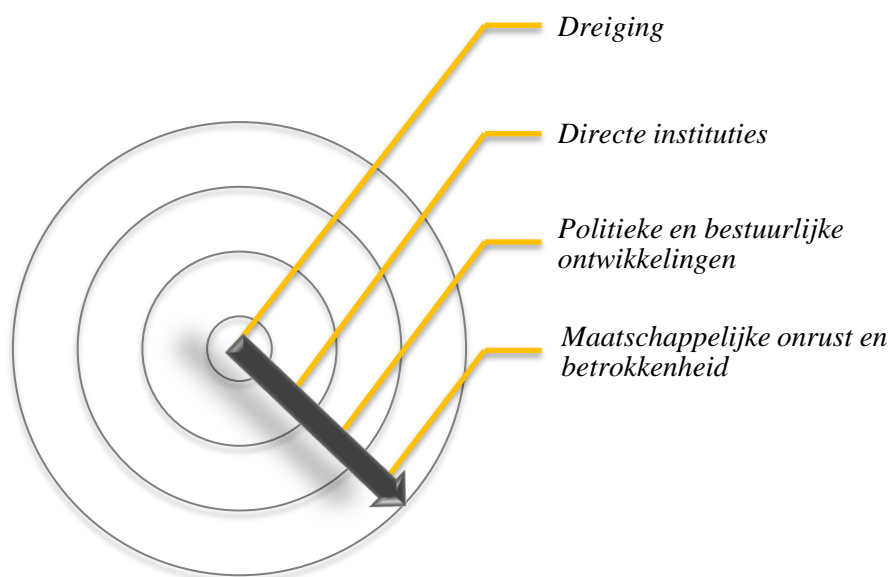
¹⁷ Zie: B. de Graaf, 'De historisering van veiligheid. Introductie', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125.3 (2012) 305-313.

¹⁸ M. Foucault, 'The Confession of the flesh', interview in: C. Gordon ed., *Power/knowledge. Selected interviews and other writings* (New York 1980) 194-228: 194. Zie verder: B. de Graaf en C. Zwierlein, 'Historicizing Security – Entering the Conspiracy Dispositif', *Historical Social Research/Historische Sozialforschung* 38.1 (2013), 46-64; C. Aradau, R. van Munster, 'Taming the Future : the *dispositif* of risk in the war on terror' in: L. Amoore and M. de Goede (red.), *Risk and the War on Terror* (Londen/New York 2008) 23-40.

¹⁹ De Graaf, 'Van "helsche machines" en Russische provocateurs', 316.

²⁰ De Graaf, 'Van "helsche machines" en Russische provocateurs', 316; Idem, 'De historisering van veiligheid', 312-313; Idem en Zwierlein, 'Historicizing Security', 58-60. Voor de theorieën en de toepassing van securitisering, zie bijvoorbeeld: B. Buzan, O. Wæver en J. de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis* (Boulder 1998); T. Balzacq, *Securitization Theory: how security problems emerge and dissolve* (Londen 2011).

politiebestel, hadden er belang bij dat een bepaalde dreiging actueel was, zodat de noodzaak van deze veranderingen duidelijk werd bij beleidsmakers. Zo verliep de ontwikkeling van beleid volgens drie stappen. Allereerst wilden *experts* wel nieuwe maatregelen nemen, maar bestond daar nog geen draagvlak voor. Deze experts waren vooral individuen op lokaal niveau, zoals in dit onderzoek politiecommissarissen als Willem Voormolen en procureurs als Theodore Serraris. Zij namen het voortouw om tot een vernieuwing en modernisering van het politieapparaat te komen en ontwikkelden het tot een speler die zich op internationaal niveau staande kon houden. Voor meerdere voorgestelde maatregelen tot modernisering was echter nog geen politiek draagvlak. Wanneer er *problemen* optreden, denk hier bijvoorbeeld aan anarchistische aanslagen in buurlanden of -dreigingen in Nederland, kan dit draagvlak wel ontstaan. Het imaginaire complotterende beeld van de Zwarte Internationale die tegen de bestaande maatschappelijke rust en orde aanslagen zou plegen zorgde er uiteindelijk voor dat dit draagvlak er wel kwam. Met toenemende dreigingen ontstond dus op politiek en soms maatschappelijk niveau vraag naar maatregelen. Zo kon tenslotte het veiligheidsbeleid aangepast worden.²¹ Het veiligheidsprobleem verschoof op deze wijze van de lokale experts naar de minister van Justitie op landelijk niveau en later zelfs naar de minister van Buitenlandse Zaken op internationaal niveau. Vaak was dit het beleid zoals het al eerder door de experts werd voorgesteld. Zo kon een beleid zich van kleinschalig tot landelijk of internationaal niveau ontwikkelen, als de dreiging maar op de politieke agenda kwam.

Figuur 1: De ontwikkeling van de zichtbaarheid van dreigingen.

²¹ Dit staat bekend als het driestromenmodel van Kingdon. Hij maakt onderscheid tussen een *problem stream*, *policy stream* en *politics stream*. Zie: J.W. Kingdon, *Agendas, alternatives and public policies* (1998).

Zoals schematisch is weergegeven in *figuur 1* werd een dreiging op een steeds groter niveau zichtbaar. Directe instituties, op politieel niveau, kregen in het geval van het anarchisme als eerste te maken met dreigingen. Deze berichtten daarover aan politieke en bestuurlijke organen, en gebruikten de dreiging om veranderingen voor te stellen. In de praktijk speelde het dispositief van de anarchistische samenzwering vooral op de achtergrond bij deze organen een rol, maar uiteindelijk raakte het dispositief ook op maatschappelijk niveau verworteld. Literatuur en krantenkoppen laten zien dat in de tijdsgeest van de vroege twintigste eeuw de anarchistische complotten een terugkerend thema waren. Dit onderzoek richt zich echter voornamelijk op de directe instituties en de politieke en bestuurlijke organen; er was geen ruimte voor een gedetailleerd media-onderzoek.

Met de gedachte dat veiligheidsbeleid bij gebrek aan aanslagen gemaakt werd door politiek-bestuurlijke agendasetting neemt dit onderzoek een nieuwe plaats in binnen de historiografie van het anarchisme en de institutionalisering van politiediensten in Nederland. Met het bovenstaande als onderliggend raamwerk ga ik verder in op de opzet die De Graaf vorig jaar heeft gegeven in haar onderzoek naar het gebruik van de voorstelling van een anarchistische samenzwering in Nederland. Voor de eerste helft van de jaren negentig heeft ze het model ook daadwerkelijk toegepast op de Zwarte Internationale. De periode die mijn onderzoek omvat is echter een stuk uitgebreider en laat daardoor goed de opkomst, gebruik en ondergang van het dreigingsbeeld zien. Het is mogelijk om aan elk van de onderdelen die besproken worden – van wetgeving en overheidsinstrumenten tot aan de beeldvorming – een aparte scriptie te wijden. Daar was hier echter geen plaats of tijd voor, zodat dit onderzoek beperkt blijft tot een meer algemene benadering van de verandering van het dispositief door de tijd heen.

Met gebruik van de voorgestelde operationalisering van historisch veiligheidsonderzoek, waarbij zowel de veranderde dreigingsperceptie als de veranderde maatregelen aan bod komen, alsook geheime archieven van het ministerie van Justitie, welke voor het eerst voor dit onderwerp in de totaliteit zijn gebruikt, tracht ik een antwoord te geven op de vraag hoe de institutionalisering en professionalisering van Nederlands veiligheidsbeleid zich voltrok en welke rol de Zwarte Internationale daarbij speelde? Wat was de politiek-bestuurlijke omgang in Nederland met de voorstelling van een anarchistische samenzwering?

Periodisering en chronologie

Voor een antwoord op de vraag naar de rol van de Zwarte Internationale bij de institutionalisering en professionalisering van Nederlands veiligheidsbeleid zal ik kijken naar de ontwikkeling van zowel het beleid als het dreigingsbeeld over een lange periode. De onderzoeksperiode loopt dan ook vanaf de vroege jaren tachtig tot aan 1914.

Hoewel ‘de samenzwering’ bijvoorbeeld in Rusland als zodanig al veel langer een rol speelde om dreigingen te communiceren kreeg de anarchistische samenzwering op internationaal niveau vanaf 1881 vaste vorm. De term Zwarte Internationale werd oorspronkelijk toegepast op de organisatie van de Katholieke kerk, maar vanaf dit jaar raakte het ook van toepassing op de internationale vereniging van anarchisten. In navolging van de vroege jaren zeventig werd er namelijk een nieuwe Socialistische Internationale gehouden in Londen. De spil werd gevormd door anarchisten, voornamelijk gevluchte Russen. In de ogen van Russische en Italiaanse veiligheidsdiensten betekende dit congres daardoor een oprichting van een internationaal verenigde samenzwering. Dat de bekende anarchistisch theoreticus Peter Kropotkin op dit congres ook nog eens de propaganda van de daad verdedigde door te zeggen dat menig daad in enkele dagen meer propaganda kan maken dan duizenden brochures, droeg daar onmiskenbaar aan bij.²² Naast de opkomst van de anarchistische samenzwering was het in de vroege jaren tachtig dat het socialisme in Nederland vaste vormen begon aan te nemen, zich begon te manifesteren in de publieke ruimte en daardoor vrijwel direct een plaats begon in te nemen op de veiligheidsagenda. In 1914 veranderde de veiligheidsagenda in Nederland, net als in de rest van Europa, door de Grote Oorlog drastisch en daarmee vormt het een goed eindpunt voor deze studie, hoewel de Zwarte Internationale ook al voor deze tijd van de nationale politieke agenda was verdwenen. Dit laat op zijn beurt weer zien dat ook wanneer de dreiging verdween, de maatregelen bleven bestaan.

In deze periode zien we in Nederland een sterke verbetering en uitbreiding van politie- en justitiediensten, juridische vraagstukken en de rol van internationale afspraken op de nationale besluitvorming, onder invloed van een veiligheidsdispositief. Dit alles zal in chronologische volgorde behandeld worden. Elk hoofdstuk bespreekt een korte periode, die zich door uitspringende kenmerken onderscheidt van het voorgaande en het volgende, waarbij zowel de nationale en internationale contexten, de genomen maatregelen en de ontwikkelingen van zowel het dreigingsbeeld als de daadwerkelijke dreiging centraal staan.

²² P.O.R. van der Mark, *Revolutie en reactie : de repressie van de Italiaanse anarchisten, 1870-1900* Dl. 1 (diss. Groningen 1997) 9, 193, 228.

Het zwaartepunt van de studie ligt uiteraard bij het dispositief in Nederland, hoewel de politiek-institutionele situatie steeds gekoppeld wordt aan de context en situaties in het buitenland. Voor het dispositief in Nederland is primair gebruik gemaakt van het geheime archief van Justitie en van dossiers van het ministerie van Buitenlandse Zaken over sociaaldemocratische en anarchistische woelingen. Waar deze mappen onvoldoende bruikbaar waren of meer (nationale en internationale) context nodig was, is daarnaast primaire en secundaire literatuur geraadpleegd.

Het eerste hoofdstuk gaat in op de opkomst van het socialisme in Nederland. De manier waarop deze vroege beweging werd neergezet door beleidsmakers vertoont al veel overeenkomsten met de latere behandeling van het anarchisme. Daarnaast werd het internationale beeld van dynamietwerpende anarchisten al toegepast op de Nederlandse socialisten. Door repressie werd in eerste instantie geprobeerd om de angel uit deze gevaarlijke groep te halen. Het averechtse effect van deze repressie was aanleiding om in het vervolg zoveel mogelijk te voorkomen dat er ruchtbaarheid aan het socialisme gegeven werd.

Na 1888 kwamen gewelddadige politieke acties voor het eerst op de Nederlandse politieke agenda te staan door gevaarlijke socialisten en internationale anarchistische complotten waar ook Nederlanders bij betrokken leken te zijn. Bij een gebrek aan anarchisten werd de dreiging ook nog steeds met het socialisme verbonden. Deze geruchten leidden, gekoppeld aan een golf van gewelddadige terreur in het buitenland, tot een beginnende opkomst van het dispositief op de veiligheidsagenda.

In de jaren erna kreeg deze beginnende opkomst steeds meer vorm. Het internationale geweld nam weliswaar af, maar belangrijke gebeurtenissen, zoals het bezoek van de Koninginnen aan het zuiden van het land, lieten zien dat een gewelddadige dreiging ook in Nederland voelbaar en actueel werd. Er werden ineens veel meer beveiligingsmaatregelen ingezet dan voorheen, de geheime politie werd uitgebreid en hulp van buitenlandse detectives werd ingezet, wetgeving omtrent vrije pers kwam ter discussie te staan, cartotheken werden ingericht, en zo meer. De Zwarte Internationale begon in Nederland langzaam vorm te krijgen als reactie op de internationaal gewelddadige periode die hieraan vooraf ging. Een beginnende modernisering in opsporing en toezicht was het gevolg.

Het dispositief begon echter pas in de vierde periode, tussen 1898 en 1902, structurele vormen aan te nemen. Dit was een periode van Koningsmoorden, of regicide, waarin verschillende staatshoofden slachtoffer werden van moordaanslagen. Het in sommige landen al bijna twintig jaar bestaande beeld van de anarchistische samenzwering kreeg ook in Nederland vaste voet, nadat het een internationale conferentie ter bestrijding van het

anarchisme had bijgewoond. Het zwarte gevaar kreeg een permanente plek op de politieke agenda, met (internationale) samenwerking op politieel gebied en verdere modernisering van het opsporingsapparaat tot gevolg.

Dat ondanks dergelijke maatregelen niet zo gek veel veranderde in de Nederlandse politieke cultuur, blijkt uit de periode van 1902 tot 1908. Het dreigingsbeeld continueerde en werd kracht bijgezet door nationale onrusten en beruchte reputaties van Nederlandse anarchisten in het buitenland, maar naar buiten toe werd vastgehouden aan een open houding van gastvrijheid en tolerantie. Ongeacht de politieke voorkeur wilde men vreemdelingen over het algemeen gastvrij ontvangen. Achter de schermen werden ze echter goed in de gaten gehouden en gevolgd. Anarchisten en Russische agenten werden geschaduw om de handhaving van de rust te waarborgen. Het werd duidelijk dat er een tweedeling bestond tussen de publieke en geheime benadering van vreemdelingen.

In de laatste periode, van 1908 tot aan de Oorlog, waren het de nieuwe internationale dreigingen die samen met het antimilitarisme en de afname van terroristisch geweld door anarchisten de plek van de Zwarte Internationale op de veiligheidsagenda begonnen over te nemen. Prioriteiten van politie en justitie verschoven en de vanwege anarchisme ingestelde protocollen bleven als lege huls over. Aan het einde van de periode was de samenzwering als veiligheidsdispositief verdwenen. Dit betekende echter niet dat de in de gehele periode daarvoor genomen maatregelen ook verdwenen. Het dispositief kende een langzame en complexe opkomst, een roerig hoogtepunt en een geleidelijk einde, maar had achteraf zeker zijn sporen nagelaten.

HOOFDSTUK 1

‘Dynamieters en oproermakers’, het Socialisme op de veiligheidsagenda: 1881-1888

De eerste periode die behandeld wordt, is aan de ene kant de tijd dat het socialisme in Nederland zich begon te ontwikkelen, terwijl aan de andere kant op internationaal gebied de samenzweringstheorieën rond de Zwarte Internationale vorm kregen. Na een korte beschrijving van het socialisme alhier is snel te zien dat deze omgeven werd door negatieve en gewelddadige beeldvorming. Dit werd vooral beïnvloed door het beeld van het gewelddadig anarchisme dat in met name Rusland en in mindere mate Italië steeds meer de ronde deed. Daarom wordt in de tweede plaats de aandacht gevestigd op dit beeld in het buitenland, hoe dit ontstond en hoe het in Nederland terecht kwam. Tot slot zal worden gekeken naar de pogingen om de socialistische ‘dynamieters’ in Nederland via repressieve ad-hoc maatregelen tegen te werken en de effecten daarvan. In het kort zal een antwoord worden gezocht op de vragen wie wat bedreigde en door welke actoren dit op welke wijzen neergezet werd en welke maatregelen hiertegen genomen werden.

Vroege socialisten in de Nederlandse straten

Onder de burgerij van de late jaren zeventig heerste een angst voor de verstoring van de maatschappelijke rust en de publieke orde. De handhaving van deze rust en orde was

voornamelijk geschoeid op het in de gaten houden van de lagere sociale klassen.²³ Deze angstgevoelens werden, voordat het socialisme in opkomst was, voornamelijk aangewakkerd door migranten. Nieuwkomers in Rotterdam – voornamelijk Brabantse jongemannen die als losse arbeiders aan de slag hoopten te komen – behoorden volgens de hoofdcommissaris aldaar bijvoorbeeld niet ‘tot de zoogenaamde stille en ordelijke burgers, maar veeleer tot dat slag van lieden dat (...) in het belang der goede orde nimmer zonder politietoezicht kan’. Ook in Amsterdam stoorde men zich naast een groot aantal werkzoekenden en de nieuw ontsproten verkeerschaos aan ‘straatschenderij’ en openbaar dronkenschap.²⁴

Vanaf de jaren zeventig kwam hier een nieuw potentieel gevaar bij toen de eerste Sociaal-Democratische Vereeniging van Amsterdam opgericht werd. Hiermee werd de angst voor het vreemde en de lagere klassen gekoppeld aan het (verenigde) socialisme. Met de daadwerkelijke omvang van deze beweging viel het nog erg mee, ook onder werklieden bleef het socialisme maar marginaal. De meeste arbeiders bleven gewoon trouw aan de vertrouwde instituten van de kerk of Koning of wilden maximaal betere sociale omstandigheden door parlementaire hervormingen. De complexe samenhang van eer, schande en reputatie speelden al eeuwen een belangrijke rol in de lagere klassen. Ook binnen de arbeidersbeweging probeerden zowel de vroege socialisten als hun tegenstanders onder de werklieden elkaar dan ook zwart te maken door publieke bespotting en openlijke geweldpleging.²⁵ Daardoor werd de vroege socialistische beweging vooral gekenmerkt door het onderscheiden van het eigene ten opzichte van de arbeidersbeweging, in plaats van het ‘wetenschappelijk’ socialisme.

Met de jonge socialistische beweging ontstond het angstbeeld bij zowel de regering, als de politiediensten, als de gewone bevolking dat de publieke rust verstoord zou worden. Dit zou mede moeten gebeuren door complotten tegen de monarchie waarmee de gehele maatschappelijke orde omgeworpen zou worden ten faveure van de sociale revolutie. Ondanks de nog zeer beperkte omvang van de beweging kwam er naarmate deze zich steeds verder uitbreidde steeds meer een beeld naar voren van socialisten als ‘dynamieters en oproermakers’. Op afbeelding 1 is dit beeld ook expliciet te zien. Een spotprent uit het progressief liberale satireblad *Uilenspiegel* geeft een socialistische stemrecht-demonstratie weer, met op de voorgrond een duidelijk getekende doos dynamiet en brandbaar petroleum.²⁶

²³ J. Smeets, *Marius van Houten, marechaussee en diplomaat* (Amsterdam 2011) 27.

²⁴ G. Meershoek, *De geschiedenis van de Nederlandse politie. De gemeentepolitie in een veranderende samenleving* (Amsterdam 2006) 74-77.

²⁵ D. Bos, ‘Verborgene motieven en onuitgesproken persoonlijkheden. Eer en reputatie in de vroege socialistische arbeidersbeweging van Amsterdam’, *BMGN* 115.4 (2000) 509-531: 517-521.

²⁶ De *Uilenspiegel: humoristisch-satyriek weekblad* (1870-1916) was liberaal en anticonfessioneel en besprak naast binnenlandse ontwikkelingen vooral de politiek op ironische wijze. Vooral de conservatieven en

Het vooroordeel van socialisten als dynamieters leek dan ook niet alleen politiek uitgedragen te worden, maar ook onder de bevolking. Onder conservatieven of confessionelen zal dit beeld ook niet veel anders zijn geweest.

Afb. 1: Spotprent van een stemrecht-demonstratie te Den Haag, 1885. Rechts op de voorgrond zijn dynamiet en brandbaar petroleum te zien. Originele tekening uit *Uilenspiegel*, overgenomen uit F. Domela Nieuwenhuis, *Van christen tot anarchist. Gedenkschriften van F. Domela Nieuwenhuis (vierde druk, Amsterdam 1914) 145.*

Vanwege de eigen eergevoelens en de wil om een vergroot aanzicht te construeren en om aandacht te vestigen op de eigen denkbeelden, deed het beperkte groepje socialisten er weinig aan om dit beeld van dynamietwerpende oproerkraaiers te veranderen. Naar buiten toe richtte men zich weliswaar op het verkrijgen van algemeen stemrecht om door middel van de parlementaire weg betere sociale omstandigheden te bereiken – wat de meeste socialisten ook daadwerkelijk nastreefden. Maar tegelijkertijd werd op vergaderingen en in de partijkrant *Recht voor Allen* geregeld een andere toon aangeslagen. Zo koesterde men hardop sympathie voor de gewelddadige Russische nihilisten en *Narodniki*. Op een vergadering van de

confessionelen werden vaak op de hak genomen en daarmee was het blad niet specifiek antisocialistisch. Zie: F. ten Broeke, 'Luim en jokkerij': satire over Abraham Kuyper in *Uilenspiegel*, *Tijdschrift voor tijdschriftstudies* (2012) 32, 115-126: 117-120.

socialdemocraten in Den Haag werden zowel ‘de moord op den voormaligen Keizer der Russen (...) en de handelingen van de nihilisten’ per motie goedgekeurd.²⁷

Ook had bijvoorbeeld partijprofeet Ferdinand Domela Nieuwenhuis goede ideeën van wat er moest gebeuren wanneer de revolutie daar zou zijn. Men moest op dat moment zo snel mogelijk ‘dynamiet nemen, kazernes doen ontploffen en gas, waterleiding en telegraaf afsnijden’.²⁸ Hoewel dergelijke uitspraken over het algemeen intern werden gedaan, was men er prima van op de hoogte dat er politie-infiltranten bij vergaderingen aanwezig waren. Men deed er weinig aan om een ander beeld van zichzelf neer te zetten.

In de vroege jaren tachtig werd de socialistische beweging niet alleen steeds omvangrijker en beter georganiseerd, maar ook steeds zichtbaarder. Door colportage in de straten, openbare spreekbeurten op marktpleinen en demonstraties en optochten brachten de vroege socialisten de politiek naar de publieke ruimte. Het hoogtepunt van deze straatpolitiek lag rond Prinsjesdag 1885, toen duizenden personen in kleurrijke en met rode en zwarte vlaggen versierde optochten door de straten van Amsterdam en Den Haag trokken voor de ‘volkswensch’ voor algemeen stemrecht.²⁹

Uiteraard was lang niet iedereen positief over deze snel groeiende beweging, zeker niet onder de burgerij. Zo schreef het conservatieve *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage* dat ‘de gewoonte van zulk straatvertoon’ beschouwd moest worden als een:

Woekerplant, waaraan men geen gelegenheid moest geven, om in den Nederlandschen bodem wortel te schieten. Konden Engeland, Frankrijk, Spanje en Noord-Amerika ons hiertoe benijden, van zulke roerigheden vrij wel verschoond te zijn gebleven, men had, al is er voor het oogenblik ook niet veel kwaads van te vrezen, moeten vasthouden aan het beginsel, dat de politiek op straat een gevaarlijk ding is.³⁰

Met zulke roerigheden viel het in Nederland inderdaad nog erg mee. De socialistische beweging was vooral nog bezig om de eigen ideologische koers te ontdekken. In ieder geval was er nog maar weinig aanhang voor de anarchistische overtuiging.

Het duurde tot in de tweede helft van de jaren tachtig voordat de socialistische beweging zich op inhoudelijk onderscheid ging richten. In *Recht voor Allen* werd een

²⁷ Rapport over de sociaaldemocratische beweging in Den Haag van politie-inspecteur Dietz, mei 1881, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6466.

²⁸ J. Charité, *De Sociaal-Democratische Bond als orde- en gezagsprobleem voor de overheid (1880-1888)* (Den Haag 1972) 25.

²⁹ Zie: W.H. Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding. Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland*, dl. 1 (Amsterdam, 1921 ?) 84-96, 122-131 en 138-156; Bos, *Waarachtige Volksvrienden*, 195.

³⁰ ‘De Betooging’, in: *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*, 19 sep. 1885, 1.

beschouwing voor 'anarchisme of socialisme' eind 1886 voor het eerst afgedrukt. Men wilde uitleg geven over de verschillen, want 'oppervlakkige lieden' konden of wilden het verschil niet zien tussen beide, waardoor de twee verward werden 'om de socialisten aansprakelijk te stellen voor hetgeen de anarchisten doen'. En hoewel er meer en meer voorstanders voor het anarchisme kwamen in Nederland hoefde men nog niks te vrezen. Er werd geruststellend toegevoegd dat de propaganda van de daad afwezig bleef: 'Steeds praten en schrijven [Nederlandse anarchisten, WK] over dynamiet, maar zij vergeten dat bij dynamiet behoren mannen, die het gebruiken en dezen schijnen zij te missen in hun gelederen'.³¹ Dit leek echter tegen te vallen: nadat de socialist Geel in 1887 met een revolver op de Amsterdamse commissaris Jonas Daniël Stork schoot werd hij tijdens het verhoor geconfronteerd met in zijn huis gevonden anarchistische geschriften.³² Mogelijk vormde deze voor politie een verklaring voor het geweld. Daarmee leek de propaganda van de daad ook voor het eerst in de Nederlandse (socialistische) beweging een plaats te hebben.

Verder toonde vooral het krantenartikel een tweetal zaken. In de eerste plaats kende Nederland blijkbaar al een beperkte groep mensen die zichzelf anarchist noemde. Daarnaast was er al een duidelijk negatief beeld van 'hetgeen de anarchisten doen'. En als inderdaad socialisten werden beschuldigd van acties van anarchisten, geeft dat ook inzicht in de vroege beeldvorming rond de laatste: er was een duidelijk beeld van anarchisten die dynamiet wierpen en geweld predikten en de maatschappij omver wilden werpen met een sociale revolutie. Doordat deze beweging in Nederland nog kleinschaliger was dan de socialistische beweging, en door de weinige ervaring van overheden en ordediensten met beide, was een generalisatie dan ook logisch. En, belangrijker, het laat zien dat het vroege beeld van de anarchistische dreiging uit het buitenland afkomstig was, waar dit soort dynamietaanslagen al wel voorkwamen. Dit gevaar zou in de beeldvorming makkelijk kunnen overslaan naar de Nederlandse socialisten. Dat leidt automatisch tot de vraag hoe de situatie in het buitenland dan was in deze jaren tachtig.

Russische samenzweeters en Italiaanse kolonies van het Kwaad

Voornamelijk Rusland en Italië hadden al vanaf de jaren zeventig uitgebreid kennis gemaakt met de explosieve kracht van de propaganda van de daad. Bij de eerste gingen

³¹ 'Socialisme en Anarchisme', *Recht voor Allen*, 16 dec. 1886.

³² Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding*, 220-221.

dynamietbommen af bij het Winterpaleis van de tsaar, en op zowel generaals als hoge functionarissen werden moordpogingen gedaan. Het dieptepunt van de terreurgolf was de moord op tsaar Alexander de Tweede in 1881, na enkele mislukte eerdere pogingen. Door de Russische veiligheidsdiensten werd naar nationale traditie deze terreurgolf omgeven door samenzweringstheorieën en beschuldigingen van nihilistische of Joodse complotten. Met de arrestatie en executie van tientallen revolutionairen werd geprobeerd deze ‘complotten’ in de kiem te smoren.³³ Honderden (vermeende) revolutionairen ontvluchtten het land in de richting van West-Europa. Ze vestigden zich vooral in Genève, Londen en Parijs. Op het hoogtepunt van de repressie, na de mislukte revolutie van 1905, woonden zo’n 5000 Russen in diaspora. Vanuit deze vluchttoorden hadden de *émigrés* een uitvalsbasis voor revolutionaire geschriften, waarmee ze nog een redelijke invloed in het moederland konden uitoefenen.³⁴

Om deze invloed tegen te gaan wilde de Russische regering begin jaren tachtig al twee maatregelen nemen: het opzetten van een buitenlandse spionnendienst en een Europese overeenkomst tot coöperatie van politiediensten. Om internationale steun te krijgen voor zo’n overeenkomst werd al de terreur gegeneraliseerd en naar buiten toe gecommuniceerd als ‘anarchistisch’ – de beginnende verbeelding van de Zwarte Internationale. De meeste terroristen waren geen anarchisten, maar populisten (bijvoorbeeld de Narodniki die Alexander hadden vermoord) of Maximalisten.³⁵ Er werd van anarchistische zijde (net als de socialisten in Nederland) ook meegegaan in het beeld van internationale complotten. Door een van de grondleggers van het anarchisme, Michail Bakoenin, werden documenten verspreid waarin werd opgeroepen tot de vernietiging van de bestaande sociale orde door terrorisme; daarnaast gaf hij zijn volgelingen identiteitskaarten waarop bijvoorbeeld stond dat ze ‘*an accredited representative of the Russian section of the World Revolutionary Alliance No. 2771*’ waren, alsof er een duizenden personen sterke anarchistische troepenmacht klaarstond om de maatschappij te ontwortelen.³⁶ Doordat de meeste landen nog niet getroffen waren door anarchistisch geweld kon Rusland echter nog niet voldoende draagvlak genereren voor zo’n internationale overeenkomst. Toen West-Europese landen een decennium later zelf hard getroffen werden door anarchistisch terrorisme begon dit draagvlak tot op zekere hoogte wel te ontstaan.

³³ R. Hingley, *The Russian Secret Police. Muscovite, Imperial Russian and Soviet Political Security Operations* (New York 1970) 70-75, 79.

³⁴ F.S. Zuckerman, *The Tsarist Secret Police Abroad. Policing Europe in a Modernising World* (New York 2003) 29-55.

³⁵ Idem, 56-60.

³⁶ Butterworth, *The World That Never Was*, 62.

Het enige Europese land dat al te maken had gehad met veel anarchistisch geweld was Italië. Daar had een strenge repressie al geleid tot een uittocht van revolutionairen en politiek andersdenkenden. Geïsoleerde 'kolonies' in West-Europa en de Verenigde Staten wierpen de politieke vluchtelingen terug op de fundamenteën van de eigen overtuiging en cultuur. Binnen verschillende subculturen raakte men, mede door de slechte situatie in Italië, verbitterd en verward. Angst voor uitzetting, verklikkers en spionnen droeg hier aan bij. Dit gold zeker ook voor de anarchisten.³⁷ In een vrij vroeg stadium bestonden daarom al spionagediensten, die de revolutionairen in deze 'Kolonies van het Kwaad' in het oog moesten houden. Meestal gebeurde dit door infiltranten uit eigen, anarchistische, gelederen. Directe aanleiding voor de opbouw van een geheime politie voor toezicht op de 'internationalisten' waren voor Italië de banden van anarchisten met revolutionaire Russen, de moord op Alexander II en het revolutionair Congres van Londen van 1881.³⁸

Naast de Italiaanse geheime dienst begon ook Rusland zo'n dienst op te bouwen op Europese bodem. Vanuit het Russisch consulaat in Parijs werd een buitenlandafdeling van de geheime dienst *Ochrana* ingericht. Onder leiding van Pjotr Rachkovsky werden émigrés in heel West-Europa in de gaten gehouden en werd geprobeerd de beweging in een kwaad daglicht te zetten door inzet van infiltranten en agent provocateurs. Mensen werden opgestoot en aangezet tot het plegen van aanslagen. Maar voor het zover was, werd de politie ingelicht en konden aanslagen 'voorkomen' worden. Zo werd bijvoorbeeld met Rachkovsky's geld een moord op Alexander III voorbereid. Het was een beproefde techniek, ook in Rusland zelf werden zo tientallen complotten zogenaamd ontrafeld en ontdekt. Lenins oudere broer Alexander Ulyanov werd bijvoorbeeld in 1887 opgehangen als ideologisch brein van een ander moordcomplot op tsaar Alexander.³⁹

De Russische benadering begon zijn vruchten af te werpen. Ook richting het Westen sijnelden geruchten over samenzweringen door, al dan niet gekoppeld aan socialistische woelingen. Terwijl Nederland nog maar te maken had met de eerste socialistische krantenventers kreeg de regering van hun gezant in Sint Petersburg al berichten binnen over Russische terroristen die wegens deelname aan complotten veroordeeld werden.⁴⁰ In Duitsland was men bang dat socialistische woelingen in eigen land verband hielden met de misdaden van Russische nihilisten. Zo werden Duitse sociaaldemocraten 'internationale

³⁷ Van der Mark, *Revolutie en reactie* dl. 1, 192, 219.

³⁸ Idem, 221, 226-228.

³⁹ Hingley, *The Russian Secret Police*, 79-81, 84; Butterworth, *The World That Never Was*, 137-142 en 180-186.

⁴⁰ Brief Nederlandse gezant te St. Petersburg aan minister van Buitenlandse Zaken, 20 mrt. 1882, Nationaal Archief Den Haag, Buitenlandse Zaken, A-dossiers, 2.05.03 (vanaf nu NA, BuZa-A), inv.nr. 189, nr. 68.

samenzweerders' die openlijk de 'schanddaden der Russische' terroristen verheerlijkten en 'Koningsmoord en algemeene vernieling' predikten. Om nog maar te zwijgen over de 'godslasteringen van den afschuwelijksten aard'. En deze dreigingsbeelden werden door de gezant in Berlijn ook weer netjes doorgestuurd naar Nederland.⁴¹

Ook hier te lande werden dus dezelfde Russische terroristen aangehaald in moties tijdens sociaaldemocratische vergaderingen. De Zwarte Internationale leek al in de vroege jaren tachtig ook de jonge Nederlandse socialistische beweging te kunnen beïnvloeden, was de waarschuwing die impliciet van de gezant in Duitsland uitging. In deze periode leek bovendien het harde en repressieve optreden van de conservatieve regeringen van Rusland, Duitsland en Oostenrijk-Hongarije, inclusief antisocialistische wetgeving, in mindere mate te worden overgenomen in Nederland, waar een weg werd gezocht om met dit nieuwe sociaalpolitieke verschijnsel om te kunnen gaan.

Harde repressie en averechtse arrestaties

Door een combinatie van internationale angstbeelden en de socialisten die daar bij vergaderingen zelf op inspeelden ontstond er dus een beeld van dynamietters, zoals ook op afbeelding 1 te zien is. Zeker in de Kamer werd dit duidelijk. Toen een Kamerlid vragen stelde bij dit negatieve beeld antwoordde minister Heemskerk dat wanneer de vraagsteller 'bekend ware in de archieven van eenige onzer ministerieën (...) hij dit [niet] langer zou zeggen'.⁴² Dergelijke archieven zijn echter nooit teruggevonden. Het heeft er dus alle schijn van dat de conservatief liberale minister met deze grootspraak de socialisten in een kwaad daglicht wilde stellen door ze te portretteren als 'onruststokers' die de openbare rust en orde wilden verstoren. Maar zoals hierboven aangegeven werkten de socialisten zelf echter ook mee aan het beeld dat ze gevaarlijke revolutionairen waren.

De weg om deze revolutionaire sociaaldemocraten tegen te gaan, vonden regering en politiediensten voornamelijk in – naar Duits en Russisch voorbeeld – repressie. Daarnaast wilden ze ieder podium wegnemen waarvandaan de socialisten aandacht konden krijgen voor hun zaak. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de gebeurtenissen rond Prinsjesdag 1883 toen de Sociaal-Democratische Bond (SDB) het plan had opgevat op tijdens de koninklijke rijtoer langs de

⁴¹ Brief Nederlandse gezant te Berlijn aan minister van Buitenlandse Zaken, 8 apr. 1881, NA, BuZa-A, inv.nr. 189.

⁴² Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding*, 142.

kant van de weg kartonnen borden omhoog te houden met daarop de tekst 'algemeen stemrecht'. Hetzelfde wilden ze doen op de tribune van de Troonzaal van het Binnenhof, waar de Staten-Generaal werden geopend.⁴³ De inzet van een politie-infiltrant bij vergaderingen had de Haagse politie goed op de hoogte gebracht van deze plannen, zodat er maatregelen getroffen konden worden.

In de ochtend leek het daardoor net 'alsof den Haag in staat van beleg zou worden verklaard. Patrouilles begaven zich in den ochtend op weg naar het station, de cavalerie was in de kazerne geconsigneerd, bijzondere maatregelen waren genomen om den koninklijke stoet te beschermen'. Volgens het progressief-liberale *Vaderland* was de eerste minister Heemskerk al vroeg in de ochtend naar de Troonzaal gegaan, 'om naar dynamiet te zoeken'.⁴⁴ Om de Koning te beschermen tegen deze revolutionaire dynamietgooiers had hij vervolgens de hele publieke tribune laten vullen met weesmeisjes, waardoor er voor de socialisten geen plek meer was. Zo kon de opening van de Staten-Generaal in ieder geval niet verstoord worden.

Dergelijke maatregelen waren nog enigszins kolderiek vergeleken met de repressie twee jaar later. Tot die tijd hadden de sociaaldemocraten steeds meer zelfvertrouwen gekregen en volgens sommigen was dit dan ook het jaar waarin het meest over revolutie werd gesproken en erin werd geloofd.⁴⁵ Met een streng en hard optreden werd hier echter snel korte metten mee gemaakt. Dit verzet was niet alleen politiek en politieel, maar ook maatschappelijk en burgerlijk. In de komende tijd kon men bijvoorbeeld ontslagen worden voor deelname aan demonstraties, niet alleen bij ministeries maar ook bij particuliere bedrijven. Ook zocht de bevolking de socialisten na haar vergaderingen op voor gewelddadige confrontaties.

Deze vergaderingen werden vanaf 1885 ook streng in de gaten gehouden. Aan de wettelijke vrijheid om te vergaderen werd nog niet getornd, maar er kwam wel een uitgebreid politietoezicht bij de bijeenkomsten. In plaats van één geheim inspecteur kwamen zowel commissarissen, inspecteurs, als agenten langs. Sprekers moesten dan ook goed op hun woorden gaan letten. Steeds vaker werd rechtsvervolging ingesteld vanwege gedane uitspraken bij openbare spreekbeurten of besloten vergaderingen. Daarnaast werd het ook vaak verboden om zaalruimtes te verhuren aan socialisten. Wanneer ergens een vergadering belegd was, kwam een korps op intimiderende wijze duidelijk maken dat deze geen doorgang

⁴³ Verslag van een cursus-vergadering van de SDB Den Haag, 12 sep. 1883, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6468.

⁴⁴ *Het Vaderland* geciteerd in: 'Nederland gered door – weesmeisjes!', in: *Recht voor Allen*, 29 sep. 1883, 1.

⁴⁵ Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding*, 138.

kon vinden. Wanneer het toch doorging zou de zaalhouder zijn vergunning verliezen.⁴⁶ De propaganda werd tegengegaan met de arrestatie van colporteurs van de partijkrant.

Een van de belangrijkste tegenmaatregelen in deze jaren was wel de arrestatie en vervolging van de officieuze leider van de beweging, Domela Nieuwenhuis. Door de belangrijkste agitator op te pakken hoopte men de socialistische beweging monddood te maken. Dit had echter een averechts effect en er kwamen verschillende protestbewegingen op.⁴⁷ Zijn arrestatie speelde daarmee een niet te onderschatten rol bij de latere houding van voornamelijk beleidsmakers en ordediensten. In de jaren voor 1886 reisde hij het hele land door en onthaalden veel werkmannen hem als Messias. Dit was een doorn in de ogen van politie en justitie. In het artikel ‘De koning komt!’ dat onder zijn redacteurschap anoniem werd uitgegeven in *Recht voor Allen* werd het gewenste motief gevonden om hem te arresteren. Op basis van de inhoud van het artikel, welke in vergelijking met uitlatingen van andere socialisten erg meeviel, werd Domela veroordeeld tot een jaar celstraf wegens belediging van de Koning en politiecommissaris Stork. De latere bekendmaking van de ware auteur van het artikel veranderde hier niets aan.⁴⁸ De angel werd hiermee niet uit de beweging gehaald, integendeel.

Onder de socialistische aanhang kwamen veel reacties op. Zo werd bijvoorbeeld iedereen opgeroepen om protesten te ondertekenen en werden 365 mannen gezocht om elk ‘vrijwillig een dag gevangenis te ondergaan voor den burger F.D.N.’⁴⁹ Het was op het hoogtepunt van dit tumult dat commissaris Stork beschoten werd door de socialist Geel. Na Domela’s vervroegde vrijlating volgden weer grote feesten en bijeenkomsten in het hele land.⁵⁰ Het dusdanig aanwakkeren van massale aandacht voor de socialistische zaak was iets wat in de toekomst tegengegaan moest worden. Dit werd later bevestigd toen ook uit Engelse ervaringen was gebleken dat belangstelling in met name socialistische en anarchistische bijeenkomsten en vergaderingen verflauwde wanneer de overheid niks deed.⁵¹ Het niet geven van ruchtbaarheid en aandacht aan de socialistische zaak werd van nu af aan de nieuwe koers van de regering. De repressie, zoals halverwege de jaren tachtig werd ingezet, werd in het

⁴⁶ Charité, *De Sociaal-Democratische Bond*, 48-49.

⁴⁷ Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding*, 296-306 en 368-384; A.J. Belderok, ‘Zijn wij reeds vogelvrij verklaard?’ *Recht voor Allen*, 14 okt. 1885, 3-4.

⁴⁸ Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding*, 208-227, Charité, *De Sociaal-Democratische Bond*, 104-127.

⁴⁹ *Recht voor Allen*, 3 juni 1886, 4.

⁵⁰ F. Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot anarchist. Gedenkschriften van F. Domela Nieuwenhuis* (Amsterdam 1910) 195-200.

⁵¹ HTK 1892-1893, Staatsbegroting voor het dienstjaar 1893 (Justitie) 2.IV.12 Bijlage A, 3; Staatsbegroting voor het dienstjaar 1895 (Justitie) 2.IV.13 Bijlage A, 3.

vervolg niet meer in deze mate toegepast. In plaats daarvan gingen alle communicatie en maatregelen zich achter de schermen voltrekken.

Zowel de bevolking als lokale politie- en justitiediensten waren de actoren in de strijd tegen de vroege socialisten. Maar ook op landelijk niveau waren al gevolgen van de vroege beweging te zien. Minister Heemskerk zag de dreiging het scherpst van de hele Kamer, zo blijkt uit het voorgaande. Naast zijn bovenstaande ad hoc maatregelen probeerde hij ook een wetswijziging door te voeren om het in zijn ogen bedenkelijke verschijnsel van rode en zwarte vlaggen en andere tegen de orde gerichte symbolen tegen te gaan. Hij wilde dat optochten en demonstraties alleen doorgang konden vinden wanneer dergelijke voorwerpen en bepaalde leuzen afwezig bleven. Dit plan werd echter afgeschoten door verschillende commissarissen van de Koningin, die dachten dat zo'n verbod juist meer opstootjes en samenscholingen tot gevolg zouden hebben. Het was niet aan de minister om hierover te beslissen stelden zij, gemeentes moesten de autonomie behouden om op eigen wijze op te treden. Dat zou beter werken dan het invoeren van een algemene wetgeving.⁵²

Wel kreeg het beeld van socialisten als dynamieters concrete vormen toen in 1885 een 'dynamiewet' werd aangenomen waarmee het transport en de opslag – 'met boze bedoelingen' – van ontplofbare stoffen verboden werd.⁵³ Daar bleef het voor nu bij, hoewel de minister van Justitie, de conservatieve baron du Tour van Bellinchave, het socialisme halverwege de jaren tachtig als geheel wilde aanpakken. Met Duitsland als voorbeeld wilde hij speciale socialistenwetten invoeren. Eind 1885 informeerde hij bij de procureur van Amsterdam of er niet harder tegen opruiing van socialisten opgetreden kon worden dan tot dan toe het geval was. Daarnaast wilde hij weten of de bestaande wetten genoeg ruimte gaven voor zo'n optreden, of dat er wijzigingen of aanvullingen nodig waren. Dit kon wat hem betreft zijn bij zowel de wet van vereniging en vergadering als op de strafwetten.⁵⁴ Er bestond echter helemaal geen vraag naar zulke strengere wetgeving. Wel werden mogelijke dynamieters tegengewerkt door een verbod in 1885 op het transport en opslag van ontplofbare stoffen wanneer dit gebeurde 'met boze bedoelingen'.

Er was wel ruimte voor de genoemde ad hoc maatregelen en een kortstondige periode van repressie tegen de zichtbaarheid van socialisten, maar er was nog onvoldoende draagvlak voor het doorvoeren van bijvoorbeeld veranderingen in het politiebestedel. Waar in bijvoorbeeld Frankrijk en Duitsland rijksoverheden eind jaren tachtig de belangrijkste grootstedelijke

⁵² Charité, *De Sociaal-Democratische Bond*, 82-83.

⁵³ De Graaf, 'Van 'helsche machines' en Russische provocateurs', 320.

⁵⁴ Brief van de minister van Justitie aan de procureur-generaal te Amsterdam, 17 okt. 1885, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6470.

politiekorpsen onder eigen gezag plaatsten en begonnen te financieren, bestond in Nederland zowel politiek als maatschappelijk gezien nog geen draagvlak voor zulke modernisering. Wel waren er al eerste aanzetten gemaakt: al in 1873 reorganiseerde Amsterdams hoofdcommissaris Steenkamp de politie naar Londen en Parijs' voorbeeld met een centrale leiding en gespecialiseerde diensten zoals een administratie en een recherche of 'geheime police'.⁵⁵ Daar bleef het in deze jaren ook wel bij. Sociale onrust en politieke agitatie konden wel tot enige aandacht van de rijksoverheid leiden, maar politieke bemoeienis met lokale korpsen was nog uit den boze. Het vroegere socialisme bood nog niet het draagvlak dat het latere beeld van de anarchistische samenzwering wel gaf.

Tussenconclusie: een hard optreden tegen gevaarlijke socialisten

Het is nu duidelijk dat de vroege socialisten door de regering, met eerste minister Heemskerck in het bijzonder, verbeeld werden als dynameters en onruststokers die de maatschappelijke rust en publieke orde wilden verstoren. Er kwamen zelfs geruchten binnen over complotten tegen de monarchie. Doordat dit beeld door een breed publiek gedeeld werd konden er repressieve ad-hoc maatregelen genomen worden. Deze verbeelding kwam tot stand door de uitlatingen en opstelling van de socialisten aan de ene kant, en door berichtgeving uit landen als Rusland en Duitsland aan de andere kant. Via gezanten in die landen kwamen sporadisch berichten binnen over internationale anarchistische samenzweringen – de Zwarte Internationale –, die hier geprojecteerd werden op de socialisten. De ideologie van het anarchisme werd volkomen losgelaten, terwijl het algemene gewelddadige gevaar van de maatschappijvernietigende complotten overeind bleef en aan het socialisme werd gekoppeld. Van gevaarlijke anarchisten was nog helemaal geen sprake in Nederland. Ook in de beeldvorming van de lokale ordediensten speelde de Zwarte Internationale nog geen rol van betekenis. Wel werd met de invoering van de dynamietwet van 1885 de bovenstaande samenzwering al voor het eerst concreet gebruikt om institutionele wijzigingen door te voeren. Beter gezegd, na de projecties van samenzweringen uit voornamelijk Rusland op het Nederlandse socialisme door veiligheidsdiensten werd in deze dynamietwet een eerste strohalm gevonden om de dreiging van de zogenaamde dynameters tegen te gaan.

⁵⁵ Meershoek, *De gemeentepolitie in een veranderende samenleving*, 78-82.

De repressie tegen de zogenaamde dynamieters die volgde bestond vooral uit het monddood maken van de beweging door politie en justitie: het houden van vergaderingen werd bemoeilijkt door een censurerende aanwezigheid van politie en het tegengaan van verhuur van zaalruimtes aan socialisten; bovendien werd geprobeerd agitatoren monddood te maken door ze te arresteren. In het geval van Domela leverde dit echter zoveel averechtse reacties op, dat in het vervolg werd besloten de gehele beweging geen ruchtbaarheid en daarmee geen podium te geven. Wanneer men zo min mogelijk aandacht besteedde aan de socialisten, zouden ze vanzelf ophouden, zo was het devies. Toch vielen de reacties in Nederland nog wel mee. Maatregelen werden niet ten koste van alles genomen. De wetgeving kon vanwege te weinig draagvlak niet worden veranderd, aan de vrijheid van vergadering en vereniging werd niet gekomen en de persvrijheid stond nauwelijks ter discussie.

HOOFDSTUK 2

Agent Provocateurs en het begin van het 'bommendecennium': 1888 – 1894

Toen de Amsterdamse politiecommissaris Jonas Stork in 1887 aan een aanslag ontkwam, was in een keer duidelijk dat de socialisten niet alleen neergezet werden als gevaarlijk of gewelddadig, maar dat ze dit ook daadwerkelijk konden zijn. Er begonnen meer en meer berichten binnen te komen van gevaarlijke socialisten en het beeld van dynamietters begon daadwerkelijk toepasbaar te worden. Vanaf de late jaren tachtig is op nationaal niveau te zien dat anarchistisch geweld op socialistische vergaderingen gepropageerd werd en leken socialisten betrokken te zijn bij een internationaal gewelddadig complot.

De binnenlandse dreiging viel in het niet vergeleken met ontwikkelingen elders in Europa. Voornamelijk Spanje en Frankrijk werden geconfronteerd met anarchistisch terrorisme. De repressie die aldaar volgde zorgde voor een opkomend dreigingsbeeld van rondreizende anarchisten. In de komende periode komt het dispositief voor het eerst ook in Nederland op de politieke agenda en begint de langzame en geleidelijke ontwikkeling hiervan zichtbaar te worden. Door bijvoorbeeld procureur Theodore Serraris van 's Hertogenbosch en hoofdcommissaris Willem Voormolen van Rotterdam werd dit ook al gebruikt om modernisering in het politiebestedel in gang te zetten.

Gevaarlijke socialisten en Russische provocateurs in Nederland

De vermeende dreiging van een als ‘socialisten’ aangeduide brede groep kreeg enige bevestiging met een concretisering van het al gehanteerde beeld van dynameters. Al in de late jaren tachtig werd ‘zoo dikwijls melding’ gemaakt van mensen die rondliepen met een ‘cartouche dynamiet’. Politiek geweld begon voorzichtig een plek te krijgen op de politieke agenda. Dergelijke berichten over dynameters werden steeds vaker vergezeld van berichten over smokkel in wapens en explosieven en de verspreiding van opruiende brochures. Het dragen van ontplofbare voorwerpen werd daardoor dan ook snel verboden.⁵⁶ Daarnaast bleef het niet altijd bij berichten. Dit bleek toen de Amsterdamse commissaris Stork voor de tweede keer in een jaar bijna slachtoffer werd van een aanslag. Volgens het politionele vakblad de *Nederlandse Politiegids* stuurden ‘ellendelingen’ in 1888 sinterklaascadeaus in de vorm van ‘helsche machines’ – dynamietbommen – naar de commissaris, evenals naar de burgemeester en advocaat-generaal (zie afbeelding 2). Het doel van deze bommen was om de drie mannen ‘van het leven te berooven op eene wijze, zoo afschuwelijk, zoo helsch, dat niet dan met een sidderend afgrijzen daaraan gedacht kan worden’.⁵⁷ Het vervolg van deze poging tot aanslag laat zien dat de Nederlandse benadering van zulk geweld in de jaren tachtig inderdaad een verandering had ondergaan. Openlijke aandacht en repressie tegen socialisten was tegenwoordig uit den boze.

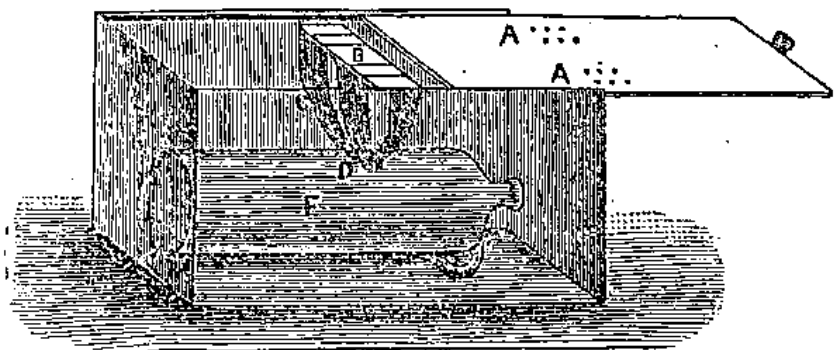
De vondst van de helsche pakketten leidde tot het voorkómen van het geven van ruchtbaarheid aan de zaak. Ook als dat betekende dat de daders niet gepakt werden. Burgemeester Van Tienhoven bracht de pakketjes persoonlijk naar het politiebureau, zodat er geen agenten naar zijn huis hoefden te komen. Dat zou alleen maar leiden tot vragen in de pers en daar moest men, zeker bij dergelijke aanslagen, niets van weten. Alle vormen van aandacht moesten voorkomen worden. Immers, ‘de pers, de groote en de kleine, springt uit den band, en prikkelt zonder ophouden de hartstochten, de gemoederen van de tegenstander’.⁵⁸ De voldoening van aandacht werd niet aan de daders gegeven door het publiek en de samenleving onwetend te laten. Daarnaast zouden de aanslagplegers ‘allicht

⁵⁶ HTK 1889-1890, 53^e vergadering, 28 mrt. 1890, vel 291, 1112.

⁵⁷ Fijnaut, *Een staatsinstelling in de maalstroom*, 274; Smeets, *Eenheid en verdeeldheid van het rijkspolitieapparaat*, 75-76.

⁵⁸ ‘Uit de Hoofdstad’, III, *De Nederlandsche Politiegids* 4 (1889), afl. 40. Geciteerd uit De Graaf, ‘Van ‘helsche machines’ en Russische provocateurs’, 320.

door het stilzwijgen tot minder voorzichtigheid zijn verlokt' en zichzelf daardoor eerder blootgeven.⁵⁹

A zijn de gedeeltelijk afgebroken Zweedsche lucifers, met de koppen omlaag gestoken, onder tegen het deksel komende, elk rijtje boven een strijklak van een doosje;

B het plankje in het kistje, aan de bovenzijde onder het deksel gelimmerd, waarop gelijmd 4 strijklakken van Zweedsche lucifersdoosjes;

C in petroleum gedrenkte lapjes, met spelden bevestigd aan het latje, ahangend in het gat in de kruik;

D gat in de kruik, waardoor de vlam van der lont het kruit moest ontsteken;

E de kruik, gevuld met buskruit; de kruik omwoeld met een in lijnolie gedrenkte lap.

Afb. 2: een tekening van een 'helsche machine' die als sinterklaascadeau is verstuurd naar de Amsterdamse burgemeester, politiecommissaris en advocaat-generaal. Uit: Amsterdamse Courant, 11 december 1888.

Al een jaar eerder stelde de directeur van de *Politiegids* dat het politietoezicht zich vooral moest gaan richten op politieke extremisten. 'O, beschouw ze niet als op zich-zelf staande feiten, die gebeurtenissen in 't buitenland, welke zoveel ontzetting hebben teweeggebracht', schreef hij, 'het anarchisten-dom is sterker dan ge vermoedt, en (...) heeft vertegenwoordigers in uwe onmiddellijke omgeving'.⁶⁰ Meldingen van rondreizende anarchisten kwamen steeds vaker binnen en dat gaf de angst van de redacteur enige grond. Ondanks zijn oproep werd de dreiging nog niet stevast gekoppeld aan het anarchisme, maar nog steeds aan het socialisme. Zowel anarchistische agitaties bij socialistische vergaderingen (1), als de betrokkenheid van Nederlandse socialisten bij een internationale anarchistische samenzwering (2) veranderden hier vooralsnog weinig aan. De Zwarte Internationale verscheen langzaam en incidenteel op de politieke agenda, bijvoorbeeld door bovenstaande geschriften uit de *Politiegids*, maar werd stevast geprojecteerd op de groep socialisten. Dit zullen de twee voorbeelden hieronder illustreren.

De afzonderlijke rode en zwarte stromingen bewogen zich in de eerste plaats binnen het Nederlandse socialisme naast en door elkaar. Met de oprichting van de duidelijke

⁵⁹ 'Uit de Hoofdstad', *De Nederlandsche Politiegids* 4 (1889), afl. 37. Idem aan voetnoot 56.

⁶⁰ *De Nederlandsche Politiegids* 7, nr. 78, juni 1892, uit: Smeets, *Eenheid en verdeeldheid van het rijkspolitieapparaat*, 95-96.

parlementaire tak in de vorm van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) in 1894 en de doorstart van de buitenparlementairen in de Socialistenbond veranderde dit, maar tot die tijd trad men op vergaderingen geregeld in discussie over de te volgen koers. Deze situatie kwam onder druk te staan toen gewelddadige sympathieën van anarchistische zijde steeds vaker naar voren kwamen bij sociaaldemocratische vergaderingen. Zo verspreidde de anarchist Johan Methöfer tijdens een vergadering op 9 mei 1893 de brochure ‘Onderdrukten, Wapent-U’ om alle aanwezigen recepten in handen te geven voor nitroglycerine, schietkatoen en ‘zelfwerkend brandmiddel’. Ook stond er in hoe bommen gemaakt moesten worden, variërend van kleine en makkelijk hanteerbare voor gebruik tijdens oproeren, tot grotere exemplaren die complete gebouwen zouden moeten wegvagen. De aanwezige politespion wist te melden dat er een pittige discussie over dit blaadje plaatsvond. De meeste socialisten waren het absoluut niet eens met de gewelddadige weg van Methöfer.⁶¹

Deze anarchist bleef echter een eenzame strijd voeren voor het gebruik van wapens en geweld. Als men de strijd tegen de staat wilde winnen móest er volgens hem wel dynamiet gebruikt worden – ‘het moet, al zou ik het zelf doen het zal gebeuren’. Daarop werd hij aangevallen door een socialist, die tevens de gehele samenwerking met anarchisten wilde stoppen. De tussenkomst van andere aanwezigen voorkwam een vechtpartij.⁶² Opmerkelijk genoeg werd er geen strafvervolging ingesteld tegen Methöfer. Zelfs toen hij riep dat de ‘hele Hofkreek (...) naar een andere wereld geholpen’ moest worden gebeurde dat niet.⁶³ Blijkbaar waren er onvoldoende aanwijzingen om aan te nemen dat hij daadwerkelijk zoiets zou plannen. Waar hij enkele jaren eerder voor zulke uitspraken zeker vervolgd zou zijn – er werden socialisten voor minder opgepakt – had het niet geven van ruchtbaarheid nu de overhand gekregen boven dergelijke repressie.

Wel hebben zulke anarchistische agitatie bij vergaderingen voor een vertroebeld beeld bij overheidsdiensten gezorgd. Ondanks duidelijke uitspraken tegen het gebruik van geweld, werden met de verspreiding van brochures als die van Methöfer alle aanwezigen potentiële dynamiters. Iedereen kon zo in het bezit komen van dynamiet. Niet alleen konden daarmee sneller (nationale) complotten gesmeed worden om een revolutie te ontketenen, ook konden socialisten dit op eigen gelegenheid gaan doen. Het ontbreken van een afzonderlijke anarchistische beweging, op enkele individuen na, leidde ertoe dat de gehele socialistische

⁶¹ Verslag huishoudelijke vergadering van Sociaal-Democraten in Den Haag, 9 mei 1893, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6486; Brochure ‘Onderdrukten, Wapent-U’, Idem, inv.nr. 6485.

⁶² Verslag huishoudelijke vergadering van Sociaal-Democraten in Den Haag, 6 juni 1893, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6484.

⁶³ Verslag huishoudelijke vergadering van Sociaal-Democraten in Den Haag, 16 okt. 1894, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6486.

beweging hiervoor verantwoordelijk gehouden werd. Dit leidde er mede toe dat in 1894 de SDB – na de afsplitting van de parlementaire tak – werd verboden. De Bond bleef vervolgens gewoon bestaan als ‘Socialistenbond’.⁶⁴

Deze angst voor socialistische bommenleggers spreidde zich uit over heel het land en werd versterkt door tal van geruchten die de ronde deden. In de zuidelijke provincies gingen verhalen rond van de socialisten Willem Vliegen en ene Pieters die dynamiet zouden smokkelen vanuit de Waalse mijnstad Luik naar het naburige Maastricht. Niet alleen werden beide mannen goed in de gaten gehouden, ook werd er een geheim politieonderzoek ingesteld naar de Luikse socialistische beweging. Er bleek een grote groep Nederlandse socialisten actief te zijn ‘die zich als het ware meermalen per week vergaderen in hun daarvoor bestemd lokaal’. Het stadje kende veel Duitse en lokale socialisten en eveneens een flinke groep anarchisten. De meeste Nederlanders leken ook gevaarlijk te zijn, doordat ze werkzaam waren bij de wapenfabrikant ‘Pipert of Pipart’ en in de mijnbouw. Zodoende waren ze bekend met het maken van dynamiet ‘tot het doen ontploffen van bommen en andere voorwerpen’. Er waren echter geen Luikse adressen bekend waar men dit dynamiet ook daadwekelijk kon aanschaffen. Ook waren er geen sporen van een aantoonbare verspreiding van de kennis van het maken van dynamiet naar de Nederlandse grenzen – wel was Vliegen met de wapenfabrikant in onderhandeling over de aanschaf van 120 revolvers.⁶⁵ Er kwam wederom een strenge controle op de wet op het vervoer van ontplofbare stoffen en wapens.

Voor de politiediensten bij de Limburgse grensplaatsen nam Luik al een zeer bedenkelijke plaats in. In de vroege jaren negentig werd de plaats al geteisterd door bomaanslagen op de huizen van rechtbankmedewerkers. Dit werd tijdens de gerechtelijke *l'affaire des anarchistes* neergezet als een anarchistische samenzwering, waarvan veertien anarchisten werden beschuldigd. Er waren inderdaad plannen voor het laten afgaan van een kleine bom, niet voor het maken van slachtoffers maar om de ‘burgerij en de ongelukkigen’ tot nadenken aan te zetten. De Waalse groep werd tot hoge straffen veroordeeld.⁶⁶ Hiermee raakten de politiediensten bij de grens al vertrouwd met anarchistische complotten. Dit werd op 1 mei 1894 op gewelddadige wijze versterkt.

Op deze dag ging een zes kilo zware bom af in de Sint-Jacobskerk van Luik, twee dagen later gevolgd door een aanslag op de huisarts Renson. Dit laatste was ongelukkig, de daders hadden het gemunt op een gelijknamige voorzitter van de lokale rechtbank als reactie

⁶⁴ Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding*, 503-506.

⁶⁵ Brief hoofdcommissaris aan Officier van Justitie te Maastricht, 22 mrt. 1894, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6485, nr. 3863.

⁶⁶ Zie de biografie van Jules Moineau op <http://janpellingfonds.be> [geraadpleegd op 31 mei 2013].

op de bovenstaande veroordelingen. De aanslagplegers, lokale anarchisten, werden snel gepakt, maar er leek meer aan de hand. Ze waren namelijk betaald en overgehaald tot het plegen van de daad door een vreemdeling die zich enkele maanden eerder in de stad had gevestigd en zich baron Ernest von Ungern Sternberg noemde. Hij kon ondanks de snelle uitvaardiging van een opsporingsbevel ontkomen en vluchtte richting Nederland. Op zijn hotelkamer in Maastricht werd een briefje gevonden met daarop de namen van acht Duitsers, vijf Belgen en enkele Nederlanders.⁶⁷ Zo was er voor het eerst sprake van een anarchistische samenzwering die zich tot Nederlandse bodem leek uit te strekken.

Dit brengt ons bij het tweede voorbeeld, de betrokkenheid van Nederlandse socialisten bij een anarchistische samenzwering. Deze ‘Ungern von Sternberg’, zoals de Bossche procureur Serraris hem noemde, had zich zowel voor als na de aanslagen meermalen opgehouden in Maastricht met de ‘bekenden en zeer gevaarlijken socialist’ Vliegen, die eerder al in verband werd gebracht met dynamietsmokkel en wapenhandel. Huiszoekingen bij hem leverden een recept voor dynamiet op (dat intussen wijdverbreid was onder de socialisten) en een brief van Sternberg. Vliegen zei deze brief nooit eerder te hebben gezien, en dat deze daar bewust neergelegd was om hem ‘ongelukkig te maken’.⁶⁸ Daarnaast werden ook *Recht voor Allen*-redactielid Christiaan Cornelissen en de Limburgse spoorwegconducteur J.J. Claessen verdacht van banden met Sternberg en de aanslag. Doordat Claessen naast Sternberg ook een keer Domela Nieuwenhuis te logeren heeft gehad leek het complot zich verder uit te breiden naar de voor politie en justitie meest dreigende persoon van het afgelopen decennium.⁶⁹

Vliegen bleek er achteraf gelijk in te krijgen dat de neergelegde brief bedoeld was om hem en andere socialisten moedwillig te betrekken in een kwaad complot. Tijdens het proces tegen de daadwerkelijke bommenleggers kwamen in januari 1895 voor het eerst geruchten op over een dubbelrol van Sternberg. Onderzoek van de Britse historicus Butterworth heeft aangetoond dat Sternberg in werkelijkheid Cyprien Jagolkovsky heette en een agent provocateur was in dienst van de *Ochrana*. In opdracht van zijn superieur had hij een serie aanslagen door West-Europa georganiseerd om het vermoeden van een internationale anarchistische samenzwering aan te zwengelen. Hij betaalde anarchisten voor het uitvoeren van deze aanslagen.⁷⁰

⁶⁷ Butterworth, *The World That Never Was*, 340; Opsporingspamflet baron Ernest d’Ungern-Sternberg, 20 mei 1894, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6486.

⁶⁸ Brief Serraris aan minister van Justitie, 2 juni 1894, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6486, nr. 44.

⁶⁹ De Graaf, ‘Van ‘helsche machines’ en Russische provocateurs’, 324.

⁷⁰ Butterworth, *The World That Never Was*, 341-343.

Uit het artikel van De Graaf blijkt dat de ‘baron’ na de aanslag naar Amsterdam was gevlucht. Daar had bij de Russische consul iemand aangeklopt die als ‘geheim agent’ bij de aanslag aanwezig was geweest. Dit was een van de weinige Russische consuls die niet op de hoogte was van de acties van de geheime dienst. Toen deze naar de politie stapte was al bekend geworden dat het niet ging om een nazaat van de Baltische aristocratenfamilie Ungern-Sternberg, maar om een bedrieger. De echte baron was namelijk enkele jaren eerder overleden. De ‘valsche baron’ had enige tijd onder de naam Stein bij de anarchist Guérin gewoond, maar toen zijn dubbele rol aan het licht kwam was hij alweer onderweg naar Rusland. Intussen was de consul door zijn regering op de hoogte gebracht van het werk van de geheime dienst, waardoor hij niks meer over de zaak wilde zeggen, noch wilde getuigen bij het proces in Luik. Zonder op de geruchten over de inzet van agent provocateurs en kunstmatige complotten in te gaan weigerde de Russische regering om Jagolkovsky uit te leveren.⁷¹

Zoals De Graaf reeds beargumenteerde kwam de Zwarte Internationale door deze gebeurtenis langzaam op de politieke agenda te staan. Echter werd deze voor Nederland net als in de jaren tachtig bij gebrek aan anarchisten geprojecteerd op de socialistische beweging: de enige termen die in de bronnen gehanteerd werden om de Nederlandse vermeende complotteurs aan te duiden waren ‘gevaarlijke socialisten’; en toen Sternberg naar Nederland vluchtte moest hij opgespoord worden wegens zijn betrokkenheid bij een aanslag en zijn gevaarlijke daden, niet als inspirator van een anarchistisch complot. Wel was hij gedeeltelijk geslaagd in zijn opzet. De Nederlandse socialistische beweging werd steeds meer als bedreiging gezien. Daarnaast kon de mogelijkheid dat dynamietaanslagen zich ook naar Nederland zouden uitbreiden niet langer worden uitgesloten. Dit beeld werd naast het Luikse complot versterkt doordat er meer en meer berichten binnenkwamen over gevaarlijke socialisten met pakketten dynamiet. Tenslotte kwam de plaatsing van de Zwarte Internationale op de politieke agenda niet alleen door binnenlandse gebeurtenissen, maar misschien nog wel meer door de ontwikkelingen in andere Europese landen. De bovenstaande voorbeelden waren voor de veiligheidsdiensten een bevestiging van de dreiging uit het buitenland. In deze periode was het aantal en de aard van de anarchistische aanslagen geëxplodeerd en veranderd.

⁷¹ De Graaf, ‘Van ‘helsche machines’ en Russische provocateurs’, 324.

Het begin van het internationale ‘bommendeccennium’

In tegenstelling tot Nederland, waar het socialisme de maatschappelijke rust en publieke orde bedreigde, was er in met name Parijs en Barcelona sprake van vele bomaanslagen vanuit anarchistische motieven. De propaganda van de daad was goed losgebarsten. Als reactie op eerdere (bloederige) confrontaties tussen anarchisten en socialisten met ordediensten gingen in maart 1892 de eerste bommen af in Parijs. Bij de huizen van een rechter en een aanklager, die in de ogen van de dader gestraft moesten worden voor eerdere strafzaken tegen anarchisten, explodeerden de eerste bommen, niet lang daarna gevolgd door een bestoking van militaire barakken. De verantwoordelijke voor deze terreur was Ravachol, zoon van een Nederlandse vader. Het ‘decennium van de bom’ was hiermee aangebroken.⁷² Het restaurant waar Ravachol werd opgepakt werd vlak voor het proces opgeblazen.

Andere aanslagen gingen heel de wereld over en spraken tot de verbeelding. Bijvoorbeeld de spijkerbom die Auguste Vaillant bij de *Assemblée nationale* liet afgaan. Ook zijn veroordeling werd gewroken toen Emile Henry een bom gooide in Café Terminus, waarmee hij zich richtte op de bourgeoisie – in zijn ogen net zo crimineel als de machthebbers. Zijn pleidooi voor de rechtbank werd in vele socialistische en anarchistische bladen over heel de wereld afgedrukt, wat zijn status alleen maar vergrootte. De terreur ging door tot in 1894, hoewel niet alle aanslagen voor de daders even succesvol waren. Zo werd een Belgische anarchist zelf zijn enige slachtoffer toen zijn bom – bedoeld voor de Madeleinekerk – te vroeg afging. Dit werd echter gecompenseerd met moorden op de Franse president Carnot en de eerste minister van Servië.⁷³ Deze aanslagen maakten het echter voor Franse anarchisten en socialisten steeds moeilijker om zich vrij te bewegen, zowel fysiek als ideologisch. Steeds meer ontvluchtten het land.

De meeste slachtoffers vielen in Barcelona. Kort na een Catalaanse moordpoging op een generaal aldaar ging een bom af in het *Teatro Liceo*, waarbij twintig notabelen om het leven kwamen. Als gevolg hiervan werden honderden arbeiders en bekende radicalen opgepakt en naar een militaire gevangenis gebracht. Een vijftal anarchisten die niets met de aanslag te maken hadden werden geëxecuteerd. Toen de daadwerkelijke dader, Santiago

⁷² Coolsaet, *De mythe Al-Qaeda*, 31.

⁷³ Zie bijvoorbeeld: J. Merriman, *The Dynamite Club: How a Bombing in Fin-de-Siecle Paris Ignited the Age of Modern Terror* (New York 2009); Butterworth, *The World That Never Was*.

Salvador, eveneens ter dood gebracht was volgde er een nieuwe golf van zowel aanslagen als arrestaties en executies.⁷⁴

In vergelijking met latere jaren was er aan het begin van het bommendeennium nog maar weinig sprake van vermeende rondreizende (Italiaanse) anarchisten die door internationale samenzweringen in tal van landen aanslagen zouden willen plegen. Alleen de Franse president werd door een Italiaan vermoord, verder waren de gewelddadige anarchisten afkomstig uit het land waarin de aanslag plaats vond. Dit dreigingsbeeld van rondreizende anarchisten kreeg echter wel een enorme impuls door de reacties op de aanslagen: net als eerder in Rusland te zien was werd het door de harde repressie die volgde voor anarchisten en politiek radicalen steeds moeilijker om in deze landen te blijven. Daardoor trokken ze eerder naar andere landen.

Dat dit al in een vroeg stadium van de grond kwam bleek wel doordat Spanje al in 1893 maatregelen wilde nemen tegen het verblijf en voor de uitzetting van vreemde anarchisten. Ook namen ze het initiatief, in navolging van Rusland ruim tien jaar eerder, om ‘te trachten de ontwikkeling der anarchistische woelingen tegen te gaan door middel van een internationaal overleg op wetgevend gebied’.⁷⁵ Maar wederom lukte het niet om hier voldoende draagvlak voor te creëren. De ministerraad van Frankrijk, dat toch hard geraakt was door het terrorisme, vond dat ‘eene wijziging door een onderling overleg’ over wetgeving ‘wat betreft het verblijf van vreemdelingen en het samenspannen van leden der anarchistische partijen, zeer moeilijk zoude te bereiken zijn’. Ze waren bang omdat ‘het mislukken eener dergelijke poging zoude ongetwijfeld deze overmoed dier partijen opwekken’. Deze mening werd door onder andere Engeland en Oostenrijk-Hongarije gedeeld. Het overleg werd daarom op Frans initiatief beperkt tot een ‘meer geregelde samenwerking van de politiebesturen in de verschillende landen vooral wat aangaat de uitzetting van anarchisten’.⁷⁶ In de komende jaren zouden politiefoto’s, signalementen en informatie over rondreizende anarchisten al beter en vaker gedeeld worden tussen verschillende landen dan voorheen.

⁷⁴ M. Bookchin, *The Spanish Anarchists: The Heroic Years* (1977) 120.

⁷⁵ Brief Nederlandse gezant in Parijs aan minister van Buitenlandse Zaken, 29 dec. 1893, NA, BuZa-A, inv.nr. 190, nr. 939.

⁷⁶ Brief Nederlandse gezant in Parijs aan minister van Buitenlandse Zaken, 29 dec. 1893, NA, BuZa-A, inv.nr. 190, nr. 939.

Dynamiet en politiediensten

Met al deze aanslagen in het buitenland, de recente gebeurtenissen in Luik, berichten over dynamiet- en wapensmokkel en de verspreiding van receptuur voor explosieven werd de angst voor het gebruik van helsche moordtuigen in Nederland sterker. In geheime politierapporten uit 1894 werd dan ook de angst uitgesproken dat dynamietaanslagen zoals in het buitenland voorkwamen, in Nederland tot de mogelijkheden waren gaan behoren. Van landelijk tot lokaal niveau vroeg men zich af hoe het beste met deze dreiging omgegaan moest worden. Daarnaast werd duidelijk dat naast een bescherming tegen dynamietaanslagen ook modernisering van het politieapparaat nodig was om het behoud van de orde en rust te waarborgen.

De anarchistische dreiging werd niet als dusdanig besproken in de Tweede Kamer. Aanslagen in Parijs en Barcelona werden niet genoemd en het niet geven van ruchtbaarheid leek troef. De enige keer dat er melding werd gemaakt van een aanslag was na de moord op de Franse president Carnot. Namens de Kamer werd medeleven betuigd, waarbij het anarchisme (niet bij naam) genoemd werd als een van de ‘meest onmenselijke leeringen, die haare blinde volgelingen tot woeste, niets ontziende misdadigers maken’.⁷⁷ Echter werd dit niet verbonden aan een internationale dreiging die ook voor Nederland van toepassing zou zijn. Verder werd er niet ingegaan op zowel de politieke stroming als de gewelddadige beweging.

Op het landelijk niveau werd vooral gekeken hoe de aanslagen voorkomen konden worden en met welke maatregelen de opslag en het vervoer van explosieven zo veilig mogelijk kon zijn. Vanuit het ministerie van Justitie werd daarvoor een onderzoek ingesteld. Een drietal legerofficieren uit Delft werd hiertoe belast: het hoofd van de pyrotechnische werkplaats, de kapitein van de artillerie en de luitenant van de vestingartillerie.⁷⁸ Wanneer in het vervolg recepten voor ‘nitro-glycerine en dijnamiet’ werden gevonden bij lokale socialisten moest deze nieuw ingerichte werkplaats voor het vinden, analyseren en ontmantelen van ‘dynamietbommen en helsche machines’ onderzoeken of het inderdaad om

⁷⁷ HTK 1893-1894, 4^e vergadering, 25 juli 1894, vel 10, 32.

⁷⁸ Circulaire minister van Justitie aan de procureurs-generaal, 23 juni 1894, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6642, nr. 22.

werkzame verboden producten ging.⁷⁹ Daarnaast werden voertuigen ontworpen speciaal voor het vervoer van eventueel gevonden bommen.⁸⁰

Op lokaal niveau ontstond desondanks enige verwarring over de omgang met ontplofbare stoffen. Vooral de procureur-generaal van Den Bosch, Serraris, vond de maatregelen vanuit zijn ministerie te omslachtig. Het was hem niet duidelijk hoe men moest handelen als de aanslagen daadwerkelijk zouden plaatsvinden of wanneer het door ‘tijdige ontdekking van het nog niet ontplofte moordtuig’ kon worden verijdeld. Zeker naar aanleiding van de aanslagen in België en in het bijzonder ‘onlangs weder in Antwerpen’ rezen bij hem vragen over de omgang met de vondst van zulke bommen:

Eene geladen bom of ander soortgelijk voorwerp, op heimelijke wijze voor of bij eene woning neergelegd, gevonden wordt, en dat de aan de bom bevestigde lont, ’t zij nog brandende is, ’t zij door het een of ander toeval is uitgedoofd: hoe moet dan bij ontdekking de Politie beambte met dat voorwerp handelen? (...) Levert de overbrenging naar en de voorlopige bewaring in het Politie-bureau geen gevaar op, zoo ja, waar moet dan dat voorwerp bewaard worden in afwachting van het onderzoek?⁸¹

Serraris kon in de bestaande wetten geen antwoord vinden op zijn vragen. Daarom stelde hij voor dat er voorschriften werden verspreid onder politiebeambten. De beambten werden net als hijzelf verondersteld onbekend te zijn met de moordtuigen, met wisselende werking en constructie. Uiteraard moest de publieke rust bewaard worden, dus moesten dergelijke voorschriften een uiterst geheim karakter dragen.⁸² Het was tot dusverre niet te achterhalen of deze voorschriften daadwerkelijk zijn uitgegeven, maar het verzoek gaf wel aan dat de dreiging van bommen in de ogen van politie en justitie concreet was en dat men niet wist hoe in het geval van explosieven gehandeld moest worden.

Op landelijk niveau viel naast de instelling van de pyrotechnische werkplaats vooral de uitbreiding en verandering van de Koninklijke Marechaussee tussen 1889 en 1895 op. De minister van Justitie, in 1888 aangetreden, was als Kamerlid al groot voorstander van deze uitbreiding en greep sociale onrusten in de veengebieden van de noordelijke provincies aan om het door te voeren. De verdubbelde mankracht had – met het oog op deze onrusten – vooral een rol in het houden van toezicht op ordeverstoringen en rondom samenscholingen.

⁷⁹ Brieven van minister van Justitie aan procureur-generaal Den Haag en minister van Oorlog, 17 juni 1894, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6486, nr. 10.

⁸⁰ Brief minister van Oorlog aan minister van Justitie, 15 sept. 1894, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6486, nr. 15.

⁸¹ Brief Serraris aan minister van Justitie, 6 juli 1894, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6642, nr. 12139.

⁸² Ibid.

Het researchewerk bleef echter op lokaal niveau bij de veldwachters.⁸³ Ook kon met een uitgebreidere marechaussee bij grensplaatsen een beter toezicht gehouden worden op rondreizende vreemdelingen en het ‘internationale misdadigerdom’. Verder werd er maar weinig openbare aandacht besteed aan socialisme of anarchisme. Dit viel onder ordeverstoringen en dat waren lokale of hooguit regionale verantwoordelijkheden. Voor verdere politiehervormingen bestond nog onvoldoende draagvlak.⁸⁴

Op dit regionale niveau, met wederom Serraris als voorman, vonden de eerste aanzetten tot een modernisering van de politie plaats. Hoewel er ook al voor de episode met de valse baron een gevaarlijke dreiging uitging van socialisten in Nederland, werd deze gebeurtenis aangegrepen om nodige veranderingen in het politiebestedel door te voeren. Het ontkomen van Sternberg was voor de procureur een signaal dat vernieuwing en verjonging van het politiebestedel nodig was.

De hoofdcommissaris van politie in Maastricht, die al vanaf 1858 in functie was, wist bijvoorbeeld pas een volle maand na de aanslag in Luik te melden dat ene ‘Von Sternberg’ in zijn district was verbleven. Dit noemde Serraris in een brief aan de minister van Justitie. Daarin vertelde hij ook dat de commissaris bekend was met socialisten in zijn gemeente, onder wie ‘zeer gevaarlijke sujetten’ die met Belgische partijgenoten in contact stonden, en met de vermeende dynamietsmokkel van Vliegen en Pieters. Dat Sternberg zich ondanks zulke socialistische dreigingen vrijelijk kon bewegen en er zelfs geen enkele melding werd gemaakt of verscherpt toezicht werd ingesteld, was voor Serraris onbegrijpelijk. Hij stelde aan de minister dan ook voor dat in de ‘ernstige en duistere tijdsomstandigheden en in zulk ene gewichtige grens-Gemeente als Maastricht’ de commissaris door een ‘jeugdigen, meer voortvarend en energiek man behoort vervangen te worden’.⁸⁵ De minister deelde deze visie en de hoofdcommissaris kreeg een eervol pensioen.

Om de gevaren in de grensplaats beter onder controle te houden stuurde Serraris tevens een ‘geheim politie-beambte’ voor het toezicht op een ‘georganiseerde vereniging van misdadigers’, waarmee hij naast het nagaan van handelingen van de socialisten Vliegen en Claessen ook de vele in ‘die streek wonende of tijdelijk vertoevende sociaal-democraten en anarchisten, waaronder Belgen en Duitsers’ bedoelde. Dankzij strengere wetgeving tegen anarchistische ideeën en personen in Frankrijk werd een toename van anarchisten uit dat land

⁸³ Smeets, *Eenheid en verdeeldheid van het rijkspolitieapparaat*, 85-86, 89.

⁸⁴ Fijnaut, *Een staatsinstelling in de maalstroom*, 246-247.

⁸⁵ Brief van Serraris aan minister van Justitie, 11 juni 1894, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6486, nr. 4.

waargenomen.⁸⁶ Hij was bang dat Nederland gezien werd als ‘vluchtland’ voor zulke politieke vluchtelingen. Dit zou de mogelijkheid van een aanslag alleen maar doen toenemen.

Ook elders in het land werd een begin gemaakt met de vernieuwing en professionalisering van politiediensten. Daarbij werd veel gekeken naar de verwante organisaties in het buitenland. Rotterdam kende bijvoorbeeld een sterk verouderd politiekorps, terwijl de stad te kampen had met verreweg de meeste werkzoekenden – die nog steeds als een bedreiging voor de rust en orde gezien werden. De jonge Willem Voormolen werd daarom aangesteld als hoofdcommissaris. Als burgemeester van Veendam had hij eerder al veel ervaring opgedaan in de omgang met radicale arbeiders. Hij wilde van meet af aan het Rotterdamse politiekorps hervormen en kreeg daarvoor ook alle steun van de burgemeester. Om ideeën op te doen maakte hij al snel een rondreis door Europa langs de korpsen in onder andere Parijs, Londen en Berlijn. Doordat hij vervolgens zijn nieuw gemaakte contacten in stand hield veroverde Rotterdam als eerste Nederlandse plaats een plek tussen de grote Europese spelers. Daarmee kon hij participeren in de opkomende internationale politionele bestrijding van het anarchisme van de daad, zonder dat er ooit concrete aanslagen binnen de landsgrenzen waren voorgekomen.⁸⁷ In de volgende periode leidde zijn internationale oriëntatie mede tot een uitbreiding van recherchediensten en de invoering van een gestandaardiseerd Europees signalementensysteem, ‘Bertillonage’ (zie hoofdstuk drie).

Internationale communicatie en –complotten

Naast de nieuwe maatregelen die rondom mogelijke dynamietaanslagen werden genomen, de vernieuwingen van politiediensten en het daarmee samenhangende verhoogde toezicht op socialisten en vreemdelingen, begon een beeld te ontstaan van Nederland als vluchtland voor anarchisten en socialisten die door repressie niet meer in hun eigen land wilden blijven. De beginnende berichtgeving over deze personen, voornamelijk afkomstig uit België, Duitsland en Frankrijk, vergrootte de kans op gevaarlijk anarchisme in het land. Om dit internationale misdadigerdom zo goed mogelijk tegen te gaan begonnen in heel Europa de internationale post- en telegraafdiensten overuren te draaien. Ook hier werd daaraan meegedaan: informatie over de valse baron Ungern von Sternberg werd gedeeld met de regeringen van Duitsland,

⁸⁶ Briefwisseling tussen minister van Justitie, Kist en Serraris, 26 en 30 aug. 1894, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6486, nr. 7.

⁸⁷ Meershoek, *De gemeentepolitie in een veranderende samenleving*, 106-107.

België en Rusland – waarbij de laatste in haar rol bleef en netjes een dankbetuiging stuurde voor de gedeelde gegevens. Andersom begon Nederland van andere landen verzoeken te krijgen om uitlevering of signalering van hier verblijvende vreemdelingen. Toen er in juli 1894 bijvoorbeeld in een politierapport melding werd gemaakt van twee verdachte Spanjaarden die in een Haags koffiehuis spraken over een aanslag ‘op den Hoofden van den Staat’ werden het opsporingsbevel en signalementen direct met de Spaanse regering gedeeld.⁸⁸ Internationale communicatie begon ook in Nederland op politiegebied langzaam op gang te komen.

Dat er in andere landen al strenger werd opgetreden tegen socialisten en anarchisten dan in Nederland was al bekend, maar er waren nog weinig voorbeelden van personen die daarmee te kampen hadden. Totdat Kamerlid Domela Nieuwenhuis Duitsland bezocht in 1890. Hij reisde dat jaar driemaal naar het land en was daarbij erg voorzichtig. Hij bezocht wel sociaaldemocratische bijeenkomsten – waarbij vooral ‘het bierzuipen’ en ‘rijke “Israëlieten” die achter de schermen aan de touwtjes trekken’ hem opvielen – maar spreken deed hij bewust niet.⁸⁹ Bismarcks socialistenvetten waren immers nog van kracht en hij wilde het risico niet lopen om het land uitgezet te worden. Zijn bekendheid bij de Duitse politie gooide echter roet in het eten.

Toen hij in februari met een Duitser en een Belg Berlijn bezocht werd hij onder speciaal politietoezicht gesteld om zijn gedragingen in kaart te brengen. Dit wist hij en om de politie op een dwaalspoor te brengen wisselde hij geregeld van hotel. Daarbij reisde hij onder de naam Zimmerman. Verder droeg hij zich vooral als een ‘vreemdeling wien de bezienswaardigheden van Berlijn interesseerde’.⁹⁰ Tegelijkertijd gebruikte hij deze reis om de Duitse verkiezingen goed te kunnen volgen. Voor dit doel bezocht Domela de redacteur van het sociaaldemocratische *Berliner Tageblatt* regelmatig. Zijn hotelwisselingen, valse naam en deze bezoeken leidden er echter toe dat de politie hem wilde spreken op de ochtend na de verkiezingen.

Onder strenge bewaking van de gangen werd door commissaris en enkele detectives naar de namen en reispassen van het gezelschap gevraagd. Doordat hij onder een valse naam reisde werden ze naar het bureau overgebracht voor verhoren waarbij Domela werd neergezet als het hoofd van een sociaaldemocratisch ‘complot’. Vooral de valsheid in geschrifte werd breed uitgemeten. Hij antwoorde de commissaris dat hij echter niet reisde onder een ‘valsche

⁸⁸ De Graaf, ‘Van ‘helsche machines’ en Russische provocateurs’, 326.

⁸⁹ Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist*, 322.

⁹⁰ Brief Nederlandse Gezant Van der Hoeven te Berlijn aan minister van Buitenlandse Zaken, 12 mrt. 1890, NA, BuZa-A, inv.nr. 190, nr. 191.

naam in den gewonen zin des woords', maar dat hij alleen maar incognito reisde. Hij had volgens eigen zeggen 'altijd gehoord dat een goed onderdaan het voorbeeld volgt van zijn vorst en onze koning reist altijd onder een anderen naam, als graaf van Buren, zonder dat de politie hem daar ergens lastig over valt'. Desalniettemin was dat '*eine ganz andere Sache*'.⁹¹

Terug in het hotel werd zijn bagage nog eens doorzocht op 'dynamietbommen' en de rest van de dag werd het vermeende 'complot' extra geschaduwd door geheim agenten. Voor middernacht moesten ze de stad verlaten en bij het ingaan van de trein bedankten ze de gevolgde detectives voor het goede toezicht. Nu hoefde de stad 'niet meer te vreezen, Berlijn was door de voortreffelijke zorg van de politie gered!'.⁹² Zoals het zoeken naar dynamiet al suggereerde was de arrestatie wegens valsheid in geschrifte slechts een motief om Domela uit te wijzen. Richting de Nederlandse autoriteiten werd in alle eerlijkheid gemeld dat de socialist een *Lästiger Ausländer* was, die door zijn 'langdurig verblijf een gevaar begon op te leveren voor de publieke rust'.⁹³ Het verhaal zou vijftien jaar later nog een voor Domela vervelend staartje krijgen.

Tussenconclusie: de beginnende opkomst van het dispositief

Zoals het bovenstaande voorbeeld illustreert wordt deze periode gekenmerkt door een opkomst van het dreigingsbeeld van de Zwarte Internationale in verschillende Europese landen. In het buitenland werden personen opgepakt als onderdeel van een socialistisch complot en werd verwacht dat ze dynamiet bij zich hadden, terwijl de dreiging in Nederland tweeledig was.

Aan de ene kant werd de orde en rust daadwerkelijk verstoord, zowel door een toename van (berichtgeving rond) dynamietgebruik als door oproepen tot geweld bij vergaderingen. Dit werd kracht bijgezet door de vermeende betrokkenheid van gevaarlijke Nederlandse socialisten bij een gewelddadige aanslag nabij de grens. Daarnaast begon door de aanslagen in het buitenland en de repressie die daarop volgde de angst voor rondreizende vreemde anarchisten of het internationaal misdadigerdom toe te nemen. De internationale

⁹¹ Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist*, 323.

⁹² Idem, 324-325; Brief Nederlandse Gezant Van der Hoeven te Berlijn aan minister van Buitenlandse Zaken, 12 mrt. 1890, NA, BuZa-A, inv.nr. 190, nr. 191.

⁹³ Brief Nederlandse Gezant Van der Hoeven te Berlijn aan minister van Buitenlandse Zaken, 12 mrt. 1890, NA, BuZa-A, inv.nr. 190, nr. 191.

samenzwering begon zodoende langzaam op de politieke agenda te verschijnen door zowel nationale socialisten (1) als vreemde anarchisten (2).

Deze dubbele dreiging werd aangegrepen om al enkele maatregelen te nemen. Tot nieuwe wetgeving leidde het in deze periode nog niet. Wel werd de buitenparlementaire SDB verboden. Toen deze vervolgens onder de naam Socialistenbond bleef bestaan werd er echter niks tegen gedaan. De maatregelen concentreerden zich verder vooral op de verspreiding van dynamiet (in de grensgebieden). Zo werd er een pyrotechnische werkplaats ingericht voor onderzoek naar mogelijke explosieven en recepten daarvoor; vanwege de duistere omstandigheden werd bijvoorbeeld in Maastricht een jonge hoofdcommissaris aangesteld die beter zou moeten kunnen optreden tegen het socialistische en vreemde anarchistische gevaar; grensplaatsen werden beter in de gaten gehouden door een uitbreiding van de marechaussee en de inzet van een geheim agent. Daarnaast probeerden landen al op internationaal niveau om tot een betere samenwerking en internationale uitwisseling van signalen en informatie te komen.

Zo begon het veiligheidsdispositief van de Zwarte Internationale langzaam een rol te spelen in het Nederlandse beleid. Echter moet benadrukt worden dat dit pas een minimaal begin was. Het beeld van gevaarlijke anarchistische complotten werd hier nog voornamelijk gebruikt om de socialistische beweging mee neer te zetten. De ontwikkeling van het gebruik van dit dispositief was een proces dat over het komende decennium langzaam steeds meer vorm zou krijgen.

HOOFDSTUK 3

Bescherming van het Vorstenhuis door politionele modernisering: 1894 – oktober 1898

Nadat de periode van terreur en aanslagen enigszins tot rust gekomen was en de Zwarte Internationale langzaam op de politieke agenda was verschenen, duurde het niet lang voordat dit dreigingsbeeld verder werd uitgebouwd. In de jaren die volgden kwamen steeds meer berichten binnen van anarchistische vreemdelingen en van dreigingen tegen het Koningshuis, zowel uit binnen- als buitenland. Onder andere de moord op de Franse president, de aanslagen op de Russische tsaar Alexander II en de vermeende complotten tegen zijn opvolger lieten de veiligheidsdiensten zien dat de anarchisten nergens voor terugdeinsden om de orde en rust te verstoren.

Vanaf het midden van de jaren negentig werd de mogelijkheid van anarchistisch geschoeide regicide naast bomaanslagen zeer serieus genomen. Om de veiligheid van de koninginnen Emma en Wilhelmina te waarborgen en om een beter toezicht te houden op de gevaarlijke vreemdelingen, werden niet alleen nieuwe maatregelen ingevoerd – zoals het tegengaan van een beeld van Nederland als vluchtland, het zoeken van aansluiting bij de moderne opsporingstechnieken, de instelling van een elitair rechercheurkorps en zelfs discussie over de persvrijheid –, maar werden ook buitenlandse rechercheurs ingezet. De verbeelding van de gevaarlijke vreemdeling als onderdeel van een internationaal complot tegen de maatschappelijke orde en, samenhangend, de veiligheid van de Nederlandse

vorstinnen begonnen een plek te krijgen op de politieke agenda, zoals in het onderstaande duidelijk wordt.

Rondreizende vreemdelingen als veiligheidsprobleem

De bedreiging van leden van het Koninklijk Huis was uiteraard ook in Nederland niet nieuw. Toen dit soort bedreigingen echter gekoppeld werd aan anarchistische samenzweringen door ofwel de veiligheidsdiensten ofwel de afzenders zelf nam de impact enorm toe. Desondanks was dit nog geen reden voor overreacties vanaf de zijde van politie en justitie: het niet geven van ruchtbaarheid bleef een speerpunt van het beleid. Dit betekende echter niet dat de bedreigingen, van nationale en internationale komaf, niet serieus genomen werden.

Een schimmige dreiging van nationale komaf was er in het najaar van 1894. De minister van Justitie, de vrije liberaal Willem van der Kaay, kreeg een anoniem schrijven onder ogen met daarin een beschrijving van een complot tegen het leven van koningin-regentes Emma. Het was een gecompliceerd moordplan, doordat de vermeende dader nog onbekend was: een willekeurig persoon zou onder invloed van ‘hypnotisme en suggestie’ gedwongen worden om tot de daad over te gaan.⁹⁴ Dit leidde weliswaar direct tot een opgeschroefde beveiliging en verscherpt toezicht rond paleis Het Loo, een verder onderzoek in de nabije omgeving van het paleis leverde niets op over een complot of verdachte omstandigheden.⁹⁵

Internationale dreigingen kwamen met de socialistische onrusten in Limburg en bovenstaande samenzweringen samen in een Koninklijke rondreis door de zuidelijke provincies Brabant en Limburg in 1895. Ter voorbereiding van het aanstaande Koningschap wilde Emma het Nederlandse volk bekend maken met de toen vijftienjarige kroonprinses Wilhelmina. Er mocht niets aan het toeval worden overgelaten en daarom moest scherp worden uitgekeken naar zowel socialistische als anarchistische dreigingen. Zo richtte het toezicht rond de spoorwegen, waarmee de vorstinnen van stad naar stad zouden reizen, zich niet alleen op de sporen zelf – enkele weken voor het bezoek was al een poging gedaan om een trein te doen derailleren op een traject dat bij het bezoek gebruikt zou worden. Ook het personeel moest nauwlettend geselecteerd en gecontroleerd worden. Alles werd bijvoorbeeld

⁹⁴ Anoniem schrijven aan minister van Justitie, 31 okt. 1894, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6486.

⁹⁵ Briefwisseling minister van Justitie en procureur-generaal van Arnhem, 2 en 5 nov. 1894, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6486, dossier. nr. 2.

in het werk gesteld om hoofdconducteur Claessen weg te houden bij het bezoek. Claessen was eerder in verband gebracht met zowel Von Ungern Sternberg als Domela Nieuwenhuis en gold daardoor als een gevaarlijk socialist.⁹⁶ De drukkerij van een andere gevaarlijke socialist, Vliegen, werd nog een keer grondig door de politie doorzocht. Deze brandde kort daarop door nog steeds onduidelijke oorzaken af. Verder werd de gehele lokale socialistische beweging van de zuidelijke provincies tegengewerkt door een verbod op alle andere dan nationale of stedelijke vlaggen.⁹⁷

Afb. 3: De koninginnen Emma (rechts) en Wilhelmina tijdens hun bezoek aan Maastricht in 1895. Foto uit: F. Rutten, Terugblik 1880-1930, P. Schulpen en L. Spronck (red.) (Sittard-Geleen 2003) 145.

Met dit soort nationale socialistische dreigingen werd vooral voorafgaand aan het bezoek rekening gehouden. Tijdens de rondreis zelf lag de aandacht van de veiligheidsdiensten vooral op de internationale dreiging: voor het eerst werd in Nederland de angst voor rondreizende anarchisten met kwade bedoelingen directe inzet voor extra veiligheidsmaatregelen. Voor het toezicht op deze gevaarlijke vreemdelingen werden naast de marechaussee en rijksveldwacht ook detectives uit Rotterdam en Amsterdam ingezet. Tevens kwamen in Maastricht geheime

⁹⁶ Brief minister van Justitie aan minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, 9 mei 1895, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6487, nr. 5.

⁹⁷ Briefwisseling Serraris en minister van Justitie, 11 mei, 18 mei 1895, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6487, nr. 9.

rechercheurs uit Luik en Aken over, die naast negen gewapende rijksveldwachters in burgerkledij dienst gingen doen.⁹⁸ Het werd duidelijk dat de door Theodore Serraris ingestelde nieuwe jeugdige, meer voortvarende en energieke hoofdcommissaris in de stad de angst deelde voor rondreizende anarchisten die naar Nederland zouden komen om de orde te verstoren. In tegenstelling tot de eerdere bezoeken van Sternberg werd er nu wel van te voren adequaat opgetreden. De rondreis verliep daardoor zonder noemenswaardige incidenten.

De inzet van buitenlandse detectives bij Koninklijke gelegenheden ging tot de standaard veiligheidsmaatregelen behoren. Hoewel er bij de inhuldiging van Wilhelmina in 1898 in eerste instantie werd afgezien van de buitenlandse inzet – de Nederlandse recherche was in de tussengelegen jaren dusdanig ontwikkeld dat het niet meer nodig leek – werd vlak voor de huldiging toch besloten om ter ondersteuning Franse politiebeambten op te vragen.⁹⁹ Vanuit verschillende andere Europese landen werden eventuele verdachte bewegingen in Nederlandse richting in de gaten gehouden en wanneer nodig werden de lokale politiekorpsen van grensgemeentes en havenplaatsen, evenals Amsterdam en Den Haag, ingelicht over de mogelijke komst van gevaarlijke vreemdelingen.¹⁰⁰ De informatiepositie van de Italiaanse spionnendienst was intussen dusdanig ontwikkeld dat ze wanneer nodig bereid was gegevens te delen over in Nederland verblijvende Italianen ‘wier gedragingen een bijzonder toezicht wenselijk voorkomen’.¹⁰¹ Aan de ene kant werd hiermee duidelijk dat de verbeelding van rondreizende gevaarlijke vreemdelingen met kwade bedoelingen een steeds vaster beeld had gekregen bij zowel de Nederlandse als buitenlandse politiediensten. Aan de andere kant lag de aandacht tijdens de inhuldiging zelf, doordat de buitenlandse dreiging goed gecontroleerd werd, voornamelijk bij de mogelijke binnenlandse en dus socialistische dreiging.

De inhuldiging kende tal van (kleine) dreigingen en waarschuwingen. Op de vooravond van de inhuldiging kreeg koningin-regentes Emma een briefje onder ogen van een ‘werkman’, waarin hij waarschuwde dat er onder de Dam grondig gezocht moest worden naar een ‘helsche machine met fijne trekkers’, die zich daar zou bevinden.¹⁰² De ochtend zelf werd opgeschrikt door een dertiental ‘scherpe patronen’ die op tramrails waren neergelegd, dicht bij de Dam. Bij het overrijden van de tram gingen er zes af, maar naast enige schrik had dit geen gevolgen. Overdag werd de politie opgedragen niet alleen het publiek en de tribunes in de

⁹⁸ Brief Serraris aan minister van Justitie, 11 mei 1895, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6487, nr. 9.

⁹⁹ Brief minister van Justitie aan procureurs-generaal van Amsterdam en Den Haag, 20 juni 1898; brief minister van Buitenlandse Zaken aan Justitie, 6 aug. 1898, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6492, dl. 5.

¹⁰⁰ Brief minister van Justitie aan Nederlandse procureurs-generaal, 20 juni 1898, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6492, dl. 4.

¹⁰¹ Brief minister van Buitenlandse Zaken aan Justitie, 23 aug. 1898, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6492.

¹⁰² Afschrift Rijkstelegram van de Haagse hoofdcommissaris aan de hoofdcommissaris Amsterdam, 4 sep. 1898, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6493, nr. 30.

gaten te houden, maar ook de ruimtes onder de tribunes. Er gingen geruchten dat sociaaldemocraten iets van plan waren tijdens de inhuldiging.¹⁰³ De angst was dus nog steeds tweeledig, met de internationale rondreizende anarchisten enerzijds en de nationale gevaarlijke socialisten anderzijds. Sociaaldemocraten konden net zo dreigend en gevaarlijk zijn als anarchisten: beiden waren dynamietmannen.

De aard van de bovenstaande veronderstelde dreigingen had te maken met de locatie van de Koninklijke evenementen. De rondreis door de zuidelijke provincies voerde langs plaatsen waar kort daarvoor nog duidelijke socialistische woelingen waren geweest en langs de grensgebieden waar bijvoorbeeld anarchisten uit Frankrijk Nederland in zouden kunnen komen. In Amsterdam was de anarchistische beweging drie jaar later nog marginaal en leek de dreiging nog voornamelijk uit sociaaldemocratische hoek te komen. Er was in dat opzicht nog geen sprake van een algemene angst voor een anarchistische samenzwering, maar meer voor sociale onrusten

Dat de dreiging tegen het Koningshuis niet uit de lucht kwam vallen bleek wel begin september, toen de populaire Oostenrijks-Hongaarse Keizerin Elisabeth, ‘Sissi’, werd vermoord door een Italiaanse anarchist. Dit betekende het startsein voor het gewelddadige zwaartepunt van het anarchisme en het begin van een periode van Koningsmoorden (zie hieronder). Tevens werd als gevolg van de moord op Sissi een internationale anti-anarchistische conferentie in Rome gehouden in november 1898. Kort na deze moord kreeg de Rotterdamse hoofdcommissaris Voormolen een brief binnen van een Duitse man, waarin gewaarschuwd werd voor een Italiaans complot tegen het leven van Wilhelmina: drie als heer geklede Italianen wilden tijdens de opening van de Staten-Generaal een aanslag plegen.¹⁰⁴ Dit schrijven volgde op eerder verschenen geruchten uit buitenlandse bladen over een ‘voorgenomen anarchistische aanslag’ op het leven van de Koningin. Wat volgde was een openlijk toezicht van agenten in uniform rond paleis Noordeinde en een nauwkeurige bewaking van de rijtoer op Prinsjesdag.¹⁰⁵ De aankomst van drie Italianen in Rotterdam werd inderdaad bevestigd, maar verder kon zo’n samenzwering tegen het leven van Wilhelmina niet aangetoond worden. Wel werd maar weer eens duidelijk dat er geen concrete dreiging nodig was; de verbeelding van een anarchistisch complot was, zeker met het internationaal geweld dat opnieuw opkwam, voldoende om de politiediensten flink bezig te houden.

¹⁰³ Brief procureur-generaal Kist aan minister van Justitie, 3 sep. 1898, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6493, nr. 29.

¹⁰⁴ Brief van J.R. Reinbach aan Voormolen, 16 sep. 1898 en brief Voormolen aan de procureur-generaal Den Haag, 16 sep. 1898, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6644, nr. 3.

¹⁰⁵ Brief minister van Justitie aan procureur-generaal Den Haag, 17 sep. 1898, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6644, nr. 54.

Het oog van de orkaan

Tot aan de nieuwe periode van regicide en na de tijd van dynamietbommen lag een periode van relatieve rust wat betreft anarchistische aanslagen. Hoewel deze niet stopten, nam de frequentie zienderogen af. Enkele aanslagen in Spanje waren aldaar wederom reden om harde repressie op politiek andersdenkenden uit te oefenen; tevens kwamen er nieuwe proefballonnen om anarchisten en politiek radicalen uit Europa weg te halen.

Tijdens een processie door Barcelona werd in 1896 een bom geworpen op de stoet die door de stad trok. Hoewel de optocht geleid werd door tal van notabelen, had de dader het gemunt op de achterkant van de stoet waar de gewone burgers liepen. In de elf doden en tientallen gewonden werd een excuus gevonden om niet alleen anarchisten en radicale arbeiders op te pakken, maar ook Republikeinen en antikerkelijken. Meer dan vierhonderd personen werden gearresteerd, waarvan vijf personen de doodstraf kregen. De martelingen waren dusdanig dat meerdere mensen voor het proces al waren overleden. Overigens werd de bomwerper zelf nooit gepakt. Het harde beleid maakte protesten los van Londen en Parijs tot in Zuid-Amerika. De belangrijkste reactie kwam van de Italiaanse anarchist Angiollilo toen hij de Spaanse premier vermoordde. Een maand later werd ook nog een poging gedaan om een vooraanstaande luitenant te vermoorden die een belangrijke rol had gespeeld bij de bovenstaande processen. Door de eerdere reacties op veroordelingen was er echter geen rechter meer die de dader van deze moordpoging durfde te veroordelen, en hij werd vrijgesproken.¹⁰⁶

Een deel van de veroordeelden werd verbannen naar strafkolonies in Rio d'Oro. Dit was een straf die vaker werd toegepast op politieke gevangenen. Ook na de Commune van Parijs decennia eerder werd zo'n soort maatregel toegepast. Nu kwam deze straf opnieuw onder de aandacht toen plannen werden gemaakt om speciale strafkolonies voor anarchisten in te richten, waar men uit verschillende landen heengezonden kon worden. Vooral Italië en Spanje stonden achter dit idee: ze wilden een eiland in de Stille Oceaan voor dit doel inrichten. Dit plan werd echter tegengehouden door onder andere Groot-Brittannië en Frankrijk. Vervolgens werd voorgesteld om Suriname hiervoor te gebruiken. Dit maal was het Nederland dat het tegenhield. In beide gevallen bleef het bij een proefballon.¹⁰⁷ Wel had Nederland een jaar eerder een nieuw uitleveringsverdrag gesloten met Italië, waardoor

¹⁰⁶ Bookchin, *The Spanish Anarchists*, 121-122. De martelingen staan beschreven in een ooggetuigenverslag: T. del Marmol, *Les Inquisiteurs de l'Espagne* (Parijs 1897).

¹⁰⁷ Butterworth, *The World That Never Was*, 71; Coolsaet, *De mythe Al-Qaeda*, 37.

mensen bij gewone misdaden uitgeleverd konden worden, ongeacht de motieven.¹⁰⁸ Eerder kon men niet worden uitgeleverd als een misdrijf uit politieke overtuiging was begaan.

Internationale strafkolonies kwamen er weliswaar niet, wel werd zeker door de situatie in Spanje duidelijk dat het gevaar van anarchisten nog niet voorbij was. Sterker, Italiaanse anarchisten leken alleen maar gevaarlijker te worden. Vooralsnog was het in West-Europa ondanks dergelijke dreiging relatief rustig. Als een rustige tijd tussen twee periodes van terroristische geweld in, kan het beschouwd worden als het oog van de anarchistische orkaan.

Modernisering in de opsporing van socialisten en vreemde anarchisten

Een periode van internationale rust haalde de dreiging niet weg. Sterker, door nieuwe repressieve maatregelen in Spanje en de eerdere repressie in Frankrijk bleef de angst gegrond dat ‘zoogenaamde internationale misdadigers’ richting Nederland ‘de wijk’ zouden nemen, waar ze onder een valse identiteit op adem konden komen en toekomstplannen konden maken.¹⁰⁹ Voor het bewaren van de openbare rust en orde kon dat nooit goed zijn, zeker niet wanneer deze misdadigers met Nederlandse socialisten en anarchisten in aanraking kwamen. Het beeld van Nederland als vluchtland moest dus voorkomen worden. Niet alleen moesten vreemde anarchisten minder snel het idee hebben dat ze ongestraft in Nederland konden verblijven onder een valse naam, ook moesten ze wanneer ze toch hierheen wilden komen, vanaf binnenkomst bij de grens in de gaten gehouden worden en wanneer de wetgeving het toestond uitgeleid worden.

Voor het wegnemen van het beeld van Nederland als vluchtland werd een tweetal maatregelen ingevoerd die betrekking hadden op de modernisering van het politieapparaat en van de opsporing en registratie van gevaarlijke vreemdelingen. Daarnaast kwam de persvrijheid ter discussie te staan.

In de eerste plaats kwam de modernisering van het politieapparaat tot stand door de opbouw van een ‘korps detectives’. Op de begroting van 1896 waren de ‘geheime uitgaven’ ineens verdrievoudigd, en daarvoor kon geen publieke verklaring gegeven worden. Deze verklaring lag bij dit nieuwe korps.¹¹⁰ In vergelijking met andere landen kwam de oprichting van een geheime politie pas laat op gang. Hoewel er al vanaf de jaren tachtig informanten en

¹⁰⁸ P.O.R. van der Mark, *Revolutie en reactie : de repressie van de Italiaanse anarchisten, 1870-1900* Dl. 2 (diss. Groningen 1997) 391.

¹⁰⁹ Fijnaut, *Een staatsinstelling in de maalstroom*, 285.

¹¹⁰ Idem, 251.

infiltranten van de politie zich in de socialistische verenigingen bewogen, ging dat vaak om losse inspecteurs. Er bestonden nog teveel vooroordelen tegen een geheim politiekorps om het in te stellen, ondanks een publicatie over het goede functioneren van detectives en geheime agenten in Duitsland en Engeland, en via de *Politiegids* werd gemaand tot voorzichtigheid rond dit thema. ‘De ijzeren roede van Napoleon’, was er te lezen, ‘drukte loodzwaar op de lage landen aan de zee, en zijne geheime agenten zorgden maar al te goed dat onze luyden dien druk niet ontkwamen’.¹¹¹ De historische bagage maakte het moeilijk om opnieuw een geheime politie in te voeren.

Door de constante dreiging van het vreemde anarchisme en het Nederlands socialisme werd echter duidelijk dat een beperkte geheime politie nodig was. Wederom de *Politiegids* waarschuwde nog maar een keer: ‘Beschouw ze niet als op zich-zelf staande feiten, die gebeurtenissen in ’t buitenland, welke zoveel ontzetting hebben teweeggebracht. Het anarchistendom is sterker dan ge vermoedt, en (...) heeft vertegenwoordigers in uwe onmiddellijke omgeving.’¹¹² Er begon dan ook draagvlak te ontstaan voor de oprichting van zo’n korps. Daarom werden een zestal ‘rijksveldwachter-rechercheurs’ in het leven geroepen om onder meer bij te dragen aan de bescherming van het Koningshuis en het in de gaten houden van gevaarlijke vreemdelingen – hoewel ze ook tegen tal van andere zaken ingezet werden.

Deze oprichting werd volgens historicus Jos Smeets in zijn geschiedenis van de rijkspolitie politiek verkocht als toezicht op zakkenrollers in internationale treinen, om in de praktijk voornamelijk toezicht te houden op rondreizende anarchisten.¹¹³ Dit moet echter bezien worden: pas in 1908 werden de rijksveldwachters-rechercheurs voor het eerst in verband gebracht met internationale zakkenrollers en toen konden ze er – door het verdwijnen van de Zwarte Internationale als veiligheidsdispositief – ook daadwerkelijk tegen ingezet worden. Tot die tijd werden ze (gedeeltelijk) inderdaad ingezet voor toezicht op verdachte vreemdelingen, maar niet van meet af aan. Volgens de geheime instructie die de rechercheurs bij de oprichting meekregen waren zij ‘belast met de opsporing van misdrijven in het geheele Rijk’.¹¹⁴ Het takenpakket van de rijksveldwachters-rechercheurs liep dan ook uiteen van het inwinnen van politieke inlichtingen (bijvoorbeeld om te ontdekken wie de commissarissen

¹¹¹ ‘Geheime Uitgaven’, I en II, *De Nederlandsche Politiegids* 5 (1890), afl. 51 en 52, geciteerd uit De Graaf, ‘Van ‘helsche machines’ en Russische provocateurs’, 322.

¹¹² *De Nederlandse Politiegids*, jaargang 7, nr. 78, juni 1892, uit: Smeets, *Eenheid en verdeeldheid van het rijkspolitieapparaat*, 95-96.

¹¹³ Smeets, *Eenheid en verdeeldheid van het rijkspolitieapparaat*, 96.

¹¹⁴ Geheime instructie van 29 maart 1897 voor de rijksveldwachters-rechercheurs, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6488, ongenummerd.

van de Bootwerkersbond waren), onderzoek naar Mormonen vanwege hun ‘veelwijverij’, en het opsporen van niet-geregistreerde prostituees. Ze dienden vooral als aanvulling op rijksveldwachters, en waren inzetbaar op plaatsen waar stille recherche verlangd werd.¹¹⁵ Toezicht op zakkenrollers is daarbij nooit genoemd. In de praktijk werd een deel inderdaad vrij snel in de grensgebieden geposteed en kon het met de verstrekte treinplassen tot in België reizen om gevaarlijke vreemdelingen in de gaten te houden. Ook werden er twee, Merema en Cappel, ingesteld ter bescherming van het Koninklijk Huis.¹¹⁶

Voorals dus in de eerste jaren van de twintigste eeuw bestonden de meeste rijksrecherchewerkzaamheden uit bescherming tegen het (internationaal) anarchisme. De aandacht die de conferentie van Rome van november 1898 (zie volgende hoofdstuk) op deze anarchistische dreiging vestigde speelde daarbij een belangrijke rol. Ondanks het draagvlak dat bestond voor de noodzaak van het korps, was niet iedereen overtuigd van de kwaliteiten van deze rechercheurs. De Rotterdamse commissaris Voormolen stuurde na hun opleiding een weinig subtiel oordeel aan de minister: ‘Verlangt Uwe Excellentie detectives van wie men verwachtingen kan koesteren, dan zal men uit geheel andere kringen der maatschappij moeten recruteren, waar meer beschaving, kennis en algemeene ontwikkeling wordt gevonden’.¹¹⁷

In de tweede plaats werd er naast de modernisering van het politieapparaat ook een modernisering op het gebied van de opsporings- en registratietechnieken ingevoerd. Ook daarmee moest een dubbelslag geslagen worden door naast de aansluiting bij de grotere Europese politiekorpsen ook het beeld van Nederland als vluchtland te ontmoedigen. Op initiatief van Voormolen, die met zijn reis langs grote Europese politiekorpsen al begin jaren negentig ideeën opdeed voor de modernisering, werd overgegaan tot de invoering van het gebruik van ‘antropologische signalementen’ van Bertillonage. Dit laatste was een antropometrisch fotografisch herkenningssysteem dat al in de jaren tachtig ontwikkeld was door de Parijse politieprefect Alphonse Bertillon. Het was al een klein decennium in gebruik in Duitsland en Frankrijk en een goed alternatief voor de vaak gebrekkige nationale systemen. Ook konden op gestandaardiseerde wijze gegevens over verdachten en veroordeelden (in de praktijk vaak anarchisten) gemakkelijk op internationaal gebied uitgewisseld worden. Na de invoering hiervan in Nederland werden bij de grote korpsen uitgebreide cartotheken opgezet,

¹¹⁵ H.G. van de Bunt, E. Niemeijer (red.), *Honderd jaar Rijksrecherche. Terugblik en toekomst* (Den Haag 1997) 27- 31.

¹¹⁶ Smeets, *Marius van Houten*, 34-35.

¹¹⁷ Van de Bunt, Niemeijer, *Honderd jaar Rijksrecherche*, 31.

waar de signalementen opgeslagen konden worden. Zowel Bertillon als Voormolen kregen een koninklijke onderscheiding na de invoering.¹¹⁸

Ook de minister van Justitie zag duidelijk de voordelen in van dit gestandaardiseerde signalementensysteem. Hoewel het alleen nog maar toegepast mocht worden voor onherroepelijk veroordeelden en het pas vanaf 1901 ook werd ingezet tegen ‘verdachten van ernstige misdrijven’ was hij positief. Na twee jaar moest hij weliswaar erkennen dat er nog geen zichtbare resultaten waren, maar had hij wel de hoop dat vreemde anarchisten Nederland minder snel als vluchtland zouden zien en gebruiken. Met de invoering van het stelsel en de ‘zekerheid der erkenning voor oogen’ hoefden ze geen moeite meer te doen ‘hunne identiteit te verbergen’.¹¹⁹

In navolging van Voormolen en in lijn met deze modernisering van het politieapparaat reisde de Amsterdamse hoofdcommissaris in de zomer van 1898 langs de politiekorpsen van Brussel, Parijs, Londen en Berlijn. Hij wilde eveneens inspiratie en ervaringen opdoen voor een verdere aansluiting bij buitenlandse diensten.¹²⁰ Voordat hij met concrete plannen daarvoor kon komen waren het een reeks koningsmoorden en het internationale anti-anarchistisch congres van Rome die een verdere invloed zouden hebben op professionalisering maar vooral een centralisering van Nederlandse politiediensten. De meeste besluiten en beleid voltrokken zich nog op een lokaal niveau. Zelfs communicatie met buitenlandse korpsen werd gedaan door de lokale hoofdcommissarissen en niet door een centraal orgaan. Ook daar zou in de toekomst verandering in komen.

Ten slotte was er het vraagstuk van de persvrijheid. ‘Dynamiters’, zo werd betoogd in de *Nederlandse Politiegids*, ‘behoeven niet te corresponderen met elkander; zij laten die taak over aan de pers, wel wetende over welke onweerstaanbare middelen de der aarde beschikt, om zich te doen hooren en van zich te doen spreken’. De pers zou daardoor bijdragen aan de opstand tegen het gezag en het verheerlijken van onzedelijkheid.¹²¹ De eventuele restrictie van de persvrijheid kwam dan ook meermalen op verschillende niveaus op de politieke agenda te staan.

¹¹⁸ Brief minister van Justitie aan de Koningin-regentes, 19 feb. 1896, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6488; Fijnaut, *Een staatsinstelling in de maalstroom*, 283; Smeets, *Marius van Houten*, 31.

¹¹⁹ Fijnaut, *Een staatsinstelling in de maalstroom*, 284-285.

¹²⁰ Brief hoofdcommissaris Amsterdam aan departement van Justitie, 11 aug. 1898, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6492.

¹²¹ ‘Schadelijke openbaarmaking van misdrijven’, *De Nederlandse Politiegids* (1894), afl. 108, geciteerd uit De Graaf, ‘Van ‘helsche machines’ en Russische provocateurs’, 325-326.

Afb. 4: Foto van de eerste rijksveldwachters-rechercheurs, begin 20^e eeuw. Foto uit: Van de Bunt, Niemeijer, *Honderd jaar Rijksrecherche*, 37.

Afb. 5: Een voorbeeld de Franse politielessen in Bertillon's antropometrische signalementensysteem 'portrait parle'. Via metingen en beschrijvingen van gelaatskenmerken kwam men tot een zo nauwkeurig mogelijk signalement. Foto op een 5x7 glasplaat negatief, rond 1910 genomen door de Bain News Service, www.printcollection.com.

De aanslagen in Parijs en Barcelona, en vooral de publicatie van de verdedigingsredes van de daders, vormden een directe aanleiding voor een parlementaire discussie over de persvrijheid. Er moest volgens liberaal Kamerlid Goeman Borgesius een duidelijke lijn gesteld worden over wat er wel en wat niet gepubliceerd mocht worden. ‘Iemand die op zijn gemakkelijke stoel gezeten, zulke bestiale, tot moord aanzettende artikelen gaat schrijven’ was in zijn ogen nog ‘honderdmaal misdadiger dan de arme stakker die, na door zijne leiders gehypnotiseerd te zijn, er eindelijk toe overgaat om uit te voeren wat hem steeds als een heldendaad’ werd voorgesteld.¹²² Serraris deelde deze mening. Hij deed enkele voorstellen tot wetswijziging aan de minister van Justitie, die kort gezegd moesten leiden tot ‘een censuur op dag- en weekbladen (...) bij het ergerlijk misbruik van de vrijheid van drukpers’. Hij zag dit als ‘een zeer dringende eisch des tijds’ en voelde er niets voor om de socialistische partij ‘onder *laissez faire, laissez passer*’ te laten uitzieken. Het was voor hem onacceptabel dat de vermoorde president Carnot de ‘grootste ploert van Frankrijk’ werd genoemd, terwijl de daad zelf verheerlijkt werd.¹²³ Serraris stelde daarom niet alleen een censuur op de pers voor, maar ook een harder optreden tegen opruiing en agitatie.

De minister weigerde desondanks om de gehele socialistische beweging te criminaliseren en om aan het grondrecht van persvrijheid te komen. Het was in deze jaren dat uit Engeland bleek dat belangstelling in socialistische en anarchistische bijeenkomsten en vergaderingen verflauwde wanneer de overheid niets deed: in plaats van zaken verbieden werd de minister gesterkt in zijn beleid van terughoudendheid en afzijdigheid. Met het inperken van de persvrijheid zou ook de gewenste aandacht gegeven worden en zouden bovendien matrelaren gekweekt worden. Daarnaast was hij bang dat wanneer men de vrijheid van drukpers zou inperken, het moeilijk zou worden waar de grens lag. De willekeur van regeringen of Openbaar Ministerie zou dat gaan bepalen.¹²⁴ Ook toen Duitsland in Nederland gedrukte socialistische geschriften een bedreiging noemde van ‘bevriende staten, of althans tot verstoring van orde en rust aldaar’ veranderde er niets aan dit standpunt.¹²⁵ Deze discussie voltrok zich overigens op hetzelfde moment over niet alleen het socialisme, maar ook over verspreiding van pornografie. Beiden waren een bedreiging van de goede orde en zedelijkheid. Minister Van der Kaay was het wel met Serraris eens dat het beledigen van gezagsorganen of

¹²² HTK 1893-1894, 20^e vergadering, 5 dec. 1893, vel 84, 321.

¹²³ Brief Serraris aan minister van Justitie, 24 jan. 1895, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6487, nr. 18.

¹²⁴ HTK 1892-1893, Staatsbegroting voor het dienstjaar 1893 (Justitie) 2.IV.12 Bijlage A, 3; Staatsbegroting voor het dienstjaar 1895 (Justitie) 2.IV.13 Bijlage A, 3.

¹²⁵ Brief minister van Justitie aan minister van Buitenlandse Zaken, 18 dec. 1895, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6488, nr. 6.

het aanzetten tot strafbare feiten makkelijker bestraft moesten worden. Enige kleine aanvullingen van het Wetboek van Strafrecht volgden.¹²⁶

Daarnaast werd er een onderzoek ingesteld naar de Nederlandse anarchistische beweging. Wanneer de persvrijheid zoals hierboven ter discussie stond, was het immers ook goed om te weten welke groep er achter de eventuele brochures zat. Met het oog op de gevaarlijke vreemdelingen was het daarnaast van belang of deze een anarchistische beweging alhier konden beïnvloeden, of dat zo'n beweging nog opging in de algemene, buitenparlementaire socialistische beweging. Het onderzoek was geconcentreerd in Rotterdam, Den Haag en Amsterdam. En inderdaad waren er wel wat mensen die zich ofwel anarchist noemden ofwel met internationale anarchisten in contact stonden. Ze waren echter nog maar 'weinig ontwikkeld' en zeer beperkt in omvang. Er werd weinig initiatief genomen en er waren dan ook geen bekende samenkomsten of vergaderingen.¹²⁷ Methöfers blaadje *De Anarchist* moest bovendien in 1895 stoppen wegens een gebrek aan belangstelling.

Tussenconclusie: vernieuwingen in opsporing en toezicht

In de afgelopen periode was te zien dat in het heersende dreigingsbeeld een plaats bleef voor de nationale socialisten. Vooral bij gelegenheden van het Koningshuis werden deze scherp in de gaten gehouden. Nog steeds werd het beeld van dynamietters op deze groep geprojecteerd. Daarnaast kwam de verbeelding van een internationale anarchistische macht steeds sterker op de veiligheidsagenda te staan. Het ging hierbij nog niet zozeer om een allesvernietigende samenzwering, maar meer om losse anarchisten die Nederland als vluchtland zagen en zodoende de orde hier konden verstoren of een negatieve invloed konden uitoefenen op de lokale socialisten. Toch begon deze samenzwering ook incidenteel op de politionele radar te verschijnen, zeker na buitenlandse berichtgeving over (Italiaanse) complotten tegen Wilhelmina.

Het Koninklijk Huis was in de jaren daarvoor al vaker genoemd als mogelijk doelwit. Door middel van een aanslag op een van de leden zou de maatschappelijke orde verstoord moeten worden, met alle gevolgen van dien. Door de concretiserende dreiging waren maatregelen nodig. Proefballonnen als internationale strafkolonies of constitutionele veranderingen door bijvoorbeeld de inperking van persvrijheid werden nog afgeschoten, minder problemen werden gevonden bij modernisering van politiediensten, opsporing en

¹²⁶ De Graaf, 'Van 'helsche machines' en Russische provocateurs', 327.

¹²⁷ Brief minister van Justitie aan Buitenlandse Zaken, 2 april 1895, NA, BuZa-A, inv.nr. 190, nr. 152.

surveillance. Ook werd bij aangelegenheden rond het Koninklijk Huis de hulp ingeroepen van buitenlandse detectives en geheim agenten. Binnen de Nederlandse landsgrenzen kwamen ze surveilleren en het toezicht op internationale treinen werd verhoogd. Hun aandacht ging vooral uit naar internationale anarchisten. De politie alhier begon gewend te raken aan geheim agenten en door de mogelijke vreemde anarchisten en de anarchistische samenzweringen ontstond draagvlak voor een eigen beperkte geheime politie en de invoering van een nieuw antropometrisch signalementensysteem. Vreemde anarchisten moesten zo beter en sneller opgespoord en gesurveilleerd worden.

Deze politiediensten opereerden nog wel vanuit lokaal of hooguit regionaal niveau. Zelfs communicatie met buitenlandse diensten verliep via de commissarissen van de afzonderlijke korpsen. Een nieuwe golf van anarchistische terreur en internationale afspraken die als gevolg daarvan werden gemaakt zouden daar verandering in brengen, waardoor de aansluiting van de Nederlandse politie bij de moderne Europese korpsen weer een stapje verder was. Verandering van wetgeving bleek echter een heikel punt te zijn. Zo kwam bijvoorbeeld de wettelijke persvrijheid ter discussie te staan; zelfs liberalen wilden deze inperken, om de aandacht voor anarchistische aanslagen in socialistische bladen in te perken. Ondanks dat de minister hier niet aan wilde laat het wel zien dat het dispositief langzaamaan een plek op de politieke agenda begon te krijgen.

HOOFDSTUK 4

Definitieve vestiging van de Zwarte Internationale in Nederland: november 1898 – 1902

Een nieuwe periode van anarchistisch geweld werd ingeluid in Genève op de namiddag van 10 september 1898. In de stad woonden veel anarchistische en politiek radicale *émigrées* en de populaire Oostenrijks-Hongaarse Keizerin ‘Sissi’ Elisabeth had al in de jaren tachtig haar zorgen geuit over het asielrecht dat Zwitsers aan anarchisten gaven:

*Schweizer, Ihr Gebirg is herrlich
ihre Uhren gehen gut
doch für uns ist höchst gefährlich
ihre Königsmörderbrut.*¹²⁸

Op deze namiddag stormde de Italiaanse anarchist Luigi Lucheni op dezelfde Keizerin af en gaf haar, terwijl hij leek te struikelen, een vuistslag. Nadat hij was weggerend stond ze weer lachend op. ‘Er is niets met mij gebeurd’, zei Sissi. Kort daarop begon ze alsnog te wankelen en zonk ze ineen. Haar moordenaar bleek een scherpe vijl in zijn vuist te hebben gehad.¹²⁹

Met deze gebeurtenis werd nog maar eens op hardhandige wijze benadrukt dat het einde van de anarchistische propaganda van de daad nog niet in zicht was. Regicide werd het handelsmerk in de nieuwe aangebroken periode van terreur. Na eerdere moorden op

¹²⁸ Herinneringen van gravin Szráray in: M. Ros, *Elisabeth. Leven en dood van Sisi* (Soesterberg 1999).

¹²⁹ *Ibid.*; dagboek van Irma in: idem, 258-259.

bijvoorbeeld de Russische tsaar Alexander II en de Franse president Carnot vonden nu in korte tijd meerdere aanslagen plaats op vorsten en vooraanstaande politici. Naast Sissi werden onder andere de Italiaanse koning Umberto en de Amerikaanse president McKinley slachtoffer. Andere aanslagen, zoals op de Belgische vorst Leopold II, de kroonprins van Wales of de Sjah van Perzië hadden een gelukkigere afloop. Al direct na de moord op Elisabeth ontstond eindelijk draagvlak voor de voorstellen die eerder waren gedaan door Rusland en Spanje en van 24 november tot 21 december 1898 werd in Rome een internationale conferentie gehouden *pour la défense sociale, contre les anarchistes*.

Dit hoofdstuk begint met deze conferentie, omdat die ook in Nederland zijn sporen naliet. Niet alleen kreeg het dispositief van de Zwarte Internationale definitief voet aan Nederlandse grond door de nadruk die op anarchistische complotten en daden werd gelegd; ook zijn er als gevolg hiervan belangrijke maatregelen genomen op het gebied van centralisering van politie en justitie, internationale communicatie en verdere verbetering en uitvoering van het signaleren en registreren van gevaarlijke vreemdelingen. Ook hier leken anarchistische complotten (doordat er nu meer nadruk op lag, er meer internationale communicatie over was en er een betere surveillance plaatsvond) steeds vaker voor te komen. Na de conferentie van Rome zullen deze complotten in Nederland worden beschreven, vervolgens wordt gekeken naar de genomen maatregelen, en tot slot naar nieuwe mislukte internationale pogingen om het Europees anti-anarchistisch veiligheidsbeleid meer vorm te geven.

De Conferentie van Rome

Met het idee in het achterhoofd dat de Franse regering eerder had uitgesproken, dat het mislukken van een internationaal anti-anarchistisch overleg de overmoed van de anarchisten zou versterken, werd aan de conferentie de grootst mogelijke geheimhouding toegekend. Deze geheimhouding heeft doorgewerkt in de bestaande literatuur, waar tot op heden geen aandacht is geweest voor de Nederlandse rol bij de conferentie. Wanneer de conferentie genoemd wordt, blijft het hooguit bij de constatering dat zich onder de 54 afgevaardigden ook een Nederlandse delegatie aanwezig was.¹³⁰ Uit wie deze delegatie bestond en met welke

¹³⁰ Vgl. De Graaf, 'Van 'helse machines' en Russische provocateurs', 329. Alleen in M. Leenders, *Ongenode gasten. Van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid, 1815-1938* (Hilversum 1993) 111-112 wordt er kort aan gerefereerd.

instructies ze afreisde komt vrijwel nergens naar voren. Hiermee komt weer de meerwaarde van het gebruik van het geheime archief van Justitie naar voren. De Nederlandse afgevaardigden die in het diepste geheim naar de conferentie gingen waren de gezant in Rome B.O.F.H. Westenberg en de Amsterdamse procureur Herman Jacob Kist.

De keuze voor deze personen is te verklaren. Westenberg stond al vanaf de jaren zeventig aan het hoofd van de Nederlandse missie in Rome en stond als buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister goed aangeschreven. Hij had daarmee tevens de autoriteit om in Italië afspraken te maken.¹³¹ De afgevaardigden van andere landen waren voornamelijk de hoofden van politie. Omdat Nederland geen centrale politieautoriteit werd de procureur van de hoofdstad gestuurd. Er waren tal van redenen waarom deze Kist de juiste man was om afgevaardigd te worden. zo was hij in politieke kringen een bekend persoon, met ervaring in zowel de Tweede (1881-1888) als de Eerste Kamer (1891-1912). Als Kamerlid voor de Liberale Unie sprak hij vrijwel alleen over justitiële zaken en was hij nauw betrokken bij de behandeling van het nieuwe Wetboek van Strafrecht en ook sloot zijn liberale achtergrond aan bij de liberale minister van Justitie Cort van der Linden.¹³² Door deze achtergrond zou Kist ook geen noodzaak zien in nieuwe wetgeving tegen anarchisten.

Hun afvaardiging ging dus gepaard met de grootst mogelijke geheimhouding. De regering wilde ‘geene onnoodige publiciteit’ geven en zou het op ‘hoogen prijs (...) stellen indien aan het ter conferentie besproken en vastgestelde strikte geheimhouding wierd verzekerd’.¹³³ Achteraf werd er ook in de Kamer met geen woord over de inhoud van het congres gesproken. Wel wist de Kamer van het bestaan. Gelukkig is er dankzij de bewaard gebleven ontwerp-instructie voor de afgevaardigden, opgesteld door de ministers van Justitie Cort van der Linden en Buitenlandse Zaken De Beaufort, goed inzicht in de overwegingen van de Nederlandse regering op de standpunten die ter sprake zouden komen.

Het eerste wat de landen op de conferentie overeen kwamen waren definities van het kwaad. Dit was al direct een primeur, doordat alle deelnemende landen in theorie hetzelfde verstonden rond het gewelddadig anarchisme. Wat was precies het anarchisme? En wat maakte iemand anarchist? Wat moest er onder anarchistische daden geschaard worden? De antwoorden op deze vragen werden gekenmerkt door de breedte en ruime toepassingsmogelijkheden; dit was op voorspraak van Rusland, die de term anarchisme nog

¹³¹ Inventaris van het archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken: Nederlandse Gezantschap in Italië, 1911-1940, NA, BuZa, archiefinventaris 2.05.26, 9.

¹³² http://www.parlement.com/id/vg091129nbt5/h_j_kist [geraadpleegd op 4 sep. 2013].

¹³³ Ontwerp instructie voor het Congres te Rome van 24 nov. 1898, opgesteld door de ministers van Justitie en Buitenlandse Zaken, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6493, nr. 22.

steeds wilde toepassen op hun eigen terroristen en revolutionairen en hoopten de positie van dezen in Europa te ondermijnen.¹³⁴ Zodoende had het anarchisme volgens de officiële definitie ‘niets gemeen met politiek en mocht in geen geval als politieke leer beschouwd worden’.¹³⁵ Anarchisten waren degenen die de daden begingen. Daarmee werden alle anarchisten gedefinieerd als gewelddadige personen, die de maatschappelijke orde met geweld omver wilden werpen: de daad was immers *tout acte ayant pour but la destruction, par des moyens violents, de toute organisation sociale*.¹³⁶ Het anarchisme was vervallen tot een misdaad in plaats van een politieke leer. In Nederland zou het in het vervolg echter gewoon beschouwd blijven worden als politieke substrooming van het socialisme.

Naast deze definities werden voorstellen gedaan voor administratieve en wetgevende maatregelen. Bij deze voorstellen dienden de afgevaardigden zich, hoewel wel werd verzekerd dat ze naar eigen inzichten mochten handelen, strikt te houden aan de voorwaarde dat er niet met constitutionele maatregelen werd ingestemd. Met ‘bindende bepalingen’, zo stelde Cort van der Linden, mocht alleen worden ingestemd als bestaande wetten de naleving mogelijk maakten.¹³⁷ De voorwaarde gold zeker op het gebied van de eerder bediscussieerde persvrijheid. De afgevaardigden mochten eigenlijk alleen instemmen met een verbetering van internationaal toezicht op vreemde anarchisten, en ook daar waren ze in de praktijk terughoudend in.

De voorstellen tot constitutionele maatregelen hadden vooral betrekking op de bestraffing van anarchistische daden – misdrijven ongeacht het (politieke) motief. Naast (medeplichtigheid aan) het plegen van de daad zouden ook alle voorbereidingshandelingen, anarchistische organisaties en propaganda in het leger verboden moeten worden. Bovendien moest de persvrijheid eraan geloven om de verspreiding van gevaarlijke en gerechtelijke stukken – zoals eerder Emile Henry’s rechtbankbetoog integraal in veel socialistische bladen was verschenen – tegen te gaan.¹³⁸ Met zulke repressie moesten zowel het podium als de fysieke bewegingsruimte van anarchisten worden afgenomen. Met al deze voorstellen kon

¹³⁴ Zuckerman, *The Tsarist Secret Police Abroad*, 60-61.

¹³⁵ Originele tekst : *La conférence estime que l'anarchisme n'a rien de commun avec la politique et qu'il saurait, en aucun cas, être considéré comme une doctrine politique*, uit: Ministère des Affaires Étrangères, *Conférence Internationale de Rome pour la défense sociale contre les anarchistes. 24 novembre -21 décembre 1898* (Rome 1898) 61, gevonden in: NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6496.

¹³⁶ Ibid, de daad was ‘elke handeling gericht op de vernietiging met gewelddadige middelen van alle sociale organisatie’.

¹³⁷ Ontwerp instructie voor het Congres te Rome van 24 nov. 1898, opgesteld door de ministers van Justitie en Buitenlandse Zaken, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6493, nr. 22.

¹³⁸ Ministère des Affaires Étrangères, *Conférence Internationale de Rome*, 62-63.

Nederland dus niet instemmen, maar daar waren ze niet de enige in. Ook andere liberale landen wezen het resoluut af. Bij de administratieve voorstellen lag dit anders.

Hoewel deze voorstellen een stuk minder ingrijpend waren, behield de regering ook hier een grote terughoudendheid. Alleen op het moment dat andere landen een voorstel steunden, mochten ook de Nederlandse afgevaardigden ermee instemmen. Het zestal voorgestelde administratieve maatregelen was makkelijk uit te voeren en diende voor een betere internationale politie-samenwerking en –surveillance. Zo verplichtte elke staat zich om de anarchisten op haar territorium nauwlettend in de gaten te houden (1); elk land moest een centrale politieautoriteit voor dat toezicht instellen (2); contacten tussen landen verliep via deze autoriteiten (3); met een tijdige inlichting moesten vreemde anarchisten uitgezet worden naar het land van herkomst (4); indien hij in dat land nog een openstaande straf had mocht een ander land gekozen worden (5); er kwam een standaardisering van signaleringen via een algemene invoering van Bertillons *portrait parle* (6).¹³⁹ De nadruk lag naast een verbeterde samenwerking bij een goede communicatie. Daarom werd een centraal verzamel- en distributiepunt voor anarchistische gegevens en –signaleringen ingesteld in het Zwitserse Bern.¹⁴⁰

Wanneer de meeste landen met een maatregel instemden, hadden de Nederlandse afgevaardigden nog steeds de vrijheid om naar eigen inzicht te bekijken of het ook voor eigen land toegepast kon worden. Zo waren er problemen met de vierde maatregel betreffende uitleiding van anarchisten. Ondanks de definities van de conferentie bleef Nederland het anarchisme zien als een politieke ideologie en niet als misdaad. Omdat men volgens de Vreemdelingenwet niet om politieke motieven uitgeleverd kon worden, was aanneming van deze maatregel dus een probleem. Op het moment dat personen een gevaar voor de publieke rust begonnen op te leveren mochten ze wel uitgeleid worden, maar ook dan was het een recht om dat te doen, en geen plicht.¹⁴¹

Op het eerste gezicht veranderde er voor Nederland na de conferentie niet zo veel. Aangenomen voorstellen waren geen verplichtingen en de conferentie had wat dat betreft een vrijblijvend karakter. Daarom stelde sociaaldemocratisch Kamerlid Van der Kol direct na de conferentie dat men er best had kunnen wegblijven. ‘Mogelijk heeft men uit diplomatiek oogpunt de beleefdheid tegenover de Mogendheden willen in acht nemen, maar het zal nader

¹³⁹ Ministère des Affaires Étrangères, *Conférence Internationale de Rome*, 61-62.

¹⁴⁰ Smeets, *Marius van Houten*, 32-33.

¹⁴¹ Ontwerp instructie voor het Congres te Rome van 24 nov. 1898, opgesteld door de ministers van Justitie en Buitenlandse Zaken, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6493, nr. 22.

blijken slechts tijd- en geldverspilling zijn’, zo zei hij.¹⁴² Toch zou naar later bleek de conferentie wel degelijk gevolgen hebben voor politie en justitie, evenals voor het dreigingsbeeld en het gebruik van de Zwarte Internationale.

Grensoverschrijdende samenzweringen in Nederland

De dreigende verstoring van de orde en rust kwam met de nieuwe internationale golf van anarchistisch geweld in Nederland nog steeds van twee kanten. In de eerste plaats leek er enige radicalisering plaats te vinden in de Nederlandse anarchistische beweging – die nog weinig omvang had en na enige radicale uitingen nog marginaler werd. Daarnaast kwamen er steeds meer voorbeelden van anarchistische complotten in het land – wat overigens niet direct betekende dat er ook meer vreemdelingen naar Nederland kwamen, het kon ook wijzen op een beter toezicht en registratie, zodat het zichtbaarder werd.

De tekenen van radicalisering bij Nederlandse anarchisten werden duidelijk bij Ferdinand Domela Nieuwenhuis. In de afgelopen jaren voelde hij zich steeds verder aangetrokken tot de anarchistische beweging. Rond de eeuwwisseling nam Domela enig initiatief om een verharding in de beweging in te zetten, door op een vergadering van zijn Vrije Socialisten (zoals op afbeelding 5) te verklaren dat hij geen voorstander meer was van een:

Lijdelijk verzet, maar meende dat als men aangetast wordt men zich met geweld moest verzetten, en dat geweld in sommige gevallen wel degelijk de aangewezen weg voor de arbeiders was, om terug te krijgen, wat de bezittende klassen hun hebben ontnomen.¹⁴³

Met zijn oproep tot geweld vond Domela echter helemaal geen aansluiting bij zijn aanhang; een aanzienlijk deel van de Vrije Socialisten stapte snel na deze uitspraken over naar de parlementaire Arbeiderspartij van Troelstra.¹⁴⁴ Zo leek het bewaren van de openbare rust niet alleen voor beleidsmakers een speerpunt, ook de socialistische beweging zelf hechtte er veel waarde aan en er was weinig ruimte voor de propaganda van de daad.

¹⁴² HTK 1898-1899, 20^e vergadering, 6 dec. 1898, Vel 88, 341-342.

¹⁴³ Verslag over anarchisme in Amsterdam van Kist aan minister van Justitie, 13 feb. 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6497, nr. 20.

¹⁴⁴ Verslag over anarchisme in Amsterdam van Kist aan minister van Justitie, 10 juli 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6498, nr. 10.

Afb. 6: Vergadering van de Vrije Socialisten in het pand Constantia in Amsterdam met achter de spreekstoel Domela Nieuwenhuis, 16 april 1899, Foto uit: *Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Collectie Ferdinand Domela Nieuwenhuis, BG C18/38.*

Dankzij zulke uitspraken werd het voor politie en justitie wel steeds duidelijker dat er ook hier in Nederland naast een socialistische- ook een anarchistische beweging bestond. Men was er echter nog niet helemaal zeker van. Toen Domela halverwege 1900 naar Parijs vertrok om een anarchistencongres bij te wonen werd daarom aan de lokale politie verzocht of hij goed in de gaten gehouden kon worden. Men wilde zeker weten of Domela een anarchist was, want hij had zichzelf nog ‘zeker niet met den naam van anarchisten bestempeld’.¹⁴⁵ Een jaar later werd hij, mede door de informatie uit Parijs, al neergezet als ‘grootleider’ van ‘personen waarvan het bepaald moet worden aangenomen dat zij zijn anarchisten of vrije socialisten’.¹⁴⁶ Ook begonnen er steeds meer berichten binnen te komen van internationale relaties en plannen van Nederlandse anarchisten: Cornelis Cremer ontving in Luik een pakket anarchistische brochures uit Genève en werd uitgeleid; een zelfbenoemde anarchist werd in Hilversum met een revolver gesignaleerd die de aldaar verblijvende president van de Zuid-

¹⁴⁵ Brief minister van Buitenlandse Zaken aan gezant in Parijs, 11 sep. 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6651.

¹⁴⁶ Lijst met anarchisten in Amsterdam, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6506.

Afrikaanse Republiek wilde vermoorden; een nieuwe reis van Domela naar Duitsland was begin 1901 een teken voor een ‘meerdere waakzaamheid der anarchisten’.¹⁴⁷

Desondanks vielen deze ontwikkelingen nog steeds in het niet bij de tweede dreiging: van vreemde anarchistische samenzweringen en buitenlandse gebeurtenissen. Niet voor niets schreef de *Politiegids* in september 1900 voor het eerst over de Zwarte Internationale als zodanig met een citaat over ‘een internationaal geheim genootschap, dat de misdaad tot oogmerk heeft’.¹⁴⁸ Er was door de regicide een verhoogde dreiging voor Europese Koningshuizen. Het gonsde in de pers van geruchten over een internationale samenzwering op het leven van meerdere staatshoofden, waaronder Wilhelmina. In de tweede plaats was men bang dat door deze aanslagen in het buitenland een toestroom van anarchisten richting Nederland zou komen. Het – vaak terechte – beeld was dat aanslagen een negatief effect hadden op de positie van anarchisten in de desbetreffende landen. Door repressie zouden ze naar andere landen vluchten en vrijelijk over de internationale grenzen reizen. Ook in Nederland zorgde dit voor het opschroeven van surveillance in havensteden en grensplaatsen.¹⁴⁹ Geruchten over anarchistische samenzweringen staken dus steeds vaker de kop op, repressie in andere landen zorgde voor meer daadwerkelijk rondreizende anarchisten en tot slot had de conferentie van Rome voor de veiligheidsdiensten een extra nadruk gelegd op het anarchistisch gevaar. Hoe zichtbaar werd de Zwarte Internationale dan in de ogen van de Nederlandse veiligheidsdiensten?

De anarchistische dreiging tegen het Nederlandse Koningshuis was waarschijnlijk nooit zo groot als in de zomer van 1900. Begin augustus kwamen via de gezant in Parijs de eerste berichten binnen dat Wilhelmina zou behoren tot ‘een van de staatshoofden, door de anarchisten uitgekozen als slachtoffer hunner aanslagen’. Dit had hij vernomen uit een Frans blaadje, *le National*. Hoewel de auteur van het Franse blad bekend stond als ‘zonder notarieteit (...) onbeduidend en zonder invloed’ was ook de politie in Parijs van oordeel ‘dat het thans meer dan ooit noodig is een wakend oog te houden op de handelingen en uitlatingen van verdachte lieden’.¹⁵⁰ Vrijwel tegelijkertijd kwam een aan de Koningin-moeder gericht anoniem schrijven uit Amsterdam binnen met de boodschap dat Wilhelmina door anarchisten

¹⁴⁷ Brief procureur-generaal Amsterdam aan minister van Justitie, 11 feb. 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6502, nr. 24; Brief minister van Justitie aan procureur-generaal te Den Haag, 31 mei 1901, Idem, inv.nr. 6503, nr. 53.

¹⁴⁸ ‘De Politie en ’t Anarchisme’, *De Nederlandsche Politiegids* 15 (1900), afl. 177, geciteerd uit: De Graaf, ‘Van ‘helsche machines’ en Russische provocateurs’, 330.

¹⁴⁹ Brief minister van Justitie aan de Nederlandse procureurs-generaal, 7 aug. 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6498, nr. 16.

¹⁵⁰ Brief Nederlandse gezant te Parijs aan de minister van Buitenlandse Zaken, 9 aug. 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6644, nr. 670/341.

‘ter dood is veroordeeld’¹⁵¹ – het was alsof de (verenigde internationale) anarchisten tribunalen hadden waarin de complotten bedacht werden. Hoewel dergelijke briefjes geregeld binnenkwamen en het niet duidelijk was of het ging om stemmingmakerij of dat er daadwerkelijk iets te vrezen was, vond de minister van Justitie dat hij de procureurs over ‘die feiten niet onkundig kon laten’.¹⁵²

Direct na de berichten werd daarom besloten om de meest uitgebreide voorzorgsmaatregelen te nemen rond Soesterberg, om de veiligheid van de Koningin te waarborgen. Ook moesten bezoeken aan verschillende steden heroverwogen worden.¹⁵³ Er werd niet specifiek ingegaan op de maatregelen die dan genomen moesten worden, waardoor de Arnhemse procureur grotendeels op eigen initiatief kon handelen. Dit resulteerde in een uitbreiding van het aantal rijksveldwachters-rechercheurs rond Paleis het Loo naar vier; in de omgeving van het Paleis werd een detachement van de marechaussee geposteed; de brigade van Apeldoorn werd versterkt; in en rond Apeldoorn kwamen extra rechercheurs en inspecteurs.¹⁵⁴ De nieuwe politiebeamten hielden vooral toezicht bij logementen en herbergen, spoorwegstations en buitenbuurten. Het was dan ook duidelijk dat het grootste gevaar van rondreizende vreemdelingen afkomstig was.¹⁵⁵

De veiligheidsmaatregelen leken niet voor niets te zijn genomen toen er Italianen begonnen op te duiken in de omgeving van het Paleis. Er werd melding gemaakt wanneer in het net geklede mannen in het Italiaans afscheid van elkaar namen en elk een eigen kant opgingen. Ook werd er een proces-verbaal opgemaakt tegen een Italiaan die zich verdacht gedroeg. Zijn afkomst was al genoeg aanleiding om hem als anarchist te zien en hij kon als vreemdeling zonder middelen van bestaan het land worden uitgezet.¹⁵⁶ Wanneer de vreemdelingen bekend waren werd soms ook per telegraaf onderzoek naar meer informatie verzocht bij de politie van Londen, Parijs en Berlijn.¹⁵⁷

Ondanks dit soort meldingen was niet iedereen ervan overtuigd dat toezicht op vreemdelingen veel zou uithalen tegen anarchisten met kwade bedoelingen. Zo dacht Serraris dat het pas kon werken als er van tevoren door het herkomstland melding was gemaakt van

¹⁵¹ Brief minister van Justitie aan alle procureurs-generaal, 9 aug. 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6644, nr. 22.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Brief minister van Justitie aan procureur Arnhem, 11 aug. 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6644, nr. 33; brief minister van Justitie aan minister van Binnenlandse Zaken, 22 aug. 1900, idem, nr. 83.

¹⁵⁴ Brief procureur Arnhem aan minister van Justitie, 11 okt. 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6644, nr. 1013.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Bericht minister van Justitie, 15 aug. 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6644, nr. 53; proces-verbaal Pietro Ribas, 12 aug. 1900, idem; brief officier van Justitie te Utrecht aan minister van Justitie, 13 aug. 1900, idem, nr. 2221; brief procureur Amsterdam aan minister van Justitie, 14 aug. 1900, idem, nr. 494/670.

¹⁵⁷ Brief minister van Justitie aan minister van Buitenlandse Zaken, 16 aug. 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6644, nr. 61.

hun eventuele komst. Gevaarlijke anarchisten waren ‘in den regel goed gekleed, en ruim van middelen voorzien’ en ‘met geen mogelijkheid van andere reizigers aan de grensstations te onderscheiden’. Naast inlichtingen over de komst van anarchisten wilde hij ook dat mensen alleen het land in konden komen met een ‘in optima forma opgemaakt document’ voorzien van een foto.¹⁵⁸ Het paspoortstelsel moest kort gezegd strikter gehanteerd worden.

Een jaar later werd bij een nieuwe vermeende internationale samenzwering zichtbaar dat ondanks de voorzorgsmaatregelen en het verscherpte toezicht, vertraging in communicatie alle goede bedoelingen ongedaan konden maken. Op de maandagavond van 24 juni 1901 spraken drie Italianen met elkaar in een New Yorks bierhuis over een reis die ze wilden maken naar Europa, in het bijzonder naar Italië. Volgens de man die dit gesprek had afgeluisterd en daarvan verslag uitbracht bij de Italiaanse consul was deze reis ‘vermoedelijk met misdadige oogmerken’ – gebaseerd op uitspraken over de Italiaanse koning en de Oostenrijkse keizer. Hij uitte het vermoeden van een complot, waarbij een van de mannen, ‘Peter’, via Hamburg, Wenen en Triest zou reizen om de rest vervolgens in Milaan te ontmoeten.¹⁵⁹ Ook in de Nederlandse havensteden werden de signaleringen verspreid. In verband met de veiligheid van koningin Wilhelmina moesten alle verdachte bewegingen gemeld worden aan de minister van Justitie en de burgemeesters van Apeldoorn, Baarn en Soest.

In plaats van de oorspronkelijke plannen kwamen drie mannen begin augustus aan in Hoek van Holland.¹⁶⁰ Ze benaderden de dienstdoende rijksveldwachter om de juiste trein naar Wenen te vinden. Doordat de signaleringen nog niet waren aangekomen, wees hij hun netjes het juiste spoor. Achteraf kwamen twee van de drie personen overeen met de beschrijvingen, alleen de apart reizende Peter ontbrak.¹⁶¹ Enkele dagen later werd hij echter wel gezien, toen hij op het traject Utrecht naar Den Haag met een vriend sprak over de beveiliging van Wilhelmina.¹⁶² Er werd verder weinig meer van vernomen, totdat vermoedelijk hij in Zuid-Nederland werd gesignaleerd met een dolk en een geladen revolver. Een geheim agent ving

¹⁵⁸ Brief Serraris aan minister van Justitie, 31 aug. 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6644, nr. 36128.

¹⁵⁹ Brief minister van Justitie aan Nederlandse procureurs-generaal, 3 aug. 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6504, nr. 8.

¹⁶⁰ Telegram burgemeester Van de Kastele van 's Gravenzande aan minister van Justitie, 8 aug. 1901; brief minister van Justitie aan Nederlandse procureurs-generaal, 8 aug. 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6504, nr. 15 en nr. 16.

¹⁶¹ Brief aan procureur-generaal Den Haag, 8 aug. 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6504, nr. 42.

¹⁶² Brief secretaris-generaal van Justitie, 12 aug. 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6504, nr. 33.

woorden op als ‘Den Haag’, ‘Apeldoorn’ en ‘Loo’.¹⁶³ Vanaf dat moment kreeg hij permanente surveillance, maar tot een daadwerkelijk gevaar leidde hij niet.

Zonder dat het tot een aanslag heeft geleid, hield het groepje Italianen de Europese politiediensten even goed bezig. Achteraf kreeg Nederland een bedankje van Scotland Yard voor het toezicht op en de communicatie rond de ‘*three anarchist suspects from America, en route to Vienna*’.¹⁶⁴ Tevens bevestigde het voor de diensten het beeld van de Zwarte Internationale: drie mannen spraken in New York en vervolgens reisden er al zes door Europa, continue in verband gebracht met aanslagen op Europese vorsten. Anarchistische complotten doken in deze jaren overal op, maar ook daadwerkelijke Koningsmoorden leken overal plaats te kunnen vinden.

Signalementen van gevaarlijke vreemdelingen

In deze periode waarin de Europese veiligheidsdiensten overuren draaiden en anarchistische complotten en Koningsmoorden overal voor leken te komen, waren er twee evenementen waarbij zeer streng toezicht nodig was op vreemdelingen en gevaarlijke landgenoten. Rond het huwelijk van Wilhelmina met Hendrik, begin 1901, kwamen vanwege de aanwezigheid van buitenlandse vorsten, waaronder Russische grootvorsten, chercheurs uit Sint-Petersburg en Brussel over.¹⁶⁵ Het zou onacceptabel zijn wanneer een buitenlands staatshoofd door Nederlandse onoplettendheid om het leven zou komen. Een ruim half jaar later was ook de sfeer rond Prinsjesdag meer gespannen dan normaal. Een verhoogde activiteit van Nederlandse anarchisten, bovenstaande complotten en de moord op McKinley – waardoor ‘te voorzien’ was dat ‘meerdere anarchisten, thans in Noord-Amerika verblijvende’ naar Europa zouden gaan – zorgden hiervoor.¹⁶⁶ Zeker van vreemde zijde was de dreiging groter dan gewoonlijk.¹⁶⁷ Ook van hogerhand werd hiervoor gewaarschuwd: de dominee van Delfshaven kreeg van God de boodschap dat het leven van de Koningin in gevaar was. Hoofdcommissaris

¹⁶³ Brief minister van Justitie aan Nederlandse procureurs-generaal, 28 sep. 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6504, nr. 85.

¹⁶⁴ Brief *Criminal Investigation Department, New Scotland Yard* aan minister van Justitie, 13 aug. 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6504, nr. 3514.

¹⁶⁵ Brief minister van Justitie aan procureur-generaal Den Haag, 29 jan. 1901; Brief minister van Buitenlandse Zaken aan Justitie, 2 feb 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6502, nr. 12 en 30.

¹⁶⁶ Brief minister van Justitie aan Nederlandse procureurs-generaal, 10 sep. 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6504, nr. 11.

¹⁶⁷ Brief minister van Justitie aan Nederlandse procureurs-generaal, 12 sep. 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6504, nr. 20.

van Rotterdam Voormolen deed het af als godsdiensthallucinatie.¹⁶⁸ Minder hallucinogeen was de hulp uit Frankrijk die werd ingeroepen. Informatie over verdachte personen zou direct met de grenspolitie gedeeld worden.

Bovenstaande ad hoc maatregelen ter bescherming van het vorstenhuis konden gerust genomen worden, maar constitutionele- of publieke censuurmaatregelen bleven uit den boze. Desondanks deed Cort van der Linden een voorstel om het strafbaar stellen van opruiing uit te breiden, want ‘tegenover de meest gevaarlijke opruiing, die strekt tot omverwerping der bestaande maatschappelijke rechtsorde, is het gezag thans niet zelden machteloos’. Ook wilde hij de vrijheid van meningsuiting inperken door het bekritisieren van overheidsorganen strafbaar te stellen.¹⁶⁹ Dit vond echter geen doorgang. Wel werden in navolging van de conferentie van Rome communicatieve en politionele wijzigingen doorgevoerd, vooral bedoeld om gevaarlijke vreemdelingen te surveilleren en te registreren.

Direct na Rome werd het ministerie van Justitie een nieuwe vaste actor in het dispositief. Eerder werd hij ook vaak bij het dispositief betrokken, maar was er een *bottom-up* benadering van het anarchisme: de minister werd pas ingelicht door regionale procureurs als er een opsporingsrelevantie was. De communicatie verliep vanuit de lokale autoriteiten, zoals Voormolen, Serraris of de marechaussee in grensplaatsen. Volgens de administratieve afspraken moest Nederland nu echter een centrale politieautoriteit instellen. Omdat Nederland geen overkoepelende politiedienst kende werd er voor gekozen het ministerie van Justitie in te stellen als centraal communicatieorgaan voor buitenlandse diensten, waardoor er een *top-down* benadering tot stand kwam. Deze communicatie had vooral te maken met het maandelijks verslag uitbrengen aan andere landen over de situatie van het anarchisme alhier. Buurlanden deelden zo ook mee welke personen (inclusief signalementen en *portrait parle*) in welke richtingen waren uitgeleid. Bij deze personen bestond een verhoogde kans dat ze door Europa zouden zwerven, omdat ze geen vaste verblijfplaats hadden. Met de internationale communicatie naast het delen van deze rapporten werd bovendien het ministerie van Buitenlandse Zaken toegevoegd als actor: het dispositief bleef zich uitbreiden.

Om de rapporten richting het buitenland op te kunnen stellen, verlangde de minister aan het begin van iedere maand lokale berichten over anarchistische (en Italiaanse) woelingen

¹⁶⁸ Brief dominee Gratema aan de Koningin en telegram Voormolen aan minister van Justitie, 15 sep. 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6504.

¹⁶⁹ ‘Binnenland’, *Algemeen Handelsblad*, 2 okt. 1900, uit: De Graaf, ‘Van ‘helsche machines’ en Russische provocateurs’, 330.

en uitleidingen.¹⁷⁰ Via de procureurs van Rotterdam, Den Haag, Amsterdam, Arnhem en 's Hertogenbosch kwamen de verslagen bij de minister terecht. Dreigingsrapportages voltrokken zich zo elke maand, zeker tot aan 1914, op lokaal, regionaal, nationaal én internationaal niveau. Er viel over het algemeen echter weinig te melden. Vanuit Nederland werd ondanks de bovenstaande voorbeelden van verdachte vreemdelingen, vrijwel niemand uitgeleid en er waren weinig meldingen van gevaarlijke vreemdelingen die ons land wilden binnenkomen. Dus of het toezicht was beneden peil waardoor ze niet opgemerkt werden, of, en dat is aannemelijker, er kwamen nauwelijks anarchisten deze kant op. Voor het geval vreemde anarchisten wel naar Nederland kwamen, werden bovendien nieuwe maatregelen genomen rond het signaleren en volgen van deze personen.

Naast de rapporten over anarchistische ontwikkelingen werd er tweemaal, door Duitsland en Engeland, verzocht om inlichtingen over de aard en omvang van de gehele Nederlandse anarchistische beweging. Uit de verslagen uit het hele land bleek dat in 1901 de anarchistische beweging weinig voorstelde. Zo was de gehele Haarlemse beweging uit elkaar gevallen toen de voortrekkers naar Amsterdam verhuisden en bestond de Friese groep uit een 'tiental op de onderste trede van de maatschappelijke ladder staande personen'.¹⁷¹ Het zwaartepunt van de beweging lag in Amsterdam. Door een verslag over de beweging aldaar, in 1902 met Engelse autoriteiten gedeeld, is precies bekend hoe omvangrijk de groep Nederlandse anarchisten in de stad was: van 177 personen moest het 'worden aangenomen dat zij zijn anarchisten of vrije socialisten' terwijl bij nog eens 113 personen het vermoeden bestond. Een tiental personen werden aangemerkt als 'leider' en Domela's naam prijkte bovenaan de lijst als 'grootleider' – waarschijnlijk door zijn internationale contacten.¹⁷² Ondanks deze grote groep uitte het anarchisme zich voornamelijk in het lezen van weekbladen en het houden van vergaderingen.¹⁷³ Veel angst hoefde er niet tegen te bestaan, men werd in de ogen van de veiligheidsdiensten pas voornamelijk gevaarlijk bij contacten met vreemde anarchisten.

Daardoor nam het toezicht op deze vreemdelingen een vogelvlucht na de conferentie. Er werden door Voormolen op verzoek van de minister signalementenboekjes van anarchisten

¹⁷⁰ Brief minister van Justitie aan procureurs-generaal in Den Haag, Amsterdam, Leeuwarden, Arnhem en 's Hertogenbosch, 26 jan. 1899, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6464.

¹⁷¹ Vgl. brieven aan minister van Justitie van de procureurs van Haarlem, Utrecht, Almelo, Enschede, Assen, Groningen, Leeuwarden en Heerenveen, 25 jan. 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6501.

¹⁷² 'Staat A houdende opgave van personen waarvan het bepaald moet worden aangegeven dat zij zijn anarchisten of vrije socialisten' en 'staat B houdende opgave van personen waarvan de politie op goede gronden vermoedt dat zij tot de partij der vrije socialisten of anarchisten behoren', 26 feb. 1902, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6506, nr. III a, 1389/02.

¹⁷³ Brief procureur Groningen aan minister van Justitie, 25 jan. 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr.6501.

vervaardigd en verspreid, om verdachte vreemdelingen sneller te herkennen en eventueel tegen te houden of uit te leiden. Deze signalementen namen alleen nog maar toe nadat er vanaf 1901 ook bertillonage tegen ‘verdachten van ernstige misdrijven’ kon worden gebruikt. Uiteraard hadden de boekjes zonder enige ruchtbaarheid ingevoerd moeten worden, maar de plannen lekten uit en werden gepubliceerd in de *Nieuwe Rotterdamse Courant*. De krant werd verzocht om dergelijke berichten in het vervolg niet meer te plaatsen en verslaggevers kregen geen toegang meer tot de rechercheafdeling van de Rotterdamse politie.¹⁷⁴ Voor de vervaardiging van de boekjes waren maar liefst 12.000 afdrucken van foto’s nodig. De signalementenfoto’s waren afkomstig uit de eigen Rotterdamse collectie, van het korps Amsterdam en van buitenlandse diensten. Vervolgens moesten de boekjes verspreid worden onder politiecommissarissen, chefs van de recherche, maar ook onder de vreemdelingendienst en rivierpolitie.¹⁷⁵ Met andere woorden, bij alle plekken waar men het land in kon komen moesten anarchistenportretten bekend zijn. Eerder werden foto’s ook wel gehanteerd, maar met cartotheken en fotoalbums gebeurde dat op een stuk minder handzame wijze. Bij contact met vreemdelingen waren ze immers niet raadpleegbaar.

Mede door dit betere toezicht en de internationale gebeurtenissen en vermeende complotten en dreigingen begonnen politiediensten in de vroege 20^e eeuw harder op te treden tegen vreemdelingen. Dit leidde tot (waarschijnlijk sociaaldemocratische) protesten in de Tweede Kamer tegen het ‘te krasse en te voorbarige optreden der politie tegen vreemdelingen’, zo meldde de minister van Justitie bij de bespreking van de jaarbegroting. Het begon er volgens het protest alle schijn van te krijgen dat het ongeacht de wetgeving, die uitsluiting op basis van overtuigingen niet toestond, vreemdelingen wel erg lastig werd gemaakt als ze voor anarchist gehouden werden. Volgens de minister maakten de daden van anarchisten het voor politie noodzakelijk om de grootste waakzaamheid in acht te nemen. Als er dan een keer een vreemdeling ten onrechte werd gehinderd was dat spijtig, maar ‘een onvermijdelijk gevolg van de euvels der anarchisten’. Ook gingen er stemmen op voor nog striktere maatregelen tegen (verdachte) vreemdelingen.¹⁷⁶ Sociaaldemocraat Van der Kol wees er echter op dat zowel politie als politici zich moesten blijven afvragen of de ‘goede tradities van ons land, dat te allen tijde voor vervolgd van allerlei religieuze of politieke meening een toevluchtsoord bood, in al te groote gediensdigheid der internationale praktijk’

¹⁷⁴ Brief Voormolen aan minister van Justitie, 26 jan. 1899, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6494, nr. 3.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ HTK 1900-1901, Staatsbegroting voor het dienstjaar 1901 (Justitie) 2.IV.13 Bijlage A, 7.

niet ten onder mocht gaan.¹⁷⁷ Daar werd echter verder niet op ingegaan door andere Kamerleden. Gezien de eerdere pogingen om het beeld van Nederland als vluchtland weg te nemen was er niet veel instemming met Van der Kol.

Rond de eeuwwisseling werd bovendien een vernieuwing van de politiekorpsen ingezet. Deze vernieuwingsdrang kwam voort uit binnenlandse discussies omtrent het politievraagstuk, maar ook de bestrijding van het gewelddadig anarchisme zou er een rol bij hebben gespeeld.¹⁷⁸ Om te kijken hoe dit het beste kon gebeuren stelde Cort van der Linden al vlak voor de conferentie van Rome een staatscommissie in. De commissie stond onder leiding van de Amsterdamse procureur Kist, die als afgevaardigde bij deze conferentie aanwezig was, samen met de hoofdcommissarissen van Amsterdam (Franken), Den Haag (Van Schermbeek) en Rotterdam (Voormolen). De voorgestelde verbeteringen moesten uiteraard wel binnen het bestaande stelsel in te kapselen zijn. Het belangrijkste speerpunt was een centralisering van het gezag ofwel een ‘versterking van de rijkspolitiezorg’ met onder andere een uitbreiding van het aantal rijksveldwachters-rechercheurs. In deze voorstellen bleek de invloed van Rome. Een belangrijke motivatie voor bovenstaande veranderingen werd, zo was te lezen in het rapport, expliciet gevonden in ‘een dringende behoefte, zoo wel tegenover het buitenland, dat weten moet tot wien zich te wenden, waar het geldt het bekomen en geven van inlichtingen ten aanzien van anarchisten (...)’.¹⁷⁹ Met de aanstelling van Kist als zowel commissievoorzitter als afgevaardigde bij het congres, beiden eind 1898, gaf de minister aan dat hij de internationale anarchistische dreiging wilde aangrijpen om veranderingen in het politiebestedel door te voeren.

Echter waren vlak na de verschijning van het rapport-Kist nieuwe parlementaire verkiezingen. De nieuwe minister Loeff was minder welwillend op dit vlak en er werden nog geen concrete veranderingen doorgevoerd. Tot aan 1914 heeft geen kabinet zich meer gewaagd aan zulke grootschalige pogingen tot politiehervorming. Vanuit de inspecteurs en periodieken zelf bleef echter vraag bestaan naar vernieuwingen en modernisering. De vernieuwing zou van onderop en uit de praktijk moeten komen.¹⁸⁰ Dit kwam gedeeltelijk voort uit een nieuwe manier van denken: criminaliteit was in de ogen van verschillende hoofdcommissarissen niet langer persoonsgebonden, maar een maatschappelijk fenomeen. Maatschappelijke onrusten als rond het socialisme en anarchisme sloten op die visie aan.¹⁸¹

¹⁷⁷ HTK 1900-1901, 83^e vergadering, 10 mei 1901, vel 456, 1755-1756.

¹⁷⁸ Fijnaut, *Een staatsinstelling in de maalstroom*, 211-212.

¹⁷⁹ Idem, 334.

¹⁸⁰ Idem, 338, 354; Meershoek, *De gemeentepolitie in een veranderende samenleving*, 121-123.

¹⁸¹ Smeets, *Marius van Houten*, 31-32.

De bovenstaande groei van het rechercheonderzoek, inclusief de verspreiding van signalementen waren hier mede een gevolg van.

Gesteggel over geheime, internationale protocollen

Niet alleen in Nederland, maar ook op internationaal gebied doken overal steeds meer geruchten op van anarchistische complotten. De Zwarte Internationale leek op dit moment een hoogtepunt te bereiken; niet zozeer op het gebied van maatregelen, maar vooral op het gebied van berichten over samenzweringen. Veiligheidsdiensten in heel Europa waren in de ban van de anarchistische dreiging. Voorbeelden van hoe deze Internationale vormgegeven kon worden waren te over. Zo was volgens de Italiaanse gezant in Frankrijk Parijs het internationale hoofdkwartier van de Italiaanse (en dus gewelddadige) anarchisten. Door een gebrek aan geld was de beweging echter onmachtig om 'reizen te ondernemen en aan hun plannen voor moordaanslagen op vorsten gehoor' te geven. Toen in Parijs bij een diefstal 300.000 francs was buitgemaakt, gingen de beschuldigingen gelijk uit naar deze beweging. De politie vermoedde dat de Italiaanse anarchisten met dit geld nieuwe aanslagen wilden plegen. En inderdaad vertrok het 'hoofd van de anarchisten' kort na de diefstal naar de Verenigde Staten, waar hij de moord op koning Umberto wilde organiseren. Enige tijd later waren anarchisten uit zijn omgeving in Amerika richting Monza gereisd, waar de koning werd vermoord.¹⁸² Dit voorbeeld bevestigde voor de diensten dat het gevaarlijke anarchisme nog overal verenigd was in een groot internationaal samenzwerend netwerk.

Daarom gingen er stemmen op vanuit het conservatieve Rusland, Duitsland en Oostenrijk-Hongarije om de vrijblijvende afspraken van Rome verder te concretiseren. Tegelijkertijd hadden deze landen, doordat ze de nadruk legden op wetgevende veranderingen, weinig oog voor hetgeen wel was doorgevoerd. Na de moord op de Italiaanse Koning wilde de Russische gezant in Nederland met het oog op het gevaar dat 'van de zijde der anarchisten dreigt' wel eens weten in hoeverre Nederland de resoluties van Rome wilde aannemen.¹⁸³ In het antwoord werden de al gedane maatregelen bevestigd. Alleen op het gebied van uitlevering stelde de minister zich behoudend op. Men kon niet zoals in andere landen worden uitgeleid door anarchistische handelingen of ideeën, maar bijvoorbeeld wel na

¹⁸² Brief van de Nederlandse gezant te Parijs aan minister van Buitenlandse Zaken, betreffende 'moordaanslagen door anarchisten', 6 aug. 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6644, nr. 664/335.

¹⁸³ Brief minister van Buitenlandse Zaken aan Justitie, 7 sep. 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6493, nr. 11.

een aanslag op een staatshoofd of lid van het Koninklijk Huis. Er waren dus daden in plaats van ideeën nodig voor uitlevering. Verder waren er zoals gezegd ‘geene termen met het oog op het van wege de anarchisten dreigende gevaar verandering in de wetgeving aan te brengen’.¹⁸⁴ De reeds bestaande wetgeving was toereikend genoeg.

Om wel tot de legislatieve maatregelen te komen nam Rusland het initiatief voor een ‘*Secret Protocol for the International War on Anarchism*’ waarmee de deelnemende landen zouden worden verplicht om de afspraken van de Conferentie na te komen.¹⁸⁵ En ondanks dat de administratieve maatregelen al werkzaam waren, deed Nederlandse medewerking lang op zich wachten. Ruim een jaar na het verschijnen van de nota vroegen Duitsland en Rusland of de regering officieel met de maatregelen instemde, omdat enige reactie tot dan toe was uitgebleven.¹⁸⁶ Toen in 1902 het ontwerpprotocol werd rondgestuurd leek de nieuwe minister van Justitie, de gematigd conservatieve katholiek Johannes Loeff, weinig intentie te hebben om zich actief met de strijd tegen het anarchisme te bemoeien. In eerste instantie reageerde ook hij helemaal niet, waardoor hem begin 1904 (!) een herinnering werd gestuurd door de minister van Buitenlandse Zaken, baron van Lynden.¹⁸⁷ De Russische en Duitse gezanten vroegen er een maand later ook weer naar. Toen een reactie uitbleef gingen meerdere landen vast over op de ondertekening van het protocol, en begon de baron geïrriteerd te raken door het uitblijven van een antwoord op zijn brieven.¹⁸⁸ De baron stond in direct contact met de gezanten en werd aangesproken op het uitblijven van een antwoord; zijn irritatie is dus te begrijpen. Het uitblijven van een antwoord van Loeff is moeilijker te verklaren. Het meest voor de hand liggende was een gebrek aan prioriteit: na Rome waren de maatregelen die men wilde nemen al genomen en verder was de minister voornamelijk bezig met het nemen van voorbereidingsmaatregelen voor de invoering van kinderpwettens. Ook hield hij zich begin 20^e eeuw bezig met stakings- en zedelijkheidswetgeving.¹⁸⁹ De noodzaak om te antwoorden op vragen naar maatregelen die al waren genomen verdween daarmee naar de achtergrond.

Het in de zomer eindelijk gegeven antwoord was dan ook in geen enkel opzicht verrassend en paste in de lijn van de afgelopen decennia: aan de ene kant was er geen reden om toe te treden tot het protocol omdat er al aan de maatregelen werd meegewerkt. Dit

¹⁸⁴ Staatsblad 1875, no. 66; Ministeriële nota over de resoluties van de Conferentie van Rome, 16 okt. 1900, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6493.

¹⁸⁵ Zuckerman, *The Tsarist Secret Police Abroad*, 62-63.

¹⁸⁶ Brief minister van Buitenlandse Zaken aan Justitie, 9 dec. 1901, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6493, nr. 9.

¹⁸⁷ Brief minister van Buitenlandse Zaken aan Justitie, 12 jan. 1904, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6516, nr. 9.

¹⁸⁸ Brieven minister van Buitenlandse Zaken aan Justitie, 29 jan. en 23 mrt. 1904, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6516, nr. 4 en 9 juni 1904, nr. 7.

¹⁸⁹ Zie biografisch woordenboek op <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/loeff> [geraadpleegt op 5 sep. 2013].

argument maakte ook dat er geen reden om niet toe te treden, zolang ‘daardoor hier te lande geen nieuwe toestand in het leven werd geroepen’.¹⁹⁰ Het was niet duidelijk waarom het vier jaar duurde om te antwoorden, maar omdat het concretiseren van legislatieve maatregelen juist de Russische insteek was, kon met het protocol niet worden ingestemd. Daarmee stond de Nederlandse regering niet alleen.

Met dit protocol ontstond een tweedeling tussen conservatieve en liberale staten zoals het eerder na het Congres van Wenen van 1815 bestond.¹⁹¹ Het waren Rusland, Duitsland en Oostenrijk-Hongarije die als katalysator voor een sterke internationale anti-anarchistische samenwerking optraden. Een protocol dat zo concreet was en landen verplichtte tot wetwijzigingen en bindende veranderingen kon echter ook geen doorgang vinden in meer liberale landen als Groot-Brittannië, de Verenigde Staten, Frankrijk en Italië – initiatiefnemer van de eerdere conferentie.¹⁹² In West-Europa bleven de anti-anarchistische maatregelen hierdoor een redelijk vrijblijvend karakter hebben, hoewel de samenwerking en met name de communicatie en informatiedeling een stuk verbeterd waren. Men wilde graag samenwerken, maar niet als dat betekende dat internationale verdragen en nationale constitutie zou gaan beïnvloeden.

Tussenconclusie: samenwerking tegen de samenzwering

Na de steeds verdere ontwikkeling van het veiligheidsdispositief van de Zwarte Internationale in de afgelopen periodes, kwam dit in Nederland pas na de conferentie van Rome van eind 1898 tot volledig wasdom. Net als in heel Europa kwamen in Nederland vele berichten binnen van samenzweringen tegen het Koningshuis en verdachte Italiaans sprekende mannen die bewapend door het land en over de grenzen reisden, op zoek naar een slecht beschermde Vorst(in). Hoewel er inderdaad concrete dreigingen waren – ook de Nederlandse anarchistische beweging begon zich te onderscheiden en leek te radicaliseren – werden deze vele male overstegen door het ontstane dreigingsbeeld. De anarchistische complotten waren overall, in Europa én in Nederland. De ministeries van Justitie en Buitenlandse Zaken werden zo betrokken in de strijd tegen het anarchisme.

¹⁹⁰ Brief minister van Justitie aan Buitenlandse Zaken, 14 juni 1904, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6516, nr. 49.

¹⁹¹ Vgl. A. Zamoyski, *Rites of Peace: The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna* (Londen 2007).

¹⁹² Coolsaet, *De mythe Al-Qaeda*, 37-38.

Na de internationale anti-anarchistische conferentie werden ook hier verschillende maatregelen genomen, voornamelijk omtrent het (internationaal) communiceren, surveilleren en registreren van verdachte en gevaarlijke vreemdelingen. Het ministerie van Justitie werd de centrale politieautoriteit, maandelijks volgden nieuwe rapporten over de anarchistische ontwikkelingen en uitleidingen, en met nieuwe uitgebreide signalementenboekjes moesten de vreemdelingen sneller opgemerkt worden. Vreemdelingen werden steeds vaker met het anarchisme verbonden en het kreeg bovendien de schijn dat personen om politieke overtuiging het land uitgezet konden worden. Hoewel de noodzaak voor dergelijke maatregelen na de conferentie duidelijk was bij de beleidsmakers, moesten deze niks hebben van constitutionele veranderingen. Alle maatregelen werden genomen binnen de bestaande wetgeving. Veranderingen om de veiligheidsdreiging tegen te gaan vonden voornamelijk plaats binnen het politiebestedel.

Al deze maatregelen waren voor sommige conservatieve landen niet voldoende. Zij wilden de afspraken van Rome bindend maken in een anti-anarchistisch protocol. Dit kon echter niet op (internationale) goedkeuring rekenen. Maar dat het al ter sprake kwam en dat in de eerste plaats de internationale anti-anarchistische conferentie gehouden was, bevestigde wel dat er intussen genoeg draagvlak bestond om op internationaal niveau maatregelen tegen de Zwarte Internationale te nemen. Het dreigingsbeeld had aan invloed gewonnen, zeker doordat het gepaard ging met een nieuwe golf van anarchistische aanslagen.

Ook in de komende periode zou het beeld van een wereldwijde samenzwerende groep van ontelbare anarchisten stand houden. De internationale samenwerking verbeterde verder, gevaarlijke anarchisten konden overal worden opgepakt en uitgeleid, de Nederlandse anarchistische beweging begon ook in het buitenland bekend te raken. Desondanks zou Nederland haar eigen weg van weinig ruchtbaarheid en politieke tolerantie blijven volgen om de orde en rust te blijven bewaren.

HOOFDSTUK 5

De complotten nog niet voorbij: van gevaar uit eigen land tot *unendliche Anarchisten*: 1902 – 1908

Het breed uitgedragen beeld van mondiale anarchistische samenzweringen bleef gehandhaafd nadat het hoogtepunt van de Koningsmoorden achter de rug was. Dit laatste betekende niet dat het rustig werd: de premier van Bulgarije werd in 1907 vermoord en een ‘samenzwering’ tegen tsaar Nicolaas II werd verijdeld. De technieken van geweld die de anarchisten hanteerden, verspreidden zich bovendien wereldwijd, zoals bleek toen in Guatemala dynamiet naar de president geworpen werd. Bovendien werd door een onbekend persoon in Nederland een moordpoging gedaan op minister van Justitie Loeff. De enkele schoten die op hem gelost werden, misten echter doel en ‘goddank’ hield hij er geen verwondingen aan over. Hoewel hij direct aan de Koningin schreef dat hij ongedeerd was en de dader ‘thans in verzekerde bewaring’ werd gesteld, werd niet duidelijk gemaakt wie de dader was.¹⁹³ Gezien het vrijwel geweldloze verleden van de daad kan dit voor Nederland gezien worden als een dieptepunt. In zijn briefje aan de Koningin gaf de minister een beknopte beschrijving van de gebeurtenis, maar meer openlijke aandacht werd er niet aan gegeven. Ondanks dat de dader of zijn motief niet bekend waren, sloot de aanslag echter wel aan in een periode waarin de anarchistische dreiging uit eigen land en de sociale onrusten toe waren genomen.

De beide ontwikkelingen werden zichtbaar in de algemene werkstakingen van 1903 en een toename van berichtgeving van gewapende Nederlandse anarchisten van de daad –

¹⁹³ Brief minister van Justitie aan de Koningin, 17 feb. 1907, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6531, nr. 49.

hoewel in beide gevallen nog steeds anarchisme en socialisme door elkaar gebruikt werden. Dit betekende echter niet direct dat er ook daadwerkelijk dreigende gebeurtenissen waren; grotendeels fictieve verhalen uit kranten hielden de veiligheidsdiensten net zozeer bezig. Hier zal in dit hoofdstuk als eerste de aandacht naar uitgaan. Daarnaast begon Domela Nieuwenhuis in het buitenland een steeds beruchter anarchist te worden en zal te zien zijn hoe hij daar werd beschouwd als onderdeel van de Zwarte Internationale.

Tot slot gaat de aandacht uit naar een nieuwe anarchistische Internationale die aan het einde van deze periode in Amsterdam plaatsvond als opvolger van het congres van 1881. Op dit historisch congres deden bekende en beruchte anarchisten afstand van het terroristisch geweld om in het syndicalisme een nieuwe strategie te vinden. De internationale veiligheidsdiensten werden hier uiteraard goed bezig gehouden. Toch wist Nederland ondanks de maatregelen van Rome een eigen benadering vast te houden tegenover het congres specifiek en de vreemde anarchisten in het algemeen. Deze benadering werd gekenmerkt door het weerhouden van ruchtbaarheid, maar ook door gastvrijheid en tolerantie. Tot slot vonden er wederom nieuwe ontwikkelingen in de opsporingstechnieken plaats.

Nationale onrusten: spoorwegstaking en schietende anarchisten

De aanslag op de minister was tekenend voor de toegenomen sociale onrusten en anarchistische dreiging in eigen land. In de eerste plaats kwamen de sociale onrusten tot uiting bij het uitbreken van de spoorwegstakingen van 1903. De stakingen gingen gepaard met enig geweld: met een ijzeren balk werd geprobeerd om een trein te doen ontsporen en een niet luisterende jongen werd naast het spoor door een gespannen schildwacht doodgeschoten.¹⁹⁴ Desondanks gingen de stakingen niet gepaard met een revolutionaire boodschap. De stakers wilden betere sociale (werk)omstandigheden en geen maatschappelijke omwenteling. Nadat er vanuit de regering ‘worgwetten’ werden doorgevoerd en het risico op baanverlies en gevangenisstraf te groot werd, kwam de staking dan ook vrij snel ten einde, hoewel de dreiging van nieuwe stakingen ook in de periode daarna aanwezig bleef.¹⁹⁵ Het *framen* van deze staking gebeurde op twee verschillende niveaus op verschillende manieren.

¹⁹⁴ Telegrammen Voormolen en Serraris aan minister van Justitie, 9 en 16 apr. 1903, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6511, nr. 78 en 79.

¹⁹⁵ Door socialisten werden de wetten van Kuiper dwang- of worgwetten genoemd. De wetten maakten het staken voor ambtenaren strafbaar en stelden een speciale Staatscommissie en spoorwegbrigade in.

Voor politie en justitie was de staking een socialistische aangelegenheid. Het Nederlands anarchisme was en bleef een zaak van individuen die nooit voldoende aanhang konden bereiken om zo'n staking op te zetten. Dit werd bevestigd doordat Domela Nieuwenhuis zich niet liet zien bij stakingsbijeenkomsten (maar wel bij het radicalere 'Comité van Verweer', van waaruit hij mensen vroeg om zich niets aan te trekken van de nieuwe wetten), maar sociaaldemocraat Troelstra wel. Het pochen van socialisten in Domela's woonplaats Hilversum over het bezit van 1500 vuurwapens; een dreigbrief aan de minister van Justitie van een 'geheimen bom anarchist'; of een aankondiging uit Amerika van 'snode daden' veranderden daar niets aan: de staking was voor politie en justitie geen anarchistische uitspatting en had niks te maken met de propaganda van de daad.¹⁹⁶

Op parlementair niveau dacht men daar anders over. De meeste Kamerleden noemden en benadrukten de anarchistische dreiging die van de staking uitging. In de ogen van eerste minister Kuiper stond het Amsterdamse anarchisme dan ook 'elk oogenblik gereed' om de publieke orde 'op gansch ongewenschte wijze te verstoren'. De SDAP was het hier niet mee eens en wilde dat de staking neergezet werd als socialistisch. Wanneer het erop was gericht om de kapitalistische maatschappij 'met een forse ruk' omver te werpen zodat een ordeloze maatschappij opgebouwd kon worden was deze anarchistisch te noemen, zo stelde Kamerlid Schaper, maar de drijfveren achter de staking waren veel meer gericht op de wens om lotsverbetering. Als men dit al anarchistisch noemde, dan 'zou men van iemand, die met eenige anarchisten aan tafel zat, ook wel kunnen zeggen, dat hij aan een anarchistischen maaltijd heeft deelgenomen!'¹⁹⁷ De overige Kamerleden gebruikten de term anarchisme echter ook om het dreigende karakter te benadrukken en niet zozeer vanwege de feitelijke gebeurtenissen. Voor de zekerheid kreeg Kuiper wel twee agenten in burger ter beveiliging.

Ten tweede speelde na – en mogelijk als gevolg van de afloop van – de staking berichten over gewelddadige anarchisten uit eigen land een rol in de oplaaierende dreiging. Aansluitend op Kuipers' opmerking over klaarstaande ordeverstoorders kwamen steeds vaker berichten binnen van dreigende anarchisten. *Het Vaderland* berichtte bijvoorbeeld van een gevaarlijke gebeurtenis in de bollenstreek in oktober 1904: een anarchistisch agitator hield redevoeringen in de straten van Amsterdam, waarbij grote volksoptochten ontstonden. Hij werd daarvoor opgepakt door de politie, maar wist al snel te ontsnappen om richting Den Haag af te reizen via 'de laatste stoomtram naar Leiden'. Toen de tram bij Lisse was, haalde de man een

¹⁹⁶ Anoniem schrijven aan minister van Justitie, 16 apr. 1903; brief minister van Justitie aan Voormolen, 17 apr. 1903; brief hoofdcommissaris Den Haag aan minister van Justitie, 10 mei 1903, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6511, nr. 106 en 241.

¹⁹⁷ HTK 1902-1903, 44^e vergadering, 3 apr. 1902, vel 276, 1046.

– naar later bleek – geladen revolver tevoorschijn. Op de vraag van de conducteur ‘wat of dat beteekenen moest’, gaf hij als antwoord:

“Wel, ik ben anarchist, en op reis naar Den Haag om Minister Kuyper voor zijn “kop” te schieten”. En waarom? vroeg den conducteur, – “omdat die kerel de mensche in armoede heeft gedompeld, door zijn stakingswetten – en ik zal niet missen ook, hoor”, verzekerde hij den trambeambte.¹⁹⁸

Het kwam zover niet en nadat de tram was stilgezet werd de man weer opgepakt door de politie. In werkelijkheid bleek dit voorval een contaminatie van verhalen te zijn: er was een man opgepakt in Amsterdam die had beweerd uit Frankrijk te zijn komen lopen om Kuyper te vermoorden; een andere man – de anarchist Van Gestel die eerder als staatsgevaarlijk uit België was gezet – was op weg van deze stad naar Den Haag om geld te lenen van een vriend nadat hij geen werk had kunnen vinden. Met een aanslag op Kuyper had hij niets te maken, hoewel hij onder invloed en als werktuig van anderen gevaarlijk kon zijn. Deze dreiging werd versterkt doordat hij Domela als vriend noemde. In de krant waren beide verhalen bij elkaar gekomen en aangedikt.¹⁹⁹ Hij werd uiteindelijk gearresteerd, niet vanwege zijn anarchistische dreiging, maar omdat hij ‘totaal zonder middelen van bestaan en zonder vaste woonplaats’ was.²⁰⁰

Het was jammer voor de regering dat zulke berichten in de kranten verschenen, want het voorkómen van het geven van aandacht en ruchtbaarheid aan anarchistische daden, gebeurtenissen en complotten bleef het speerpunt in de benadering van het fenomeen. Soms werd daar zelfs te ver in doorgeschoten. Voorafgaand aan een bezoek van Wilhelmina aan de noordelijke provincies kwam een briefje binnen waarop men dreigde haar ‘daar of elders te vermoorden’, om daarna verder te gaan met Kuyper, enzovoorts. Justitie wilde daarop bewust geen onderzoek instellen naar de afzender, om hem geen aandacht te geven. Ze vertrouwden erop dat de afzender ongevaarlijk was. Wel werden verdachte lieden extra goed in de gaten gehouden door rechercheurs.²⁰¹

¹⁹⁸ ‘Gemengd Nieuws’, *Het Vaderland*, 11 okt. 1904.

¹⁹⁹ Regeringstelegram officier van Justitie Haarlem aan minister van Justitie, 12 okt. 1904; brief procureur-generaal Amsterdam aan minister van Justitie, 31 okt 1904, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6518, nr. 57 en 194.

²⁰⁰ Brief procureur-generaal Amsterdam aan minister van Justitie, 19 okt. 1904, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6518, nr. 194.

²⁰¹ Brief procureur-generaal Leeuwarden aan minister van Justitie, 2 okt. 1905 en bijgevoegd anoniem schrijven aan ‘Mefrouw de Koningin’, 18 sep. 1905, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6522, nr. 27.

Dat ze erop konden vertrouwen dat anonieme bedreigingen in de praktijk ongevaarlijk waren zegt veel over de status van het Nederlands anarchisme. Ondanks enige radicalisering zoals we enkele jaren eerder zagen, en ondanks bovenstaande krantenberichten over rondreizende anarchisten, was er nog steeds weinig te duchten van de anarchisten. Het ging meer om mannen van het woord dan van de daad. Nog steeds werd het anarchisme uit eigen land door zowel de politiek als politie en justitie gelijkgeschakeld met het socialisme. Dat beiden over het algemeen als ongevaarlijk beschouwd werden, maar tegelijkertijd ook verbonden konden worden met de Zwarte Internationale, bleek maar weer tijdens een Amsterdams socialistencongres in 1904.

Hoewel er een socialistische en sociaaldemocratische insteek was, kwam de politie in opspraak door een vermeende samenwerking met de Russische *Ochrana* tijdens het congres. Dit tot grote woede van Troelstra. Niet zozeer vanwege surveillance van socialisten – daar was men intussen wel aan gewend – maar door de samenwerking met een ‘internationale spionnendienst’. Het was inmiddels een publiek geheim dat de dienst geregeld overging tot daden ‘die buiten de politiek vallen’ om de angst voor bommen levend te houden. De sociaaldemocratisch voorman schermde met documenten uit Sofia, waaruit bleek dat Russische agenten achter de moord op de Bulgaarse premier zaten en werkten op een wijze ‘die men juist verwacht van anarchisten van de daad’. Hij wilde dan ook zeker weten dat zo’n misdadige dienst niet in Nederland actief was.²⁰² Daar kon en wilde minister Loeff geen antwoord op geven. Er waren in ieder geval niet permanent Russische agenten in Nederland gestationeerd.²⁰³

De berichten over een samenwerking met de Russische dienst klopten echter wel. Politiebeampte Rattaëff was uit Sint-Petersburg gezonden om toezicht te houden op ‘socialisten en anarchisten (...) die natuurlijk ook voor de openbare orde hier te lande gevaar zouden kunnen opleveren’.²⁰⁴ De Nederlandse autoriteiten hadden hiervoor toestemming gegeven, omdat enkele van deze Russen bekend stonden als anarchisten van de daad. Het wantrouwen tegen hem was echter groot, zo bleek uit een overleg tussen de Amsterdamse procureur en hoofdcommissaris. Daarom werd een politie-inspecteur in dienst gesteld van de Rus, enerzijds om de afgevaardigden in de gaten te houden, anderzijds omdat niet kon worden uitgesloten dat Rattaëff een agent-provocateur was die de afgevaardigden zouden willen

²⁰² HTK 1904-1905, 36e vergadering, 20 dec. 1904, vel 219; de politie maakte inderdaad foto’s uit het blad *La Tribune Russe*, zie: brief procureur-generaal Amsterdam aan minister van Justitie, 18 aug. 1904, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6646, nr. 66.

²⁰³ Zuckerman, *The Tsarist Secret Police Abroad*, Appendix A.2, 226-227.

²⁰⁴ Idem, 106; HTK 1904-1905, 36e vergadering, 20 dec. 1904, vel 219.

uitlokken. Met het oog op de publieke rust moest dit tegengegaan worden en dus fungeerde de inspecteur als dubbelspion.²⁰⁵ De Rus moest zich houden aan de Nederlandse wetgeving, zonder de vrijheid van vreemdelingen te schenden of hinderen, er konden immers geen ‘minder aangename kwesties van politiebeleid’ in het leven geroepen worden. Verder moest voorkomen worden dat de politie zich bij het congres openlijk liet zien, want een ‘klein scherp conflict had misschien iets pikants gegeven aan een congres dat zoo weinig belangstelling wekte’.²⁰⁶ Op de achtergrond werden dus wel degelijk veiligheidsmaatregelen genomen, publiekelijk niet.

De tolerante houding van de politie hierbij werd, ondanks vermeende dreigingen, nog lang volgehouden. Ook toen drie jaar later de belangrijkste anarchistische theoretici in Amsterdam verzameld waren (zie hieronder). Vergeleken met andere landen kon in Nederland nog bijzonder veel, zo ondervond ook Domela Nieuwenhuis.

Domela Nieuwenhuis, de anarchistisch complotteur

Het hoogtepunt van de Zwarte Internationale lag dus in de eerste jaren van de twintigste eeuw. In veel landen was de angst en het dreigingsgevoel tegenover een paradoxale anarchistisch georganiseerde troepenmacht die met geplande aanslagen de gehele Westerse maatschappij wilden omverwerpen aanzienlijk. Wetenswaardigheden ‘omtrent dit gevaarlijk genus’ werden in (buitenlandse) kranten beschreven en vonden ook gretig aftrek bij de veiligheidsdiensten in heel Europa.

De Zwitserse krant *Zürcher Zeitung* zette de internationale samenzwering uiteen en stelde daarbij het mondiale gevaar centraal, want ‘*Anarchisten gibt es in der ganzen Welt. In romanische Ländern bedeutend mehr als bei uns. Beispielweise ist die Zahl der Socialdemokraten in Spanien mit 15.000 reichlich hoch bemessen. Die Zahl der Anarchisten geht dort jedoch in Unendliche.*’²⁰⁷ Dit werd bekrachtigd in onder andere de moord op de president van Bulgarije en mislukte aanslagen en verijdelde samenzweringen op de Russische eerste minister en tsaar en de Spaanse Koning. Ondanks de zogenaamd vele, vele gevaarlijke

²⁰⁵ Rapport van procureur-generaal Amsterdam over het politietoezicht tijdens het congres, aangeboden aan minister van Justitie, 26 aug. 1904, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6646, nr. 72.

²⁰⁶ Rapport van procureur-generaal Amsterdam over het politietoezicht tijdens het congres, aangeboden aan minister van Justitie, 26 aug. 1904, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6646, nr. 72.

²⁰⁷ ‘Anarchisten zijn er in de hele wereld, in Romaanse landen beduidend meer dan bij ons. Zo wordt het aantal sociaaldemocraten in Spanje ruim geschat op 15.000, maar reikt het aantal anarchisten er tot in de oneindigheid’, uit: H. Kessel, ‘Die Anarchisten’, *Die Zürcher Zeitung*, 10 juni 1905, gevonden in: NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6521, nr. 7695.

anarchisten in de ‘romantische’ landen lag het hart van deze internationale anarchistische beweging voornamelijk in New York en Londen (het ‘*Eldorado aller Verbrecher und Deserteure*’). Dit kwam doordat de concentratie politieke vluchtelingen daar het hoogst was. Vanuit dit hart werd het complot in stand gehouden: ‘*Von London aus werden vor allen Dingen alle verboten und geheimen Broschüren versandt und zwar werden dieselben dort in allen Sprachen gedruckt und über alle Grenzen geschmuggelt.*’²⁰⁸ Dit was ook relevant voor de Nederlandse regering – die ook af en toe werd aangesproken op brochures die in Amsterdam waren gedrukt. Verder lag er nog een dreiging in besloten, want waar in andere landen het aantal anarchisten tot in het oneindige zou lopen, was het gevaar in Nederland besloten in slechts een persoon: *auf dem Kontinent kommen für den Anarchismus Italien, Frankreich, die Niederlande (Domela Nieuwenhuis) und (...) die Schweiz in Frage*.²⁰⁹

Weer was het Domela Nieuwenhuis die als leider van de Nederlandse anarchisten werd neergezet. Zijn internationale contacten en reizen speelden daarbij ongetwijfeld een rol, en mogelijk ook zijn benoeming tot anarchistisch grootleider door Justitie. Door zijn uitlatingen mocht hij België al lange tijd officieel niet in en in Duitsland was hij in 1890 ook al uitgewezen. Sindsdien was hij al meerdere keren weer terug geweest in dat land, maar de verhoogde waakzaamheid tegenover rondreizende anarchisten, versterkt door de Conferentie van Rome, het verspreiden van een nieuw portret aan Duitse politiediensten en wellicht het noemen van zijn naam in het bovenstaande artikel, zorgden bij een nieuwe reis voor grote problemen. Zijn vriendschappen met bekende anarchisten als Kropotkin, Elisée Reclus, Jean Grave en Johann Most maakte zijn reputatie er ook niet minder op.

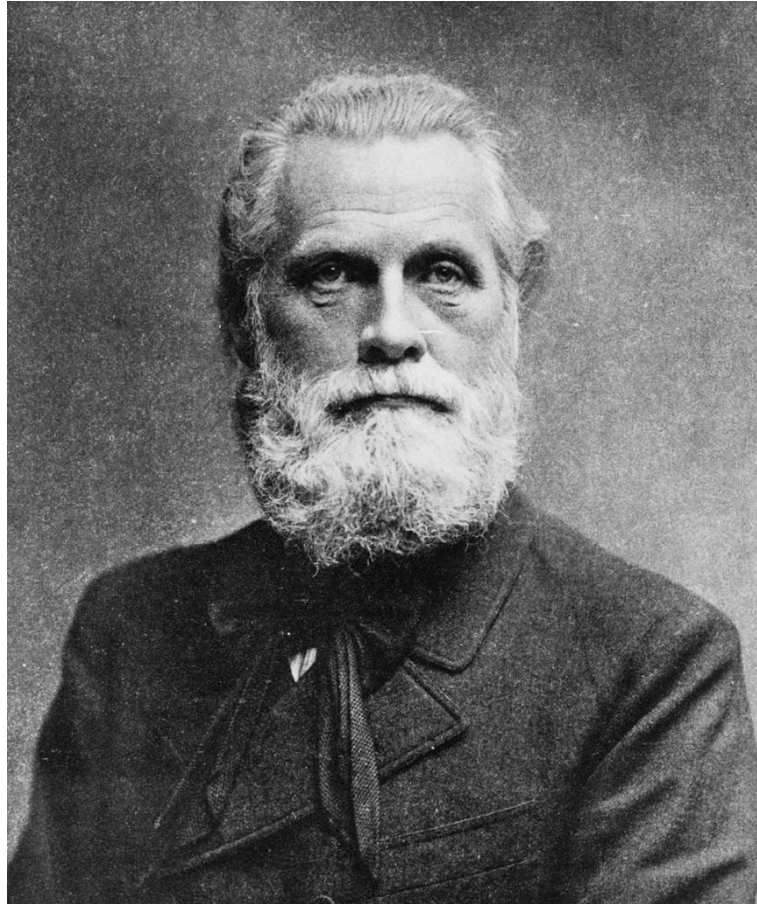
In het najaar van 1905 bezocht Domela een nieuw internationaal anarchistisch congres in Parijs, waar hij logeerde bij zijn vriend Alexander Cohen. Hij was ook een van de sprekers en hield een antimilitaristisch betoog. Door het pacifistische karakter werd dit congres door de politie scherp in de gaten gehouden. Na enkele dagen reisde Domela door richting Marburg. Tijdens de overstap in Keulen werd hij gearresteerd en door de hoofdcommissaris persoonlijk naar de gevangenis gebracht, waar hij twee weken bleef opgesloten. Het werd hem niet verteld wat hiertoe de directe aanleiding was. De officiële reden was dat het hem sinds 1890 zou zijn verboden Duits grondgebied te betreden.²¹⁰ Maar zoals zijn biograaf Jan Meyers

²⁰⁸ ‘Het Eldorado voor misdadigers en deserteurs’ (...) ‘Vanuit Londen werden verboden en geheime brochures verspreid, vertaalt en weggesmokkelt’, uit: *ibid.*

²⁰⁹ ‘Op het continent is het anarchisme vooral een kwestie in Italië, Frankrijk, Nederland (Domela Nieuwenhuis) en Zwitserland’, uit: *ibid.*

²¹⁰ Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, 347-351.

beargumenteerde, zou dit na een decennium verjaard moeten zijn.²¹¹ Zoals gezegd was hij sindsdien al meerdere keren zonder problemen naar het land gegaan en er leek ditmaal dan ook meer aan de hand te zijn.

Afb. 7: Portret van Ferdinand Domela Nieuwenhuis uit 1903, in Duitse ogen een gevaarlijk anarchist en antimilitarist. Foto uit: IISG, Collectie 'De Nederlandse arbeidersbeweging tot aan 1918', BG B1/639.

Domela wist dat hij internationaal bekend stond als gevaarlijk persoon. Enkele jaren eerder was een lijst verschenen van 200 personen die als 'anarchisten gebrandmerkt worden en deze lijst is zeer onvolledig'. Via het blad *Der Anarchist* kwam hij erachter dat hij de negende plek bezette, twaalf plekken hoger dan Reclus.²¹² Afgaand op verschillende biografieën over Domela zal deze hoge notering hem trots gemaakt hebben. Mogelijk was er bij zijn arrestatie nog wel meer aan de hand dan alleen zijn positie op de anarchistenlijst. Volgens Domela's autobiografie was hij blij dat er in zijn bagage 'eigenlijk toevallig, niets inzat wat mij of

²¹¹ Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, 350.

²¹² Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot anarchist*, 555.

anderen kon compromitteren'.²¹³ Het compromitterende kon daarbij slaan op zowel belastende teksten en brochures (meest aannemelijk), maar ook over 'helschere' zaken (kleine kans, omdat hij daar nooit mee in verband is gebracht; Domela stond te boek als agitator en niet als anarchist van de daad).

De aaneenschakeling van ervaringen en waarschuwingen rond zijn persoon maakt een andere verklaring voor zijn arrestatie ineens een stuk aannemelijker. Niet ver van Keulen vonden belangrijke militaire oefeningen plaats, de 'keizersmanoeuvres'. De nabijheid van Domela, die in Parijs nog antimilitaristische propaganda had gemaakt, zorgde voor zoveel zenuwen bij de autoriteiten dat voorzorgsmaatregelen nodig waren. Inderdaad moest de politie later toegeven dat zijn aanwezigheid en denkbeelden 'nopens maatschappij en Staat (...) in het oog der Duitse autoriteiten voor de openbare rust gevaarlijk deden schijnen'.²¹⁴ Zijn opsluiting kwam voort uit 'vrees en anders niet. Als machthebbers vreesachtig worden, dan zijn zij zeer schichtig en tot alles in staat'.²¹⁵

Na twee weken van opsluiting zonder verhoor of uitleg was Domela weer vrij. Althans, toen hij zijn spullen bijeen wilde rapen werd hij weer voor enkele dagen opgesloten, om te wachten op een uitwijksbevel. Het was zowaar politieke druk uit Den Haag die deze vrijlating forceerde.²¹⁶ Geheel vrijwillig kwam deze druk echter niet. Domela kon tijdens zijn gevangenschap berichten naar zijn vrouw Bertha sturen, die zijn arrestatie in eerste instantie moest vernemen uit de bladen. Na het bericht 'schrijf aan Alexander in Parijs', schakelde ze laatstgenoemde in.²¹⁷ Cohen ondernam direct actie en wist in zeven Parijse bladen een stuk te plaatsen waarin hij de passiviteit van de Nederlandse regering rondom de gevangenschap uitlegde als schroom om de grote buur te ontstemmen. Tevens haalde hij de correspondent van *Het Handelsblad* over om over deze stukken te berichten in Nederland. Toen meer Nederlandse bladen het overnamen volgde snel een telegram van de regering aan de gezant in Berlijn om stappen te ondernemen tegen de gevangenschap.²¹⁸ Zo moest verdere aandacht aan de zaak voorkomen worden. Met Domela's vrijlating was de kous echter niet af.

Na zijn terugkomst in Nederland diende Domela direct een klacht in bij het *Polizei-Präsidium*. De Nederlandse regering steunde hem daar niet in, want die zag zijn opsluiting als terecht: het was immers zoals officieel uitgelegd een overtreding van het zonder vergunning

²¹³ Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot anarchist*, 553-554.

²¹⁴ Brief minister Buitenlandse Zaken aan Domela Nieuwenhuis, 27 feb. 1906, NA, BuZa-A, inv.nr. 190, nr. 99.

²¹⁵ G. Rijnders, *Wie was Domela Nieuwenhuis?* (Zandvoort 1931) 137.

²¹⁶ Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, 350.

²¹⁷ Telegram Bertha Domela Nieuwenhuis aan minister van Buitenlandse Zaken, 16 sep. 1905, NA, BuZa-A, inv.nr. 190.

²¹⁸ Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, 349.

terugkeren na uitzetting uit het Bondsgebied. Het was spijtig dat hij zolang opgesloten zat, maar volgens de regering kon hij geen schadevergoeding eisen. Er was conform internationale afspraken gehandeld. Hij zou juist voldoening moeten halen uit de ‘tegemoetkomende houding van de Duitse regering met handhaving van haar standpunt’.²¹⁹

Hiermee werd het weer eens duidelijk dat het grootste Nederlandse anarchistisch gevaar ook in de ogen van buitenlandse diensten nog steeds Domela Nieuwenhuis was. In de komende jaren zou dit door zijn antimilitaristische opvattingen ook niet veranderen. Toch stond hij vooral bekend als agitator en kon hij andere mensen wellicht opjutten, maar zou hij zelf geen aanslagen plegen. En hoewel zijn vriendschappen met belangrijke anarchistische theoretici een internationale dimensie toevoegden, betekende dat ook niet dat hij bij alle dreiging in Nederland betrokken was. Een nieuwe poging om te komen tot een anarchistische, Zwarte Internationale als opvolging van het congres van 1881, werd zelfs door hem geboycot, vanwege het syndicalistische karakter ervan. In zijn ogen was het ook geen anarchistisch congres, maar een van ‘vrijheidslievende communisten’. In plaats daarvan stelde hij er in dezelfde week een bijeenkomst van zijn in 1904 opgerichte Internationale Antimilitaristische Vereniging (IAMV) tegenover.²²⁰

Gastvrijheid, tolerantie en modernere opsporing

De ontwikkeling van de opsporing stond in deze jaren niet stil en er bleven initiatieven genomen worden om de politiediensten verder te moderniseren. Commissaris Voormolen gebruikte in 1903 zijn buitenlands verlof voor een nieuwe reis langs de korpsen van Berlijn en Dresden, waar ook de hoofdcommissaris van Hamburg heen kwam. Hij liet zich daar informeren over nieuwe politionele hulpmiddelen en maakte meteen van de gelegenheid gebruik om zijn anarchistische zakboekjes bij te werken. Het leek wel een spel kwartetten, toen hij vol trots aan de minister kon melden dat hij 300 portretten meer had dan Dresden en 91 meer dan Berlijn. Andersom nam hij weer 455 portretten mee uit beide steden om grotendeels aan de signalementenboekjes toe te voegen.²²¹ Registratie van verdachte figuren bleef een belangrijk streven voor de politiediensten.

²¹⁹ Briefwisseling tussen ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken, NA, BuZa-A, inv.nr. 190, dossier nr. 99.

²²⁰ Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, 332-333.

²²¹ Brief Voormolen aan minister van Justitie, 30 sep. 1903, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6514, nr. 7.

De belangrijkste nieuwe ontdekking die hij daar deed maakte het nut van deze portrettenuitwisseling enigszins ongedaan: de dactyloscopie. De methode van het nemen van vingerafdrukken was in Dresden al een groot succes en het deed Voormolen inzien dat dit ‘zoo niet geheel in plaats, dan toch vrij zeker naast’ bertillonage ingevoerd moest gaan worden.²²² Terug in Nederland stelde hij een ambtenaar van Justitie in de gelegenheid om kennis te nemen van deze dactyloscopie en nam hij de laatste bezwaren weg. Vanaf 1 september 1906 werd het systeem officieel ingevoerd. Naast deze technische ontwikkeling werd het ook duidelijk dat ondanks dit soort internationale ontwikkelingen, –afspraken en berichten die een streng optreden suggereerden, Nederland nog wel een eigen koers leek te varen in de strijd tegen anarchisme.

In plaats van harde maatregelen of een openlijk politietoezicht werd er door politie en justitie weinig publiekelijke aandacht aan het gevaarlijk anarchisme besteed – er verschenen in de media weleens verhalen over rondreizende anarchisten (zoals op pagina 65-66), maar overheden stimuleerden dit niet. Tijdens het genoemde socialistisch congres was gebleken dat de bescherming van de vrijheid van vreemdelingen, ondanks de eventuele dreiging die ervan uitging, te allen tijden gewaarborgd moest worden. Het schenden van deze vrijheid zou alleen maar averechtse gevolgen hebben voor de handelingen van socialisten en anarchisten tegen de rust en orde. De bescherming van deze publieke rust en de maatschappelijke orde was nog steeds veruit het belangrijkste voor de regering en de politiediensten. Dit werd aan het einde van deze periode gekenmerkt door een tweetal gebeurtenissen: een nieuwe anarchistische Internationale als opvolger van het congres van 1881, gehouden in Amsterdam, en een wel heel opmerkelijke uitleiding van een Russisch anarchist.

De opvolger van de (Zwarte) Internationale van vijfentwintig jaar eerder – het congres van Londen in 1881 waar de propaganda van de daad verdedigd werd – was ondanks de bovenstaande koers door de aanwezigheid van vooraanstaande internationale anarchisten, zoals Malatesta en Emma Goldman, reden om een duidelijk beleid aan te nemen. Doordat aan de wettelijke vrijheid van vergadering en vereniging niet getoerd kon worden, moest een adequaat doch terughoudend politieoptreden zorgen dat alles in goede banen liep. Voor een goed toezicht verstrekten buitenlandse regeringen wereldwijd informatie over deelnemers die richting Nederland vertrokken en ook hier werden de bewegingen en handelingen van de anarchisten goed in de gaten gehouden. Russische agenten kwamen in tegenstelling tot het socialistische congres drie jaar eerder niet, maar wel werden nachtlijsten van alle hotels en

²²² Brief Voormolen aan minister van Justitie, 30 sep. 1903, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6514, nr. 7.

logementen in de gaten gehouden om te registreren wie waar overnachtte. Ook buiten de vergaderingen werden de internationale bezoekers gevolgd.²²³ Gezien de lijst van afgevaardigden en sprekers was dit niet onlogisch, meerdere aanwezigen konden gerekend worden tot de belangrijkste anarchisten van de voorgaande decennia.²²⁴

Dit congres betekende net als de vorige Internationale een sleutelmoment in de anarchistische beweging. Waar toen de propaganda van de daad werd besproken en een periode van internationaal terrorisme werd ingeluid, werd deze periode hier afgesloten. Het plegen van aanslagen werd als mislukt beschouwd en andere manieren om tot sociale omwentelingen te komen werden gezocht. Het individualistisch anarchisme en geweld maakten daarom plaats voor deelname aan de opkomende arbeidersorganisaties. Debatten gingen over directe acties en algemene werkstakingen: het revolutionair syndicalisme.²²⁵

Ondanks de geldende tolerantie tegenover vreemdelingen en politiek andersdenkenden gingen er stemmen op om van deze benadering af te stappen. Procureur Kist zag in de aanwezigheid van de bekende anarchisten een goede aanleiding om de vreemdelingenwet creatief toe te passen. Doordat een groot aantal ‘zeer gevaarlijke elementen’ van verschillende afkomst, met name Russen en Italianen, richting Amsterdam kwamen, dacht hij de Internationale makkelijk te kunnen laten mislukken door deze wet te handhaven. Artikel twee betrof het voeren van een ‘regelmatig’ buitenlands paspoort en de meeste anarchisten zouden dat niet hebben en konden worden uitgezet. De Amsterdamse hoofdcommissaris bleef echter volhouden dat alleen als staatsgevaarlijk bekend staande vreemdelingen mochten worden uitgeleid (art. 12).²²⁶ De minister van Justitie, de vrijzinnig-democraat Van Raalte, beaamde de visie van de commissaris en benadrukte de vrijheid van vereniging en vergadering. Hij wilde geen omweg gebruiken om deze vrijheid in te perken. De traditionele Nederlandse gastvrijheid en tolerantie en de bewegingsvrijheid van de bezoekers, zo zei hij, moesten ook tijdens de nieuwe officiële Zwarte Internationale in stand worden gehouden.²²⁷ Een van de

²²³ Diplomatieke vertegenwoordigers werden verzocht informatie te sturen over afreizende anarchisten uit Brussel, Stockholm, Berlijn, Parijs, Athene, Londen, Rome, Wenen, Lissabon, Boekarest, Sint Petersburg, Madrid, Constantinopel, Bern, Buenos-Aires, Caracas, Washington, Rio de Janeiro en Cairo, zie: brief minister van Buitenlandse Zaken aan minister van Justitie, 18 mrt. 1907, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6648, nr. 3863; verder: Leenders, *Ongenode gasten*, 114.

²²⁴ Geheim rapport van een politie-inspecteur aan de hoofdcommissaris van Amsterdam, 19 sep. 1907, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6648.

²²⁵ Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, 332-335.

²²⁶ Brief procureur-generaal Kist aan minister van Justitie, 21 feb. 1907, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6648, nr. 108/176.

²²⁷ Brief minister van Justitie aan Buitenlandse Zaken, 1 mrt. 1907, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6648, nr. 3.

oprichters van het Congres, Christaan Cornelissen, schreef achteraf tevreden dat het ‘alleen in Holland zóó kon worden gehouden, zonder van iemand last te hebben’.²²⁸

De idealistische en principiële houding kon worden vastgehouden door de marginale anarchistische beweging in Nederland enerzijds en een gebrek aan ervaring met daadwerkelijke aanslagen anderzijds. Ondanks de angst voor buitenlandse anarchisten die al een ruim decennium aansloot bij het eerdere angstbeeld van politieke onruststokers werd er ook tijdens de belangrijkste internationale bijeenkomst in tijden geen afzonderlijke politiek gevoerd. Voor andere landen wellicht onbegrijpelijk, maar de maatregelen werden altijd binnen de bestaande wetgeving gevoerd en de bewegingsruimte voor anarchisten is nooit verdwenen. Dat zou juist extra aandacht aan hun zaak geven. Gastvrijheid, tolerantie en het niet geven van ruchtbaarheid was en bleef zo kenmerkend voor de Nederlandse opstelling jegens politiek radicalen naar buiten toe.²²⁹ Achter de schermen werden de aanwezigen op zo’n congres wel degelijk in de gaten gehouden, werd hun verblijf geregistreerd en hun gangen gevolgd. Andere landen konden best problemen hebben met deze voor het oog terughoudende en zelfs onverschillige houding, zolang de maatschappelijke rust en publieke orde hier maar beschermd bleef.

Dat Nederland een eigen lijn bleef volgen bleek ook in oktober 1906, toen de Russische anarchist Salomon Kaganowitsch (alias Isaac en eerder onder de naam Tschinekoff Frankrijk uitgezet) door Duitsland werd uitgeleid richting Nederland. Hij wilde zelf graag doorreizen naar Engeland. Wegens een gebrek aan middelen van bestaan en geldige papieren mocht hij Nederland echter niet in, waardoor hij tijdelijk opgesloten werd. De politie in Rotterdam begon overlegde intussen of en hoe hij naar Engeland doorgestuurd kon worden.²³⁰ Daarbij werd besloten dat er geen medewerking aan de doortocht verleend mocht worden, want de Britse autoriteiten wisten van zijn mogelijke komst en hun migratiewetgeving ten opzichte van anarchisten verbood zo’n oversteek. Maar mocht Kaganowitsch zonder steun van de regering het land bereiken, kon er geen bezwaar bestaan. Toen Domela Nieuwenhuis dit hoorde, gaf hij direct twintig gulden af voor de overtocht.²³¹

De Rus zou niet als gewoon passagier naar Londen kunnen vertrekken; door de strenge controle op schepen door Engelse detectives zou dat negatieve gevolgen kunnen

²²⁸ Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, 335.

²²⁹ Leenders, *Ongenode gasten*, 135. Zie verder brief minister van Justitie aan Buitenlandse Zaken, 1 mrt. 1907, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6648, nr. 3; *Het Vaderland* op 16 april 1901; HTK 1900-1901, 83^e vergadering, 10 mei 1901, vel 456, 1755.

²³⁰ Telegram *Polizei-Präsident* aan minister van Justitie, 3 okt. 1906; telegram procureur-generaal Arnhem aan secretaris-generaal van Justitie, 4 okt. 1906, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6528, nr. 10 en 168.

²³¹ Brief- en telegramverkeer tussen de procureur-generaal Arnhem en minister van justitie; nr. 31, 8 okt. en nr. 14, 9 okt. 1906, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6528.

hebben voor de rederij Batavier Linie. Door een alternatief kon het gebeuren dat een Russisch anarchist, uit meerdere landen uitgewezen, op kosten van de in de beeldvorming gevaarlijkste man van Nederland en onder begeleiding van een ‘civiel politiebeambte’ zonder reisorder en dus achter de rug van Engelse en Nederlandse grensautoriteiten om naar Harwich werd gezonden. Doordat dit niet als emigratiehaven werd beschouwd was de controle minimaal. Kaganowitsch kon op eigen gelegenheid doorreizen naar Londen en de agent kreeg met dank aan Domela ook nog zijn logies en vervoer vergoed.²³²

Het ging er in dit geval niet zozeer om hoe de anarchist het land uitging, als hij maar het land uitging. Als hij niet naar Engeland had gekund zou hij worden teruggestuurd naar Duitsland, zolang hij maar niet zonder politietoezicht binnen de Nederlandse grenzen zou verblijven. Het was voor de politiediensten een betere oplossing om hem, tegen de internationale afspraken in en zonder waarschuwing vooraf, Engeland proberen in te krijgen, dan om hem terug te sturen. Als hij weer in Duitsland was bleef de kans groot dat hij op eigen gelegenheid alsnog zou proberen om via Nederland naar Engeland te reizen. Op deze manier was het probleem en daarmee een mogelijke orde- en rustverstoring gemakkelijker verholpen.

Tussenconclusie: open houding en een continuerend dreigingsbeeld

In de tijd dat de internationale aanslagen af begonnen te nemen, nam de nationale sociale onrust toe met de stakingen van 1903 enerzijds en een toename van in de ogen van (inter)nationale veiligheidsdiensten gevaarlijke anarchisten in en uit eigen land anderzijds. Versterkt door de media bleef het dreigingsbeeld van internationale gewelddadige samenzweringen onveranderd aanwezig. Ook in het buitenland raakten Nederlandse anarchisten berucht – vooral Domela Nieuwenhuis werd het vrij rondreizen steeds verder bemoeilijkt. Toch hadden deze binnenlandse dreigingen niet veel gevolgen voor de status van het eigen anarchisme: de stakingen werden afhankelijk van het belang neergezet als socialistisch of anarchistisch (de laatste term werd gekozen als het gevaarlijke karakter benadrukt moest worden); en ook tijdens socialistische congressen werden weer anarchisten in de gaten gehouden. Nog steeds zorgde een gebrek aan een daadkrachtige Nederlandse anarchistische beweging ervoor dat de verwarring met het socialisme bleef bestaan. Maar ook

²³² Brief procureur-generaal Arnhem aan minister van Justitie, 6 okt. 1906; brief waarnemend commissaris Rijkspolitie De Jongh aan procureur-generaal Arnhem, 5 okt. 1906, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6528, nr. 31 en 89.

tijdens dit soort congressen bleek niet dat de voorafgaande sociale onrusten leidden tot een ander optreden.

De Nederlandse houding ten overstaan van politieke vreemdelingen werd zeker tijdens het houden van socialistische en anarchistische congressen gekenmerkt door een eigen lijn van gastvrijheid, tolerantie en het voorkomen van ruchtbaarheid. De politiek radicalen werden weliswaar gevolgd, geregistreerd en in de gaten gehouden, dit voltrok zich allemaal achter de schermen. Men mocht nooit openlijk het gevoel krijgen in de vrijheid beperkt te worden. Hoewel niet zonder discussie, werd er dan ook vastgehouden aan de vrijheid van vereniging, vergadering en beweging. Het veranderen en het te creatief toepassen van de bestaande wetgeving werd door de minister van Justitie wederom afgekeurd. Als het nakomen van de eigen doelen voor de politie en justitie betekende dat internationale afspraken omzeild moesten worden, dan moest dat maar zolang het voorkwam dat vreemde anarchisten via een andere weg alsnog het land in zouden komen met alle mogelijke gevolgen van dien.

Aan het einde van deze periode luidt de conclusie dat de angst voor vreemde anarchisten nog steeds aanwezig was en dat ze achter de schermen geregistreerd en gevolgd werden. Ook zorgden nieuwe ontwikkelingen in de opsporing ervoor dat men eventueel makkelijker terug te vinden zou zijn. Voor de schermen werden echter geen vrijheden ingeperkt, geen congressen ontnomen en bovenal geen aandacht gegeven. Elke aandacht voor de zaak zou averechtse gevolgen kunnen hebben. Daarnaast liet de open en tolerante houding van de regering rond het congres van 1907 zien dat er wellicht minder te vrezen was van de anarchisten dan voorheen. In ieder geval werd tijdens het congres het terrorisme als propagandamiddel afgezworen. In de jaren die volgden zagen we dan ook dat het dreigingsbeeld aan de ene kant afnam en aan de andere kant verdrongen werd door nieuwe, internationale dreigingen.

HOOFDSTUK 6

De uitholling van een veiligheidsdispositief: 1908-1914

Tolerantie en gastvrijheid tegenover vreemde anarchisten tijdens de congressen betekende niet dat het dreigingsbeeld was verdwenen. Anarchisten konden nog steeds gevaarlijk zijn en politiek radicalen vormden nog steeds een mogelijke bedreiging van de orde en rust. Maar de verbeelding van de dreigende Zwarte Internationale begon wel degelijk te minderen. Zoals in de vorige periode al ingezet, begon de angst voor een internationale samenzwering langzaam plaats te maken voor meer individualistische anarchistische dreigingen. Anarchisten konden zelf een bedreiging vormen – dit zou niet verdwijnen, ook niet tijdens de Grote Oorlog –, maar dit was niet meer ingegeven door een grensoverschrijdend complot.

In de afsluitende periode is te zien dat er in de eerste plaats andere gevaren en dreigingsbeelden de plek van de Zwarte Internationale begonnen over te nemen op de Europese veiligheidsagenda's en ook in Nederland. Hier lagen minimaal drie, voornamelijk internationale, oorzaken aan ten grondslag: de opkomende rol van het antimilitarisme; de overname van het terrorisme door andere (politiek radicale) groeperingen en personen; en het oplopen en uitbarsten van internationale spanningen. De aandacht verplaatste zich zo naar nieuwe en andere veiligheidsproblemen. In het hier veelvuldig aangehaald archief van het ministerie van Justitie is duidelijk te zien dat bijvoorbeeld de bescherming van de landsgrenzen en territoriale verdediging steeds belangrijker werd. Berichten over spionage in het land kwamen steeds vaker binnen, maar bijvoorbeeld ook verslaggeving over Duitse

luchtballonnen die over de grenzen zouden vliegen om de verdedigingswerken in kaart te brengen, kregen de aandacht. Dit was niet alleen een zaak voor de ministeries van Oorlog en Marine, maar zeker ook voor de minister van Justitie. Doordat de inzet van luchtballonnen een internationaal probleem werd waarover nog geen regelgeving bestond, besloten verschillende staten om een internationaal congres over luchtscheepvaart te houden in 1909. Centraal stond de vraag hoe de territoriale grenzen in de lucht getrokken moesten worden. Naast de bescherming van maatschappelijke orde en rust begon de nationale veiligheid een steeds belangrijkere plaats in te nemen op de politieke agenda.

Tegelijkertijd werd duidelijk dat de dreiging tegen het Koninklijk Huis onverminderd bleef. Er werden nog steeds veiligheidsmaatregelen genomen tegen zowel socialisten als anarchisten – die in de beeldvorming nog steeds gegeneraliseerd werden. Desondanks werd ook duidelijk dat het gevaar van vreemde anarchisten in de beeldvorming afnam, omdat de rijksveldwachters-rechercheurs vrijwel geen toezicht meer hielden op vreemde anarchisten, maar op andere ordeverstoringen. Daarnaast werden met gevaarlijke vreemdelingen niet langer anarchisten bedoeld, maar buitenlandse spionnen. De belangrijkste ontwikkeling was in deze periode derhalve een verandering van de bedreiging van de maatschappelijke orde en rust naar de bedreiging van de nationale veiligheid met de territoriale staatsgrenzen en vorstelijke dynastie. Dit resulteerde in een ontmanteling van de Zwarte Internationale: berichtgeving bleef bestaan, maar het was duidelijk dat het niet meer tot een daadwerkelijke dreiging zou komen.

Nieuwe vraagstukken op de internationale veiligheidsagenda

Een eerste oorzaak van het uithollen van de Zwarte Internationale als veiligheidsdispositief lag in het antimilitarisme. Doordat de nationale veiligheid en de bescherming van territoriale grenzen een steeds belangrijkere plek innamen op de politieke veiligheidsagenda, werd een eventuele bedreiging daartegen ook belangrijker. En het bleek dat deze dreigingen niet alleen andere mogendheden waren, maar dat het gevaar ook van binnenuit kon komen. Als antimilitaristische propaganda wijd verspreid zou raken onder het leger, zou de hele bescherming tegen de dreiging wegvallen. Om dat tegen te gaan werd al in 1906 besloten om de ‘internationale antimilitaristische vereniging’ verboden te verklaren – hoewel in een rechtszaak twee jaar later niet aangetoond kon worden dat dit ook daadwerkelijk gebeurd

was.²³³ Het was een grote breuk met de benadering van socialistische of anarchistische verenigingen, waartegen nooit zulke drastische maatregelen genomen zijn. De antimilitaristische dreiging werd kracht bijgezet door de plannen voor een nationaal ‘Revolutionair anti-Militaristisch Congres’ in Amsterdam. Er zouden maar liefst 108 verschillende organisaties bij vertegenwoordigd zijn. Vanwege de overlap tussen antimilitarisme en anarchisme moest nagegaan worden welke agitators het congres zouden bezoeken. Daarnaast zouden politiediensten tijdens het congres aanwezig zijn en werden alle anarchistische bladen gevolgd en gelezen.²³⁴ Er waren grote ideologische overeenkomsten tussen het anarchisme en antimilitarisme, en daarmee ook tussen de personen die zich met beiden bezighielden.

Deze onderstroming van het anarchisme gaf een aanzienlijke dreiging voor niet alleen politie en justitie, maar ook het leger. Waar de beeldvorming rond de Zwarte Internationale zich focuste rond het vermoorden van staatshoofden om zo een sociale revolutie te ontketen, was dit na al die jaren duidelijk nog niet gelukt. De antimilitaristen daarentegen, konden door de verspreiding van brochures en propaganda in het leger zorgen dat de bescherming van de nationale veiligheid gevaar liep. Wanneer het leger in zou gaan op de propaganda zou de veiligheid van een compleet land weg zijn. Tevens werd de antimilitaristische beweging breder gedragen dan de anarchistische; ook verschillende socialistische groepen stonden erachter. Daarom konden de Europese overheden dit niet over hun kant laten gaan. Sterker nog, volgens de Amsterdamse procureur was de ‘Antimilitaristische Roode Internationale’ een zeer grote bedreiging, want er was ‘geen vereniging waartegen de regeeringen zoo scherp optreden, als tegen deze’.²³⁵

Net als het anarchisme was het antimilitarisme een internationale beweging die niet aan landsgrenzen verbonden was. Het was een internationale beweging: zo werd in Wenen een internationaal antimilitaristisch congres gehouden op initiatief van de Tsjechische nationaalsocialistische partij, onder de bescherming van de *ligue internationale antimilitariste* uit Brussel. Deze *ligue* zou vanuit Nederland door Domela Nieuwenhuis geleid worden.²³⁶ Hij was van meet af aan openlijk pacifistisch geweest en ook bij het anarchistencongres in Parijs in 1905 had hij een antimilitaristische rede gehouden. Deze *ligue* zou daar goed op aansluiten

²³³ Afschrift vonnis van de Amsterdamse rechtbank, 4 juni 1908, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6544, nr 7285.

²³⁴ Brief Hoofcommissaris van politie Amsterdam aan de procureur-generaal aldaar, 2 sep. 1908, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6543, nr. 3136.

²³⁵ Bijlage bij een brief van Amsterdamse procureur-generaal aan minister van Justitie, 5 jan 1907, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6531, nr 12.

²³⁶ Brief secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken aan minister van Justitie, 1 okt. 1908, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6543, nr 20799.

en hoewel hij al ruim twintig jaar België niet in mocht, wist hij daar volgens Justitie via connecties dus wel een antimilitaristische beweging in stand te houden die bovendien in een internationaal aanzien stond. Toen geruchten de ronde deden dat hij van plan was om zelf naar Wenen af te reizen werd onder Europese diensten een nieuwe portret verspreid.²³⁷

Wat leert ons dit over het veiligheidsdispositief van de Zwarte Internationale? Voornamelijk dat bij (internationale) veiligheidsdiensten en overheden de angst voor het internationaal anarchisme geenszins was verdwenen, maar dat door ontwikkelingen in de internationale politiek en –anarchisme de accenten waren verschoven van een internationaal complot om staatshoofden te vermoorden naar een bredere ('Roode') beweging die complete legers wilden lamleggen. Het antimilitarisme als onderdeel van het anarchisme was niet nieuw, want niet voor niets was het tegengaan van propaganda in het leger al bij de Conferentie van Rome een van de voorgestelde wetswijzigingen. Het had alleen aan invloed gewonnen, terwijl de Zwarte Internationale daardoor langzaam maar overschaduw werd.

In de tweede plaats waren de drijfveren achter de moorden op staatshoofden veranderd. Regicide kwam nog zeker voor, alleen had het strijdtoneel zich (grotendeels) verplaatst van West-Europa richting het oosten, en met name de Balkan. Zo werden achtereenvolgens de Sjah van Perzië, koning Carlos van Portugal, de Spaanse eerste minister, koning George van Griekenland en de Oostenrijks-Hongaarse groothertog Frans Ferdinand vermoord tussen 1908 en 1914. De meeste moorden vonden plaats vanaf 1912, toen de spanningen in Europa al tot een hoogtepunt aan het oplopen waren. Daarnaast vonden mislukte aanslagen plaats op onder andere de Russische eerste minister, de Amerikaanse president Taft en de nieuw koning van Italië, Victor Emanuel III.²³⁸

De meeste van deze aanslagen waren echter niet meer van anarchistische aard, het waren vooral andere groepen, zoals Republikeinen of nationalisten, die zich lieten gelden. Er was daarmee weinig aanleiding meer om alles neer te zetten als anarchistisch. Ook in de literatuur worden deze aanslagen eerder toegeschreven aan een '*madman*' dan aan een anarchist. Voor de bespreking in de Kamer maakte het weinig verschil; daar werd nooit expliciet over anarchisme gesproken als dit soort 'verfoeilijke gruweldaden' waren voorgekomen, hooguit over een internationaal misdadigerdom. Ook na bijvoorbeeld de moord op Frans Ferdinand en zijn vrouw door Servische nationalistes, werden ze door de

²³⁷ Brief minister van Justitie aan minister van Buitenlandse Zaken, 19 dec. 1908, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6545, nr. 130.

²³⁸ Zie bijvoorbeeld: C. Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* (Londen 2013) 367-376; Bookchin, *The Spanish Anarchists*, 164; C.M. Woodhouse, *The Story of Modern Greece* (Londen 1968) 193-194; R. Clogg, *A Short History of Modern Greece* (Londen 1979) 104; Hingley, *The Russian Secret Police*, 104.

Kamervoorzitter, de katholieke baron van Voorst tot Voorst, neergezet als slachtoffers van ‘eener misdadige hand’. De ‘verachtelijke daad’, zo stelde hij, wekte ‘alom groote deernis met de slachtoffers (...) Overal in de pers weerspiegelde de diepste ontroering der bevolking en de strengste afkeuring’.²³⁹ De Zwart Internationale was uiteindelijk, niet alleen in de verbeelding van deze specifieke moorden, maar ook door verandering in daders en motieven, verdwenen van het politieke speelveld.

In de derde plaats liepen de internationale spanningen tot de uitbarsting in 1914 op, waardoor anarchistische samenzweringen minimaal op een tweede plan kwamen voor de veiligheidsdiensten en regeringen. Zonder er verder op in te gaan werd duidelijk dat het buitenlandbeleid van de Europese staten zich steeds meer op onderlinge betrekkingen ging richten en de rondreizende vreemdelingen van het speelveld verdwenen.²⁴⁰ De internationale prioriteiten verschoven in de aanloop naar de Oorlog. Wat ongetwijfeld ook een rol speelde was het gebrek aan uit anarchistische naam opgeëiste aanslagen sinds ’s werelds meest vooraanstaande anarchistische denkers deze in 1907 hadden afgezworen .

Zedeloosheid en zakkenrollers

Het verval van de samenzwering in de verbeelding betekende niet dat er niets meer te duchten was van het gevaarlijk anarchisme. Zeker rond het Koningshuis konden individuen nog zeker kwaad doen. Daarnaast waren en bleven aanslagen op buitenlandse staatshoofden aanleiding tot het nemen van extra, soms opvallende maatregelen. Moord is moord, en moorden op een staatshoofd waren ongeacht het motief een aanleiding tot een (tijdelijk) strengere beveiliging van Wilhelmina. Daarnaast bleven eerder ingestelde protocollen van kracht en bleef de bescherming van het Koninklijk huis continue hoog op de veiligheidsagenda staan.

Nog geregeld kwamen dreigbrieven tegen de Koningin, prinses Juliana, of de eerder beschoten minister van Justitie binnen. Ook werden gebeurtenissen in andere landen nog aangehaald in de brieven van anonieme schrijvers om de eigen bedreigingen kracht bij te zetten. Toen het zelfbenoemde ‘anarchismeverbond’ begin februari 1908 een brief aan de Koningin richtte, stelde het dat als de leefomstandigheden van de lagere klassen niet zouden

²³⁹ HTK 1913-1914, 31^e vergadering, 7 juli 1914, Vel 144, 529.

²⁴⁰ Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War*, 242-364.

verbeteren, haar hetzelfde lot zou treffen als de Koning van Portugal.²⁴¹ Een week eerder was hij met de Kroonprins om het leven gebracht door twee republikeinen.

Op verzoek van de Koningin zelf werd de beveiliging rond Het Loo in deze jaren ook alleen maar opgeschroefd. Naast de inzet van rijksveldwachters-rechercheurs wilde ze permanente inzet van de marechaussee. Dit was volledig naar wens van de minister van Justitie. Hij vond de beveiliging tot dan toe ‘alles behalve voldoende’, de dreiging van anarchisten was immers nog niet voorbij. Zo leidde een verbouwing aan het paleis tot een vermeerderde inzet van rechercheurs: de aanwezige werklieden waren naar men dacht veel gevoeliger voor het anarchisme van de daad dan mensen uit hogere klassen.²⁴² Om haar veiligheid nog verder te waarborgen werden er zelfs livrebediendes geschoold tot veldwachters en leerden ze om met revolvers om te gaan, zodat revolutionaire acties of aanslagen beter herkend en bestreden konden worden.²⁴³ Deze opvallende maatregel laat zien dat ondanks veranderingen in dreigingsbeelden en het verdwijnen van de Zwarte Internationale uit de verbeelding, aanslagen op vorstenhuizen nog steeds konden voorkomen en reëel werden geacht. Gebeurtenissen in het buitenland bekrachtigden dit beeld ongeacht de motieven. De veiligheid van de Koningin moest daarom onverminderd gewaarborgd worden. Acht jaar eerder vond de bovenstaande maatregel overigens nog andersom plaats: toen was het rechercheur Merema die als nestellakei verkleed moest ter bescherming van koningin Wilhelmina. Hij maakte direct bezwaar, omdat hij niet met de vermomming kon werken, omdat hij ook door het personeel als echte lakei werd aangezien en ingezet.²⁴⁴

Om dezelfde reden werd ook de beveiliging opgevoerd rond internationale Vorstenbezoeken. Daarbij bestond ook het internationale toezicht op anarchisme nog onverminderd. Een goed voorbeeld hiervan en van de werking van geheime diensten in het bijzonder was een zogenaamd complot tegen de koning van Bulgarije. In Frankrijk was een brief gevonden waarin hiermee gedreigd werd, ondertekend door ene ‘prosper’. Waarschijnlijk door tussenkomst van de Italiaanse geheime politie wist men binnen afzienbare tijd dat er in Den Haag een beeldengieter woonde met de naam Prosperi. Onderzoek wees uit dat hij niets met de vermeende samenzwering te maken had, maar het is wel tekenend voor de internationale samenwerking die in de loop der tijd ontstaan was uit

²⁴¹ Brief minister van Justitie aan procureur-generaal Den Haag, 7 feb. 1908, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6538, nr. 19.

²⁴² Brief procureur-generaal Arnhem aan minister van Justitie, 30 mrt. 1911, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6562, nr. 813.

²⁴³ Zie bijvoorbeeld het rapport van rijksveldwachter-rechercheur Van Beek aan procureur-generaal van Amsterdam betreffende de opleiding van nestellakei Jehee, 7 augustus 1909, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6644, nr. 31.

²⁴⁴ Van de Bunt, Niemeijer, *Honderd jaar Rijksrecherche*, 59-61.

angst voor het anarchisme.²⁴⁵ Ook liet het zien dat samenzweringen incidenteel nog wel als dreiging terug konden komen, alleen het permanente beeld was verdwenen.

Het verdwijnen van het veiligheidsdispositief van de Zwarte Internationale was vooral goed te zien aan de veranderde rol van de rijksveldwachters-rechercheurs. Vooral rond de eeuwwisseling en de enkele jaren daarna hielden zij zich vrijwel alleen bezig met toezicht en opsporing van gevaarlijke vreemde anarchisten in en soms over de landsgrenzen – naast degenen die belast waren met de beveiliging van het Koninklijk Huis. Nog altijd waren de laatste aanwezig rond de paleizen en ter bescherming van de Vorstin. Het toezicht op gevaarlijke vreemdelingen was echter volledig verdwenen. Volgens sommigen waren de rijksveldwachters-rechercheurs bij hun aanstelling politiek verkocht als toezichthouders op zakkenrollers op internationale treinen, na twaalf jaar dienst werden ze hier eindelijk voor ingezet. Tussen 1908 en 1914 hielden verschillende rechercheurs toezicht tussen Amsterdam en Parijs, omdat er al enkele jaren klachten binnenkwamen over de vele diefstallen op dit traject. Vanaf 1914 kon er in ‘verband met de huidige Europese toestand’ niet mee doorgegaan worden.²⁴⁶ Dit maal was er genoeg politionele ruimte om de controle aan te scherpen en verschenen daadwerkelijk rapporten van de rechercheurs aan hun minister met de ondernomen reizen en de bevindingen.²⁴⁷ Zelfs al zouden ze nog stiekem een oog op rondreizende anarchisten gericht houden, geen enkel rapport meldde daarover ook maar een enkele bijzonderheid.²⁴⁸

Er kwamen nieuwe manieren om verdacht grensverkeer in de gaten te houden, maar de gevaarlijke vreemdelingen waar het om ging, waren in plaats van anarchisten buitenlandse spionnen. De ministers van Oorlog en Marine wilden in 1913 een verscherping van toezicht ‘in tijden, dat militaire voorzorgsmaatregelen worden noodig geacht’.²⁴⁹ Daar was echter een wetswijziging voor nodig en daar wilde de minister van Justitie niet aan. Wel werd in deze jaren door het antimilitarisme, de spionage en het beoogde verscherpte grenstoezicht de minister van Oorlog steeds meer betrokken bij wat voorheen het terrein van Justitie was.

²⁴⁵ Brief procureur-generaal Den Haag aan minister van Justitie, 31 mrt. 1911, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6562, nr. 1029.

²⁴⁶ Brief minister van Justitie aan de minister van Waterstaat, 16 sep. 1914, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6586, nr. 85).

²⁴⁷ Brief minister van Justitie aan procureur-generaal Den Haag, 4 apr. 1908, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6538, nr. 17.

²⁴⁸ Zie bijvoorbeeld rapport van Wilson als bijlage bij een brief van minister van Buitenlandse Zaken aan minister van Justitie, 6 mrt. 1909, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6546, nr. 4115; rapport van Spilleman als bijlage bij idem, 8 sep. 1910, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6558, nr. 2626; brief minister van Justitie aan procureur-generaal Den Haag, 15 aug. 1913, inv.nr. 6579, nr. 52.

²⁴⁹ Brief minister van Oorlog aan Justitie, 25 jan. 1913, NA, Justitie Geheim, inv.nr. 6577, nr. 88.

De maatschappelijke orde werd in Nederland niet meer zozeer bedreigd door de Zwarte Internationale, maar veel meer door de verspreiding van ‘pornografische fotografieën en briefkaarten’. Rijksveldwachters-rechercheurs werden naast toezicht op zakkenrollers ook steeds meer ingezet in de strijd voor de zedelijkheid die steeds belangrijker werd. Volgens de archieven leek soms meer te duchten van de verkoop van dergelijke publicaties in stationskiosken – onzedelijkheid als aantasting van de maatschappelijke orde – dan van gewelddadige anarchisten. Opmerkelijk is dat dit wel resulteerde in de aanpassing van de wetgeving in 1911.

Verder bleven de procedures zoals eerder ingesteld tot aan 1914 gewoon in stand. Iedere maand werden nog trouw rapporten gestuurd over het anarchisme in de verschillende ressorts, en elke maand waren deze nog negatief. Er was zo weinig meer te duchten van het gevaarlijk anarchisme dat de meeste ressorts in deze laatste jaren voorgedrukte documenten gebruikten waarin stond dat er niets noemenswaardigs was voorgevallen. Alleen de datum hoefde nog maar ingevuld te worden. Ook bleef bijvoorbeeld Duitsland anarchisten uit met name Italië en Nederland uitleiden en deelden ze portretten en signaleringen met Justitie. Omdat de complotterende dreiging steeds verder afnam (in ieder geval in Nederland) bleven deze berichten als lege hulzen achter. Er werden geen spectaculaire gebeurtenissen meer verwacht en wanneer er wel wat voorviel, bleek nogmaals dat ondanks alle jaren confrontatie met de vermeende internationale anarchistische samenzwering, het eigen anarchisme in Nederland nog steeds niet had kunnen uitgroeien tot een permanente grote dreiging. Toen een anarchistische mijnwerker in 1912 dynamietpatronen had gestolen werd hij in eerste instantie nog steeds neergezet als ‘gevaarlijk socialist’. Later werd voorzichtig gesuggereerd dat er ‘eventuele anarchistische doeleinden’ aan de diefstal verbonden waren.²⁵⁰

Tussenconclusie: de Zwarte Internationale in protocollen en gewoontes

Hoewel de angst voor anarchisme zeker op lokaal niveau bij politie en justitie nog steeds bleef bestaan en het ook tijdens de Oorlog nog bestond, verdween de verbeelding van een internationale anarchistische samenzwering vanaf 1907 van de politieke veiligheidsagenda. Door de opkomst van het antimilitarisme, de verspreiding van het terrorisme door andere

²⁵⁰ Brieven van Serraris aan minister van Justitie, 3 sep. 1912 (nr. 109251) en 5 sep. 1912 (nr. 109267); maandelijks rapport anarchisme, district 's Hertogenbosch, 4 sep. 1912, nr. 109280, NA, Justitie Geheim, inv.nr.6573.

politiek radicalen dan anarchisten (veeleer Republikeinen of nationalisten) en voornamelijk door het oplopen van internationale spanningen en alle dreigingen die daarmee samenhangen, verdween de Zwarte Internationale geleidelijk. In plaats van de maatschappelijke orde en publieke rust begonnen de landsgrenzen en de territoriale veiligheid een belangrijke plek in het veiligheidsgevoel te worden. Dit was zowel merkbaar aan de toename van berichtgeving rond spionage, door zowel spionnen zelf en de verscherpte grenscontroles die daarmee samenhangen, als door vraagstukken omtrent luchtballonnen die de verdedigingswerken in kaart zouden brengen. De pogingen tot verscherpt grenstoezicht en antimilitaristische bijeenkomsten brachten de belangen van de ministeries van Justitie, Oorlog en Marine steeds dichter bij elkaar.

De maatschappelijke orde werd vooral aangetast door het beeld van een groeiende zedeloosheid, waar ook vrij snel wetten tegen ingevoerd werden: van vreemde anarchisten was weinig meer te duchten. Het aantal uitleidingen was sterk afgenomen, berichten over gevaarlijke vreemdelingen verdwenen en rijksveldwachters-rechercheurs hielden dan ook geen toezicht meer op deze personen. Zij gingen zich weer op andere zaken richten, zoals de zedeloosheid en zakkenrollers.

Hoewel het Koninklijk Huis nog steeds beschermd moest worden, er na internationale gebeurtenissen nog steeds verscherpt toezicht werd gehouden en zelfs lakeien een opleiding tot veldwachter kregen, gebeurde dit voornamelijk tegen kwaadwillende individuen en niet tegen samenzweringen en complotten. Het (internationaal) toezicht op anarchisten was door een afname van de dreiging en de kracht van een nieuwe dreiging vervallen tot het in stand houden van lege protocollen. Berichten over anarchisme werden saai, voorspelbaar en voorgedrukt. Het dispositief bestond zo alleen nog in de veranderingen in het politiebestedel zoals die in de afgelopen decennia tot stand waren gekomen. Waar de anarchistische samenzwering voorheen voornamelijk bestond in de verbeelding van de veiligheidsdiensten en de regering, bestond deze aan het eind alleen nog op papier.

SLOTBESCHOUWING

In dit onderzoek is getracht een antwoord te geven op de vraag welke rol het dreigingsbeeld van een grensoverschrijdende, maatschappij ontwrichtende, anarchistische samenzwering, de Zwarte Internationale, speelde bij de institutionalisering en professionalisering van het Nederlands veiligheidsbeleid. Zoals in de inleiding al is gezegd heeft zo'n samenzwering nooit echt bestaan. Ondanks theorieën over complotten die vooral rond de eeuwwisseling de ronde deden, waren de aanslagplegers over het algemeen eenlingen. Veel van deze mensen waren niet eens overtuigd van het anarchisme als politieke stroming, maar kozen hiervoor omdat het binnen het brede socialisme door de gewelddadige aard het beste aansloot bij hun doeleinden. Staatshoofden werden zondebokken voor de mislukkingen en tegenslagen in hun leven. Uiteraard bestonden ook de echte anarchisten die daden uit politieke overtuiging pleegden, zoals de bekende Ravachol, Vaillant en Henry. Dit onderscheid bestond voor de betrokken veiligheidsdiensten en beleidsbepalers echter niet. Zij hanteerden een verzameld beeld van 'de Anarchist': een versmelting van alle gewelddadige aanslagen met complotbeelden, waardoor het idee naar voren kwam van een wereldwijde samenzwering die de gehele bekende orde wilde vernietigen.

Voor het onderzoek naar dit dreigingsbeeld is gekeken naar de ontwikkeling van de dreiging en hetgeen als bedreigd beschouwd werd; de actoren die de dreiging ervoeren en het probleem op de veiligheidsagenda plaatsten – waarbij het dreigingsbeeld op een steeds hoger

niveau werd toegepast – en de manier waarop dit zich voltrok; en tot slot naar de maatregelen die wel en niet zijn genomen. In deze slotbeschouwing zal dit allereerst in deze volgorde worden bekeken, om daarna te komen tot een compleet beeld over de rol van de Zwarte Internationale bij de institutionalisering en professionalisering van het Nederlands veiligheidsbeleid.

Ontwikkelingen in het bedreigde en de dreiging

Al in een zeer vroeg stadium van de onderzoeksperiode kwamen via de gezanten in Sint Petersburg en Berlijn door Rusland geëngageerde berichten binnen over anarchistische samenzweerder met dynamietbommen. Rusland probeerde al het terroristisch geweld neer te zetten als anarchistisch, om draagvlak voor internationale maatregelen door te voeren. Dit beeld werd versterkt door de Internationale van 1881, waar verschillende anarchistische denkers openlijk de weg van het geweld kozen. Omdat in Nederland nog absoluut geen sprake was van een afzonderlijke anarchistische beweging werd dit gewelddadige beeld geprojecteerd op de vroege socialistische beweging, die daarmee het stempel van dynamieters en oproerkraaiers kreeg. Zelf gingen de socialisten volkomen mee in dit beeld en deden ze weinig moeite om het te nuanceren.

Maar een beeldvorming van dynamietmannen betekende nog niet dat deze socialisten in de verbeelding ook betrokken waren bij internationale samenzweringen. Hoewel er eind jaren tachtig steeds meer berichten binnenkwamen van geweldspropaganda op socialistische vergaderingen en socialisten die rondliepen met dynamiet, werd de koppeling met zulke complotten nog niet gemaakt. Er was in Nederland, gedurende de gehele onderzoeksperiode, een tweedeling in het dreigingsbeeld zichtbaar: naast de zogenaamde dynamietwerpende Nederlandse socialisten en anarchisten – welke bij gebrek aan een breed gedragen anarchistische beweging gecontamineerd werden – kwamen steeds meer berichten binnen van gevaarlijke vreemdelingen. Het waren deze vreemdelingen die aansloten op het beeld van de Zwarte Internationale; Nederlanders werden daar alleen mee in verband gebracht wanneer ze internationale contacten en –vriendschappen onderhielden. Toen in 1894 Nederlandse socialisten betrokken leken te zijn bij een anarchistische samenzwering, opgezet door een Russische agent provocateur, werden ze niet eens in verband gebracht met het complotterend anarchisme: zij bleven in de ogen van de Nederlandse veiligheidsdiensten gevaarlijke

socialisten en bestonden naast rondreizende anarchisten, waarvan steeds vaker melding werd gemaakt.

Dit complot in Nederland betekende echter wel dat het internationaal anarchisme voor het eerst op de (lokale) politieke agenda's verscheen, na eerder enkele keren te zijn genoemd in de *Politiegids*. Er werd een minimaal begin gemaakt met het gebruik van het veiligheidsdispositief, dat in het komende decennium verder uitgewerkt en uitgedragen zou worden. Nadat internationale ontwikkelingen hadden geleid tot een daadwerkelijke toename van rondreizende anarchisten werden ook Nederlandse politiediensten hier steeds vaker mee geconfronteerd. Zeker rond aangelegenheden met het Koninklijk Huis werd vanaf 1895 scherp toezicht gehouden op rondreizende vreemdelingen. Ook nu ging het nog niet zozeer om een complot, maar om vluchtende anarchisten die Nederland als vluchtland zouden zien en daarmee voor ordeverstoringen konden zorgen.

Het beeld van de anarchistische samenzwering begon pas tegen het einde van de 19^e eeuw op de Nederlandse politionele radar te verschijnen. Meldingen van buitenlandse complotten tegen het Koningshuis begonnen steeds vaker binnen te komen en de politiediensten steeds vaker bezig te houden. De periode van 1898 tot aan 1908 kan daarmee beschouwd worden als absoluut hoogtepunt van de Zwarte Internationale: berichten over samenzweringen en rondreizende Italianen met moordlustige plannen waren te over. Door de aandacht die op de vermeende samenzweringen werd gevestigd met de conferentie van Rome en de betere communicatie en surveillance die daarop volgden, kwam de samenzwering steeds vaker naar voren en werd definitief gevestigd op de politieke agenda's, van lokaal tot landelijk en internationaal. Het dreigingsbeeld ging de daadwerkelijke dreiging overstijgen. Daarnaast begonnen Nederlandse anarchisten – met name Domela Nieuwenhuis – in het buitenland berucht te worden.

Na dit hoogtepunt verschenen andere ontwikkelingen op de politieke veiligheidsagenda – zoals antimilitarisme, de overname van terrorisme door andere politiek radicalen en voornamelijk de oplopende internationale spanningen – waardoor het dreigingsbeeld van de Zwarte Internationale begon af te nemen. Dat bekende anarchisten het geweld intussen hadden afgezworen en dat er daadwerkelijk een stuk minder anarchistische aanslagen plaatsvonden, droeg daaraan bij. Daarom bestond in 1914 nog wel angst tegen individuele anarchisten, maar was het dreigingsbeeld van de Zwarte Internationale uit de politieke en politionele verbeelding verdwenen.

De instelling van nieuwe wetgeving zou een goede bevestiging zijn voor de aanwezigheid van een veiligheidsdispositief. Zo sloot bijvoorbeeld de invoering van de

dynamietwet van 1885 aan op het beeld van socialisten als dynameters en onruststokers. In de tien jaar die volgden kwam geen nieuwe wetgeving, maar werd er wel geregeld aangedrongen op een goede naleving van deze dynamietwet, zeker in de grensgebieden. Verder werd de buitenparlementaire SDB verboden, hoewel deze onder de naam Socialistenbond gewoon bleef bestaan. Als gevolg van de berichtgeving rond de anarchistische aanslagen in socialistische bladen tijdens en na de geweldsgolf van begin jaren negentig kwam de wettelijke persvrijheid ter discussie te staan. Zelfs liberalen wilden deze beperken, maar de minister zag niks in zulke censuur op dag- en weekbladen. Hij stelde zich terughoudend en afzijdig op. Deze terughoudendheid bleef tekenend voor de rest van de onderzoeksperiode. Zeker na de conferentie van Rome werd expliciet duidelijk dat het aanpassen van de wetgeving geen optie was voor de ministers van Justitie. Er werden veel maatregelen genomen, binnen de bestaande constitutie en het politiebestedel. Rond het anarchistisch congres van 1907 werd tevens een te creatieve toepassing van bestaande wetten teruggefloten door de minister. Maar ondanks dat er weinig constitutionele veranderingen plaatsvonden waren er wel veel maatregelen genomen die binnen de bestaande wetten uitvoerbaar waren en waarbij de aanwezigheid van het dispositief een belangrijke rol speelde.

Naast de ontwikkeling van het dreigingsbeeld was het de vraag wat er precies werd bedreigd door de vermeende samenzwering. Al ruim voor de opkomst van het vroege socialisme in Nederland was er een angst dat de maatschappelijke orde en publieke rust verstoord zou worden door bijvoorbeeld werkzoekende migranten met weinig middelen van bestaan. De handhaving van deze orde en rust hing daarnaast samen met het in de gaten houden van de lagere sociale klassen. Met de opkomst van het socialisme werd de angst voor arme vreemdelingen en de lagere sociale klassen nogmaals aan elkaar gekoppeld en door het bovenstaande dreigingsbeeld ook nog eens verbonden met het gebruik van dynamiet.

De angst voor vreemdelingen zonder bestaansmiddelen was dus zeker niet nieuw en totdat de samenzwering als dreigingsbeeld opkwam, werden ook de rondreizende anarchisten die het land binnenkwamen voornamelijk daardoor als dreigend gezien. De sociale onrust die deze landlopers zouden meebrengen oversteeg in deze periode nog ruimschoots de angst voor complotten. Rond de eeuwwisseling was dit echter veranderd. Een van de middelen waarmee daarnaast de orde en rust verstoord konden worden, was een aanslag op het Koningshuis. Dit behoorde ook in Nederland zeker tot de mogelijkheden en ook hier kwam de angst voor personen zonder bestaansmiddelen terug. Deze zouden namelijk een stuk gevoeliger zijn voor

politiek radicale prikkels en waren daarom gemakkelijk over te halen om gewelddadige aanslagen te plegen.

Het verstoren van de rust en orde was een overkoepelend gegeven dat bedreigd kon worden door zowel vreemdelingen zonder bestaansmiddelen, aanslagen tegen het Koninklijk Huis, als internationale samenzweringen – maar ook door bijvoorbeeld het verspreiden van zedeloosheid door pornografische pamfletten. Een aanslag op een vorst was in die zin ook een aanslag op de gehele maatschappij. Het was aan het einde van de onderzoeksperiode dat de maatschappelijke veiligheid – de orde en rust – op de veiligheidsagenda enigszins plaats begon te maken voor het beschermen van de nationale, territoriale veiligheid.

Zowel de dreiging als het bedreigde werden zeer breed gedefinieerd. De dreiging ging niet alleen om concrete personen, maar om sociale klassen, afkomst en geld. Daarmee was de Zwarte Internationale en het dreigende anarchisme en socialisme voornamelijk een nieuwe invulling van een oude angst voor ordeverstoringen en maatschappelijke veranderingen. Het bedreigde ging dan ook niet over de Vorstin of verstoring van de orde alleen, maar om de ondergang van de complete maatschappij.

Dreigingsbeeldvorming bij een uitbreidend aantal actoren

Niet alleen het dreigingsbeeld heeft zich door de periode heen ontwikkeld, ook het aantal betrokken actoren. Alhoewel de eerste minister Heemskerk een vooraanstaande rol speelde bij het neerzetten van de vroege socialisten als dynamietiers en onruststokers, was het tot aan 1898 vooral een lokaal en regionaal niveau waar men geconfronteerd werd met socialisten, anarchisten en gevaarlijke vreemdelingen. Nederland kende nog geen centrale politieautoriteit en daardoor verliep bijvoorbeeld de communicatie tussen Nederlandse en buitenlandse diensten via de commissarissen van afzonderlijke politiekorpsen zelf, of met de chefs van de marechaussee bij grensplaatsen. Toen commissaris Voormolen in de jaren negentig een buitenlandreis maakte om ideeën op te doen voor verbeteringen in het politiebestedel was dit dan ook op eigen initiatief en zonder inmenging van hogerhand.

Met het opvoeren van de beveiliging van het Koningshuis halverwege de jaren negentig en een versterking van het dreigingsbeeld van de Zwarte Internationale werd de minister van Justitie al steeds vaker betrokken bij het veiligheidsdispositief, maar bleef het in eerste instantie primair een zaak voor lokale procureurs en commissarissen. Wel was de minister langzaam een vaste spil aan het worden in de strijd tegen anarchisme. Na de

conferentie van Rome werd hij officieel betrokken bij het dispositief, doordat hij werd ingesteld als centrale politieautoriteit op het gebied van opsporing en registratie van het gevaarlijk anarchisme. Doordat na de conferentie maandelijks tussen Europese landen gecommuniceerd werd en anarchistenrapporten gedeeld werden, raakte ook de minister van Buitenlandse Zaken betrokken bij de anti-anarchistische maatregelen. Zo bleef het speelveld van de securitiserende actoren zich uitbreiden in de strijd tegen het anarchisme.

Het is hierdoor te zien dat de dreiging op een steeds hoger niveau zichtbaar en gebruikt werd. Wat begon op het kleinschalige niveau van *experts* – de lokale professionele diensten –, met incidentele berichten in bijvoorbeeld het *Politieblad*, leidde na enkele incidenten in het grensgebied en intensieve bemoeienis van personen als Serraris en Voormolen tot een modernisering van de politiediensten om in de donkere tijden adequaat te kunnen blijven optreden. Daarbij nam het aantal experts en betrokkenen steeds verder toe. Nadat de dreigingsbeelden op politiek niveau waren overgenomen verdwenen ze echter niet, waardoor een steeds groter wordende groep actoren zich bezigield met het dispositief. Nadat de *problemen* verder toenamen met internationale aanslagen en dreigingen tegen het Koningshuis ontstond er door deze uitbreiding van betrokkenen voldoende politiek draagvlak om op nationaal en internationaal niveau tot een nieuw veiligheids*beleid* te komen.

Dit nieuwe veiligheidsbeleid, gericht tegen het gevaarlijk anarchisme, werd gekenmerkt door het niet willen geven van ruchtbaarheid. Ongeacht de manier waarop de actoren de dreiging verbeeldden, als gevaarlijke vreemdelingen of als koningsmoordenaars zonder bestaansmiddelen, bestond de overtuiging dat de gevaarlijke beweging bij een gebrek aan publieke aandacht vanzelf zou ophouden te bestaan. Deze overtuiging speelde mee in de uitvoering van vrijwel alle maatregelen die genomen zijn.

Modernisering van het politieapparaat zonder wetgeving

Naast securitiserende actoren en de verbeelding van de dreiging heeft ook de manier waarop ermee werd omgegaan veranderingen ondergaan. In eerste instantie werd repressief opgetreden tegen de vroege socialistische beweging: de verhuur van zaalruimtes werd bemoeilijkt, politie bezocht in grote getale vergaderingen en agitators werden gearresteerd. Nadat vooral de arrestatie van Domela Nieuwenhuis veel reacties had losgemaakt, werd met een draai van 180 graden besloten dat het juist niet geven van openlijke aandacht een betere methode was om de politiek radicalen te doen stoppen. Bij een gebrek aan inmenging van

overheid en politie zou de belangstelling in het socialisme en anarchisme vanzelf ophouden. Het niet willen geven van ruchtbaarheid liep als een rode draad door de onderzoeksperiode en kwam vooral tot uiting in het verschil tussen publieke en geheime maatregelen.

Een voorbeeld van het niet willen geven van ruchtbaarheid en het niet willen nemen van openlijk zichtbare maatregelen was de weigering om de wetgeving aan te passen. Er werden wel degelijk voorstellen gedaan om bijvoorbeeld de vrije pers te censureren vanwege de ‘zeer dringende eisch des tijds’, om onder internationale druk anarchistische organisaties en propaganda te verbieden, of om anarchisten makkelijker te kunnen uitleiden. In de ogen van de verschillende ministers van Justitie was de bestaande wetgeving toereikend genoeg, en moest men daarnaast de zaak niet opblazen: het invoeren van specifieke wetgeving en het daarmee criminaliseren van de gehele anarchistische en socialistische beweging zou de gewenste aandacht geven, wat niet strookte met het beleid van publieke terughoudendheid en afzijdigheid. Het niet willen criminaliseren van de gehele beweging wees daarnaast op een tweede punt: anders dan op de conferentie van Rome werd gedefinieerd was in de ogen van de Nederlandse overheid het anarchisme een politieke en geen misdadige stroming. Misdadigers waren alleen de individuen met moordlustige plannen, al dan niet betrokken in een internationale samenzwering of verantwoordelijk voor de moord op een staatshoofd. Maar niet iedere anarchist was bij voorbaat schuldig. Daarmee heeft het er alle schijn van dat de Zwarte Internationale in vergelijking met andere landen weinig voet aan de Nederlandse politieke bodem had gekregen.

De schijn bedroog, want het vasthouden aan de politieke cultuur door het niet geven van publieke aandacht aan het gevaarlijk anarchisme, betekende niet dat er geen maatregelen genomen werden, maar wel dat deze maatregelen achter de schermen plaatsvonden. Er mocht absoluut geen publieke aandacht gegeven worden aan de uitvoering ervan. Zelfs officiële mededelingen aan hoofdcommissarissen vonden buiten de desbetreffende burgemeesters om plaats; hoe minder mensen ergens van op de hoogte waren, hoe kleiner de kans op publiekelijk uitlekken van de plannen.

Verskillende ontwikkelingen boden het gewenste draagvlak voor verschillende maatregelen, die gericht waren op het wegnemen en voorkomen van mogelijke dreigingen. Toen het aantal berichten over socialisten met dynamiet in Nederland toenam, gekoppeld aan het aantal daadwekelijke aanslagen in het buitenland, nam ook hier de angst voor mogelijke aanslagen toe. De eerste maatregelen waren zeer concreet: tegen mogelijke explosieven en bommenreceptuur werd een pyrotechnische werkplaats ingericht. Om de dreiging van rondreizende anarchisten aan te pakken, was echter meer nodig.

Een groot deel van de maatregelen tegen gevaarlijke vreemdelingen was gericht op surveillance en registratie, zowel bij binnenkomst in de grensplaatsen als in het land zelf. Direct na de mogelijke betrokkenheid van Nederlandse socialisten bij een anarchistisch complot in Luik werd een geheim agent ingezet voor het grenstoezicht. Door de groeiende dreiging van rondreizende anarchisten ontstond enige jaren later voldoende draagvlak om met rijksveldwachters-rechercheurs een korps geheime politie in het leven te roepen. Hoewel zij een divers takenpakket hadden en vooral recherchediensten moesten ondersteunen, waren hun werkzaamheden rond het hoogtepunt van de Zwarte Internationale vooral gericht op het toezicht op vreemde anarchisten. Om het toezicht van de afzonderlijke politiediensten beter te overzien, kwamen na de conferentie van Rome maandelijks rapporten binnen bij de minister van Justitie over de regionale en lokale ontwikkelingen op het gebied van verdachte vreemdelingen.

Toezicht en opsporing werden verder geprofessionaliseerd door de instelling van bertillonage, signalementenboekjes en later dactyloscopie. Met de invoering van bertillonage werd aangehaakt bij een al internationaal gehanteerd registratiesysteem. Hiermee werd naast een betere opsporing ook geprobeerd het beeld van Nederland als vluchtland weg te nemen. De modernisering van de opsporing kreeg met de invoering van dactyloscopie een verdere impuls. Met de invoering van signalementenboekjes konden de portretten die volgens het systeem van bertillonage gemaakt werden ook praktisch toegepast worden: op verschillende locaties kwamen zo de portretten van vermeende rondreizende anarchisten beschikbaar. De verspreiding van de boekjes in grensplaatsen en havensteden laat vervolgens raden waar de dreiging volgens de politiediensten vandaan kwam.

Doordat vooral het Koninklijk Huis gold als mogelijk doelwit van de vreemde anarchistische samenzweringen hebben gebeurtenissen hieromtrent dan ook vaak geleid tot verhoogde beveiligingsmaatregelen. Hierbij werd niet alleen de binnenlandse politie ingezet, maar kwamen daarnaast geregeld buitenlandse rechercheurs en detectives naar Nederland voor ondersteunend toezicht, of surveilleerden internationale politiebeambten op treintrajecten richting ons land. Verder werden op dat soort momenten in omliggende landen anarchisten nog scherper in de gaten gehouden. Wanneer ze verdachte richtingen opgingen werden informatie en signalementen doorgespeeld naar de Nederlandse politie en justitie. Daarnaast verbleven minimaal twee rijksveldwachters-rechercheurs permanent in de omgeving van Paleis Het Loo om verdachte vreemdelingen in de gaten te houden. Tot slot kregen, toen de verbeelding van de Zwarte Internationale eigenlijk al tanende was, zelfs enkele lakeien een politietraining om revolutionaire woelingen eerder te kunnen onderkennen en bestrijden.

Het verschil tussen de publieke opstelling en daadwerkelijke maatregelen rond het anarchisme bleek nog eens goed tijdens de socialisten- en anarchistencongressen van 1904 en 1907. Gastvrijheid, tolerantie en het voorkomen van ruchtbaarheid stonden voorop en de bezoekers mochten nooit het gevoel krijgen dat ze in hun vrijheid beperkt werden. Tegelijkertijd werden de meeste sprekers en genodigden gevolgd, geregistreerd en goed in de gaten gehouden. Een Russische *Ochrana*-agent mocht surveilleren in Amsterdam, maar ook hij werd door een Nederlandse politie-inspecteur in de gaten gehouden om te zorgen dat de bovenstaande waarden niet aangetast werden. Als de politie ten slotte internationale afspraken moest omzeilen om daarmee deze waarden in stand te houden en de maatschappelijke orde en rust te bewaren, dan moest dat maar.

De bovenstaande maatregelen stonden in dienst van het behoud van de maatschappelijke orde en publieke rust. Dit gold ook voor het voorkomen van ruchtbaarheid. Zo kreeg de anarchistische beweging in de ogen van Justitie niet wat ze verlangde. Daarnaast werden angstbeelden dat gewelddadige aanslagen ook in Nederland konden vóórkomen, enigszins getemperd doordat niet publiekelijk bekend werd dat er politimaatregelen genomen werden. Want hoewel door de media en in literatuur het dreigingsbeeld van de Zwarte Internationale maatschappelijk bekend was, hoefden en wilden politie en justitie daar niet in meegaan en deelden ze de ontwikkelingen niet. Het nemen van maatregelen zou immers een bevestiging betekenen van een dreigingsbeeld: een dreigingsbeeld dat heeft bijgedragen aan de professionalisering en institutionalisering van het Nederlands veiligheidsbeleid.

Conclusie: de rol van de Zwarte Internationale bij de institutionalisering en professionalisering van het Nederlands veiligheidsbeleid, 1881-1914

Aan het einde van de beschouwing kan geconcludeerd worden dat zowel de complexe ontwikkeling van de dreiging als de maatregelen daartegen een dubbel karakter hadden. De dreiging kwam vooral tot aan de eeuwwisseling van twee kanten: gevaarlijke Nederlandse socialisten enerzijds en rondreizende internationale anarchisten anderzijds. Het was de tweede groep die vervolgens een steeds prominentere rol in de verbeelding kreeg. Geruchten omtrent samenzweringen tegen Koningshuis en maatschappij domineerden de politionele- en justitiële berichtgeving. Hoewel dit gezien kan worden als een nieuwe invulling van een oude angst was deze angst door het grensoverschrijdende en ontwrichtende karakter vele malen groter dan voorheen. Dat de angst voor de internationale dreiging aanzienlijk was bleek ook doordat

de maatregelen vooral in twee periodes plaatsvonden: kort na de dynamietaanslagen van Parijs en Barcelona en na de nieuwe gewelddadige periode van regicide.

Deze strijd tegen het anarchisme kreeg een dubbele invulling door het verschil in publieke en geheime maatregelen. In de openbaarheid werd nieuwe wetgeving vrijwel niet ingevoerd en waren er geen verregaande repressieve maatregelen of perscensuur. Gastvrijheid, tolerantie en het niet geven van ruchtbaarheid moesten er *en plein public* voor zorgen dat de dreiging vanzelf overwaaide. Totdat dit zover was, werden de gevaarlijke anarchisten goed in de gaten gehouden door geheime politie en met nieuwe opsporingstechnieken. Zo heeft een dreiging die zich voornamelijk bevond in de verbeelding van de betrokken experts en beleidsmakers, van commissarissen tot justitie, gezorgd voor voldoende politiek draagvlak om achter de schermen maatregelen te kunnen nemen tot de modernisering, professionalisering en institutionalisering van politiediensten met een geavanceerd opsporingsapparaat en een centrale autoriteit. Daarvoor hoefden in het land geen aanslagen plaats te vinden; het idee dat een internationale anarchistische samenzwering klaarstond om de maatschappij te ontwortelen was voldoende. Het dreigingsbeeld groeide ruim boven de dreiging uit.

Dit onderzoek heeft daarmee bevestigd dat een dreigingsbeeld niet direct een gevolg van een feitelijke aanslag hoeft te zijn, maar veel meer een (politieke) constructie die onder complexe omstandigheden op verschillende niveaus tot stand komt. Daardoor zijn er ook in Nederland (geheime) maatregelen genomen tegen de internationale anarchistische samenzwering, zonder dat er ooit een aanslag is gepleegd of verijdeld. Wanneer er berichten van mogelijke dreigingen binnenkwamen, was er binnen de beelvorming genoeg reden om aan te nemen dat deze konden kloppen. Of deze berichten nou gingen over vreemdelingen of over dynamiet onder de Dam.

BRONNEN

Nationaal Archief Den Haag, ministerie van Justitie, 2.09.05*CC.1 Verbaal, geheim archief, 1869-1914*

6464-6470, Geheim Verbaal, juli 1879 – december 1885.

6484-6586, Geheim Verbaal, maart 1893 – september 1914.

DD. Diverse gevonden archiefstukken, 1876-1918

6642, stukken betreffende het onderzoek naar de opslag van ontplofbare stoffen, 1894-1914.

6644, Stukken betreffende de bewaking van de Koningin op Het Loo, te Soestdijk en te Den Haag (dossier 7), 1898-1910.

6646, Stukken betreffende de houding der politie tijdens het socialistencongres te Amsterdam, 1904.

6648, Geheime stukken betreffende het anarchistencongres, 1907.

6651, Geheime stukken betreffende anarchisten, 1898-1903.

Nationaal Archief Den Haag, ministerie van Buitenlandse Zaken, A-Dossiers, 2.05.03

A-Dossiers, 1871-1918

189, A.99, Sociaal-democratie en anarchistische woelingen, 1878-1893.

190, A.99, Sociaal-democratie en anarchistische woelingen, 1891, 1893-1906.

Nationaal Archief Den Haag, Nederlands Gezantschap in Italië, 1911-1940, 2.05.26

Inventaris van het archief.

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Collectie 'De Nederlandse arbeidersbeweging tot aan 1918', BG B1/639.

Collectie 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis', BG C18/38.

Kranten

Amsterdamse Courant

Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage

Die Zürcher Zeitung

Het Vaderland

Recht voor Allen

Digitale Media

www.historici.nl

<http://janpelleringsfonds.be>

www.printcollection.com

LITERATUUR

Aradau, C., R. van Munster, 'Taming the Future : the *dispositif* of risk in the war on terror' in: L. Amoore and M. de Goede (red.), *Risk and the War on Terror* (Londen/New York 2008) 23-40

Avrich, P., *Russian Anarchists* (Princeton 1967)

Avrich, P., *Anarchist Portraits* (Princeton 1988)

Balzacq, T., *Securitization Theory: how security problems emerge and dissolve* (Londen 2011)

Bookchin, M., *The Spanish Anarchists: The Heroic Years* (1977)

Bos, D., 'Verborgen motieven en onuitgesproken persoonlijkheden. Eer en reputatie in de vroege socialistische arbeidersbeweging van Amsterdam', *BMGN* 115.4 (2000) 509-531

Bos, D., *Waarachtige Volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam 2001)

Broeke, F. ten, 'Luim en jokkerij': satire over Abraham Kuyper in *Uilenspiegel*, *Tijdschrift voor tijdschriftstudies* (2012) 32, 115-126.

Van de Bunt, H.G., E. Niemeijer (red.), *Honderd jaar Rijksrecherche. Terugblik en toekomst* (Den Haag 1997)

Butterworth, A., *The World That Never Was. A True Story of Dreamers, Schemers, Anarchists and Secret Agents* (Londen 2010)

Buzan, B., O. Wæver en J. de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis* (Boulder 1998)

- Bymholt, B., *Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland (1894)* dl. 1 en 2 (Amsterdam 1976)
- Charité, J., *De Sociaal-Democratische Bond als orde- en gezagsprobleem voor de overheid (1880-1888)* (Den Haag 1972)
- Chesterton, G.K., *The Man Who Was Thursday* (New York 1908)
- Clark, C., *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* (Londen 2013)
- Clogg, R., *A Short History of Modern Greece* (Londen 1979)
- Coolsaet, R., *De mythe Al-Qaeda. Terrorisme als symptoom van een zieke samenleving* (Leuven 2004)
- Domela Nieuwenhuis, F., *De geschiedenis van het socialisme* (Amsterdam 1902)
- Domela Nieuwenhuis, F., *Van Christen tot Anarchist. Gedenkschriften van F. Domela Nieuwenhuis* (Amsterdam 1910)
- Domela Nieuwenhuis, F., *Van Christen tot Anarchist. Gedenkschriften van F. Domela Nieuwenhuis* 4^e druk (Amsterdam 1914)
- Eltzbacher, P., *Der Anarchismus* (Berlijn 1900)
- Fijnaut, C., *De geschiedenis van de Nederlandse Politie. Een staatsinstelling in de maalstroom van de geschiedenis* (Amsterdam 2007)
- Foucault, M., 'The Confession of the flesh', C. Gordon (red), *Power/knowledge. Selected interviews and other writings* (New York 1980) 194-228
- Fowler, R.B., 'The Anarchist Tradition of Political Thought', *The Western Political Quarterly* 25.4 (1972) 738-752
- Graaf, B. de, 'De historisering van veiligheid. Introductie', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125.3 (2012) 305-313
- Graaf, B. de, 'Van "helsche machines" en Russische provocateurs. De strijd tegen het anarchisme in Nederland', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125.3 (2012) 314-331
- Graaf, B. de en C. Zwielerlein, 'Historicizing Security – Entering the Conspiracy Dispositive', *Historical Social Research/Historische Sozialforschung* 38.1 (2013) 46-64
- Hingley, R., *The Russian Secret Police. Muscovite, Imperial Russian and Soviet Political Security Operations* (New York 1970)
- Horssen. P. van, D. Rietveld, 'Socialisten in Amsterdam 1878-1898. Een sociaal profiel van de SDB- en SDAP- aanhang', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 16.4 (1990) 387-406

- Jong, A. de, *Van Christen tot anarchist en ander werk van F. Domela Nieuwenhuis* (Utrecht 1970)
- Kingdon, J.W., *Agendas, alternatives and public policies* (1998)
- Leenders, M., *Ongenode gasten. Van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid, 1815-1938* (Hilversum 1993)
- Mark, P.O.R. van der, *Revolutie en reactie : de repressie van de Italiaanse anarchisten, 1870-1900* dl. 1 en 2 (diss. Groningen 1997)
- Meershoek, G., *De geschiedenis van de Nederlandse politie. De gemeentepolitie in een veranderende samenleving* (Amsterdam 2006)
- Merriman, J., *The Dynamite Club: How a Bombing in Fin-de-Siecle Paris Ignited the Age of Modern Terror* (New York 2009)
- Meyers, J., *Domela, een hemel op aarde. Leven en streven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis* (Amsterdam 1993)
- Ministère des Affaires Étrangères, *Conférence Internationale de Rome pour la défense sociale contre les anarchistes. 24 novembre -21 décembre 1898* (Rome 1898)
- Morelli, A., *Rubino. De aanslag op Leopold II* (Berchem 2009)
- Nieuwenhuis, J.A., *Een halve eeuw onder socialisten. Bijdrage tot de geschiedenis van het socialisme in Nederland* (Zeist 1933)
- Novak, D., 'The Place of Anarchism in the History of Political Thought', *The Review of Politics* 20.3 (1958) 307-329
- Rapoport, D.C., 'The Four Waves of Modern Terrorism' in: Audrey Kurth Cronin en J. Ludes (red.), *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy* (Washington DC 2004) 46-73
- Rijnders, G., *Wie was Domela Nieuwenhuis?* (Zandvoort 1931)
- Ros, M., *Elisabeth. Leven en dood van Sisi* (Soesterberg 1999)
- Russell, B., *Proposed Roads to Freedom. Socialism, Anarchism and Syndicalism* (1918)
- Rutten, F., *Terugblik 1880-1930*, P. Schulpen en L. Spronck (red.) (Sittard-Geleen 2003)
- Smeets, J., *De geschiedenis van de Nederlandse politie. Eenheid en verdeeldheid van het rijkspolitieapparaat* (Amsterdam 2007)
- Smeets, J., *Marius van Houten, marechaussee en diplomaat* (Amsterdam 2011)
- Stutje, J.W., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair* (Amsterdam 2012)

Vliegen, W.H., *De dageraad der volksbevrijding. Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland*, dl. 2 (2^e druk, Amsterdam 1921)

Vos, H., *Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader van zijn tijd* dl. 1 (Baarn 1976)

Wolff, S. de, *En toch..!/: driekwart eeuw socialisme in vogelvlucht* (Amsterdam 1951)

Woodhouse, C.M., *The Story of Modern Greece* (Londen 1968)

Zamoyski, A., *Rites of Peace: The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna* (Londen 2007)

Zuckerman, F.S., *The Tsarist Secret Police Abroad. Policing Europe in a Modernising World* (New York 2003)